369 14

LEXIC DE FAMILIE

NATALIA GINZBURG

Scriitoarea italiană Natalia Ginzburg (n. 1916) este cunoscută publicului românesc prin volumul Săgetătorul, *apărut în 1968 și piesa* Anunțul la mica publicitate, *reprezentată în 1973 la teatrul* Lucia Sturdza Bulandra.

Nuvelele și romanele sale (Drumul care duce în oraș, Toate zilele noastre de ieri, Săgetătorul, Valentino, Vocile serii, Dragă Michele, Familie, Burghezie) *precum și piesele de teatru (volumele* M-am căsătorit cu tine de bucurie *și* Pe malul mării) *surprind viața familiei burgheze, o viață măruntă, liniară, caracterizată prin incomunicabilitate și mizerie morală. Romanul autobiografic* Lexic de familie, *1963, are același fundal istoric (Italia secolului al XX-lea), însă personajele sale, învăluite în „afecțiunea memoriei" de către scriitoare, își croiesc singure destinul de oameni liberi.*

Colecția GLOBUS

EDITURA UNIVERS

Lei 7

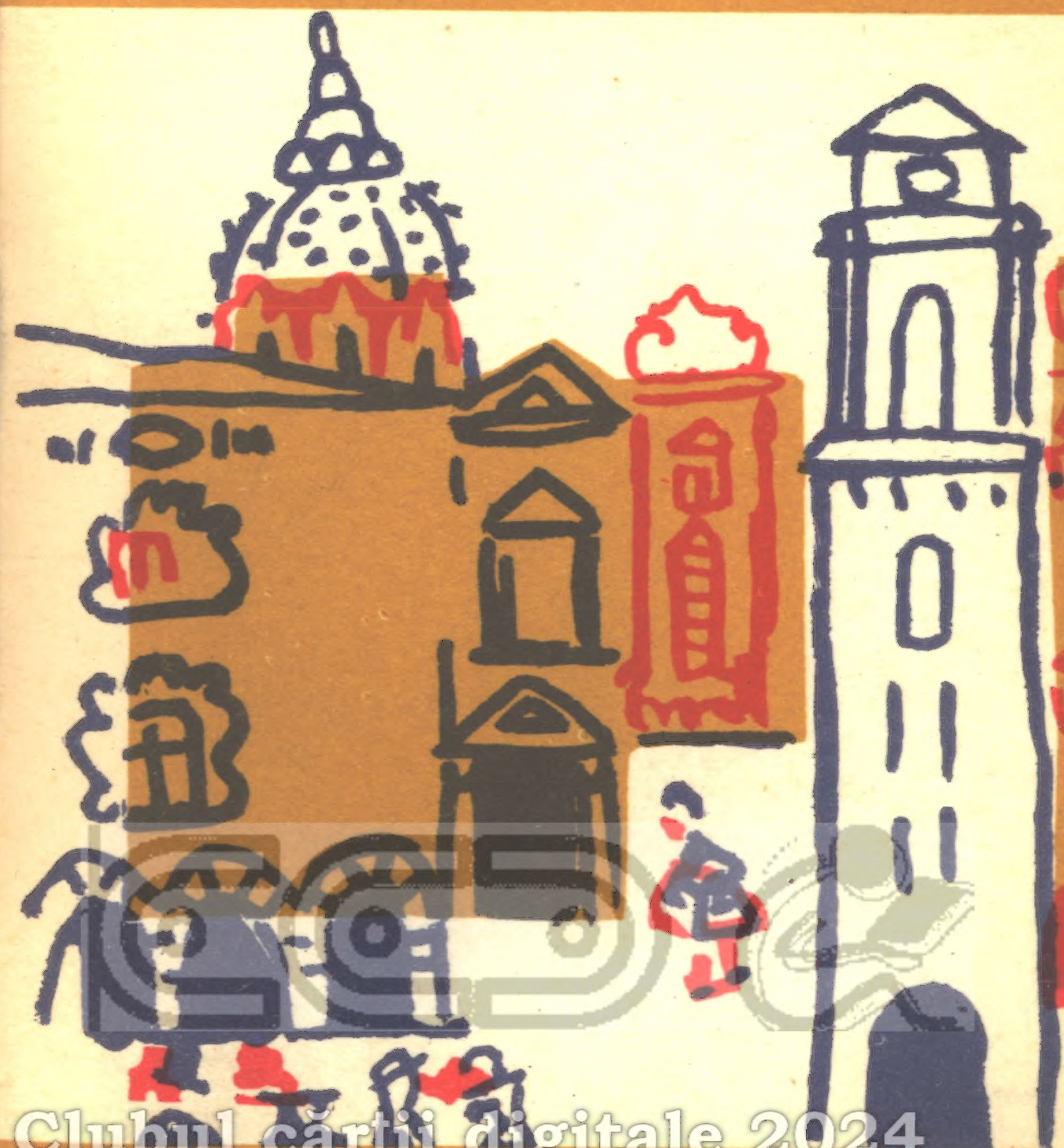
LEXIC DE FAMILIE NATALIA GINZBURG

1981

NATALIA GINZBURG

LEXIC DE FAMILIE

Colecția GLOBUS / Editura Univers

COPERTA COLECȚIEI : ION STATE
Grafica : Viorel Popescu. Ilustrația : Edith Mayer

NATALIA GINZBURG
LESSICO FAMILIARE

GLOBUS

NATALIA GINZBURG

LEXIC DE FAMILIE

Traducere de ELGA MAYER

EDITURA UNIVERS

București

1981

Lector : FLORIN CHIRIŢESCU
Tehnoredactor : NICOLAE ŞERBĂNESCU

Bun de tipar : 10.X.1981
Coli tipar : 8,5.

Tipărit sub comanda
nr. 5 049/1981
la Întreprinderea poligrafică
Bacău, str. Eliberării nr. 63.

CUVÎNT ÎNAINTE

LOCURILE, FAPTELE ŞI PERSOANELE din această carte sînt reale. N-am inventat nimic : şi ori de cîte ori inventam, după vechiul meu obicei de romancieră, mă simţeam împinsă să distrug ceea ce inventasem.

Şi numele sînt reale. Simţind o atît de profundă intoleranţă faţă de orice invenţie în scrierea acestei cărţi, nu am putut schimba numele adevărate, care mi s-au părut indisolubil legate de persoanele adevărate. Poate unora le va displace să se regăsească aşa, cu nume şi prenume, într-o carte. Dar nu am ce să le răspund.

Am scris doar ceea ce îmi aduceam aminte. De aceea, dacă această carte va fi citită ca o cronică, se va obiecta că prezintă nenumărate lacune. Deşi e inspirată din realitate, cred că trebuie citită ca un roman : adică fără să i se ceară nici mai mult, nici mai puţin decît ceea ce poate da un roman.

Mai erau şi multe alte lucruri pe care mi le aduceam aminte, dar despre care n-am scris ; printre ele, multe care mă priveau direct.

N-am prea avut chef să vorbesc despre mine. Într-adevăr, aceasta nu e povestea mea, ci mai degrabă, chiar dacă cu goluri și lacune, povestea familiei mele. Trebuie să adaug că, în timpul copilăriei și adolescenței mele, îmi propuneam mereu să scriu o carte despre persoanele care trăiau, atunci, în jurul meu. Aceasta este, în parte, cartea aceea: dar numai în parte, pentru că memoria e labilă și pentru că scrierile inspirate din realitate nu sînt adesea decît slabe licăriri și frînturi din cîte am văzut și auzit.

N.G.

ÎN CASA PĂRINTEASCĂ, pe vremea cînd eram copil, la masă, dacă eu sau frații mei vărsam paharul pe fața de masă sau ne scăpa din mînă vreun cuțit, vocea tatălui meu [1] răsuna ca un tunet :

— Nu fiți necuviincioși !

Dacă muiam pîinea în sos, striga :

— Nu lingeți farfuriile ! *Non fate sbrodeghezzi ! Non fate potacci* [2] *!*

Porcării și mizerii erau, pentru tata, și picturile moderne, pe care nu le putea suferi.

— Voi nu știți să stați la masă ! spunea. Nu sînteți oameni de scos în lume !

Și mai spunea :

— Voi care faceți atîtea porcării, dacă ați fi la o *table d'hôte* în Anglia, ați fi imediat dați afară.

---

1 Giuseppe Levi (1872 Trieste — 1965 Torino) profesor universitar de anatomie, cunoscut pentru studiile sale în domeniul histologiei și biologiei. (La alcătuirea notelor din prezenta versiune românească, traducătoarea a folosit și o parte din notele ediției originale.)

2 Nu faceți porcării ! Nu faceți mizerii ! *(În dialect triestin.)*

Avea cea mai mare stimă pentru Anglia. Găsea că era cel mai înalt exemplu de civilizație din lume.

La masă, obișnuia să comenteze despre persoanele pe care le văzuse în cursul zilei. Era foarte sever în aprecierile sale și îi considera pe toți niște proști. Un prost era pentru el „un nărod". „Mi s-a părut un nărod", spunea despre cîte o nouă cunoștință. În afară de „nărozi" mai erau și „troglodiții". „Un troglodit" era pentru tata un om cu o purtare stîngace, timidă și lipsită de dezinvoltură, îmbrăcat nepotrivit, care nu mergea la munte, nu cunoștea limbi străine.

Orice fapt sau gest al nostru care i se părea nepotrivit era definit de el „o troglodenie". „Nu fiți troglodiți ! Nu faceți troglodenii !" ne striga tot timpul. Gama „troglodeniilor" era mare. După el, era „o troglodenie" să porți în excursii pantofi de oraș ; să intri în vorbă, în tren sau pe stradă, cu un tovarăș de călătorie sau un trecător ; să conversezi de la fereastră cu vecinii ; să-ți scoți pantofii în sufragerie și să-ți încălzești picioarele la calorifer ; să te plîngi în timpul excursiilor la munte de sete, de oboseală sau de rosăturile făcute de bocanci ; să duci în excursii mîncăruri gătite și unsuroase și șervețele ca să-ți ștergi degetele.

În excursie la munte se puteau lua doar anumite alimente și anume : cașcaval, marmeladă, pere, ouă fierte tari ; și se putea bea doar ceai, pe care-l pregătea el însuși, pe o lampă de spirt. Își apleca deasupra lămpii capul său lung și încruntat, cu părul roșu țepos

ca o perie ; apăra flacăra de vînt cu poalele hainei, o haină de lînă de culoare ruginie, jerpelită pe la buzunare, întotdeauna aceeași în toate excursiile.

Nu erau permise în excursii nici coniacul, nici zahărul cubic : acestea fiind, zicea el, „lucruri de troglodiți" ; și nu aveam voie să ne oprim să mîncăm la cabane, era tot o „troglodenie". „O troglodenie" era și să te aperi de soare cu o batistă pusă pe cap sau cu o pălărioară de paie, sau să te aperi de ploaie cu glugi impermeabile, sau să-ți legi la gît fulare : lucruri dragi mamei mele, care încerca dimineața, înainte de plecarea în excursie, să le strecoare în rucsac, pentru noi și pentru ea ; și pe care tata, cînd le găsea, le arunca înfuriat.

În excursii, noi, cu bocancii noștri cu ținte, mari, tari și grei ca plumbul, șosete groase de lînă și căciuli la fel, pe frunte cu ochelari de protecție împotriva strălucirii ghețarilor, cu soarele care ardea cu putere capetele noastre nădușite, îi priveam cu invidie pe „troglodiții" care urcau ușori, încălțați cu pantofi de tenis, sau ședeau la mesele cabanelor, mîncînd frișcă.

Mama numea excursiile la munte „distracția pe care o oferă diavolul fiilor săi" și încerca întotdeauna să rămînă acasă, mai ales cînd era vorba să nu ne întoarcem la masă : pentru că îi plăcea, după masă, să citească ziarul și să doarmă în casă, pe divan.

Verile le petreceam întotdeauna la munte. Închiriam o casă, pe trei luni, din iulie pînă în septembrie. De obicei, casa era departe de sat ; tata și frații mei mergeau în fiecare zi,

cu rucsacul în spinare, să facă cumpărături în sat. Nu exista nici un fel de distracție. Petreceam serile în casă, în jurul mesei, noi frații și mama. Iar tata citea în celălalt capăt al casei ; și din cînd în cînd apărea în camera în care ne adunasem să stăm de vorbă și să ne jucăm. Apărea bănuitor, încruntat ; și se plîngea mamei de servitoarea noastră, Natalina, care îi deranjase niște cărți ; „scumpa ta Natalina", zicea. „O dementă", zicea, nepăsător față de faptul că Natalina, în bucătărie, putea să-l audă. De altfel Natalina se obișnuise cu vorba „dementa aia de Natalina" și nu se supăra de loc.

Uneori seara, la munte, tata se pregătea de excursii sau ascensiuni. Îngenunchiat pe pămînt, ungea bocancii săi și pe cei ai fraților mei cu grăsime de balenă ; credea că numai el știe să ungă bocancii cu grăsimea aia. Pe urmă se auzea în toată casa un zgomot de fiare zăngănind : era tot el care căuta crampoanele, piroanele, pioleții.

— Unde mi-ați pus pioletul ? tuna. Lidia ! Lidia ! Unde mi-ați pus pioletul ?

Pleca în ascensiuni la patru dimineața, uneori singur, alteori cu ghizi cu care era prieten, alteori cu frații mei ; iar în ziua care urma ascensiunilor, din cauza oboselii nu se putea discuta cu el ; cu fața roșie și umflată din cauza reflectării soarelui pe ghețari, buzele crăpate și sîngerînde, nasul acoperit cu o unsoare galbenă ce părea unt, sprîncenele încruntate pe fruntea brăzdată și furtunoasă, tata stătea și citea ziarul, fără să scoată o vorbă : și era destul un fleac să-l facă să explodeze într-o furie îngrozitoare. Cînd se întorcea din ascensiuni cu frații mei, tata spunea că frații mei erau „niște salamuri" și „niște troglodiți" și că nici unul din fiii săi nu moștenise de la el pasiunea pentru munte ; în afară de Gino, cel mai mare dintre noi, care era un mare alpinist și care împreună cu un prieten escalada vîrfuri foarte grele ; despre Gino și despre acel prieten tatăl meu vorbea cu un amestec de orgoliu și invidie, spunînd că el nu mai avea atîta suflu, pentru că îmbătrînise.

De altfel, fratele meu Gino era preferatul lui și îl mulțumea în toate ; îl interesa istoria naturală, făcea colecție de insecte, de cristale și de alte minerale și era foarte studios. Gino s-a înscris apoi la politehnică ; iar cînd venea acasă după un examen și spunea că a luat un treizeci, tata întreba :

— Cum de ai luat treizeci ? Cum de n-ai luat treizeci cu laude [1] ?

Iar dacă luase treizeci cu laude, tata spunea :

— Ei, dar era un examen ușor.

La munte, cînd nu făcea ascensiuni sau excursii care durau pînă seara, tata se ducea oricum, în fiecare zi, „să umble" ; pleca dimineața devreme, îmbrăcat ca pentru ascensiuni, dar fără coardă, crampoane sau pioleți ; pleca adesea singur, pentru că noi și mama eram, după cum spunea, „niște puturoși", „niște sa-

1 La universitățile italiene notarea se face de la 18 (nota de trecere) la 30 cu laude (nota maximă).

lamuri" și „niște troglodiți" ; pleca cu mîinile la spate, cu pasul greu al bocancilor săi cu ținte, cu pipa între dinți. Uneori o obliga pe mama să-l urmeze ; „Lidia ! Lidia ! tuna de dimineață, să mergem să umblăm ! Altfel te lenevești stînd mereu pe pajiști !" Atunci mama, ascultătoare, îl urma ; la cîțiva pași în urmă, cu micul ei baston, puloverul legat în jurul mijlocului și scuturîndu-și părul cenușiu buclat, pe care-l purta tăiat foarte scurt, deși tata se opunea foarte tare modei părului scurt, încît îi făcuse, în ziua în care s-a tuns, o scenă de era să se prăbușească casa. „Iar ți-ai tăiat părul ! Ce măgăriță ești !" îi spunea tata de fiecare dată cînd ea se întorcea de la coafor. „Măgar" însemna, în limbajul tatălui meu, nu un prost, ci un necioplit și nesimțit ; noi, fiii săi, eram „niște măgari" cînd vorbeam puțin sau răspundeam urît.

— Te-ai luat după Frances ! îi spunea tata mamei, cînd vedea că s-a tuns din nou ; de fapt această Frances, prietenă cu mama, era iubită și stimată de tata, fiind printre altele soția unui prieten de-al său din copilărie și coleg de studii ; dar în ochii tatălui meu avea o singură vină : aceea de a fi inițiat-o pe mama în moda părului scurt ; Frances mergea adesea la Paris, la rude, și se întorsese de acolo într-o iarnă spunînd : „La Paris se poartă părul scurt. La Paris moda e sportivă." „La Paris moda e sportivă", au repetat sora mea și mama iarna întreagă, imitînd-o puțin pe Frances, care vorbea cu *r* ; și-au scurtat toate rochiile și mama s-a tuns ; sora mea nu, pentru că avea

un păr lung pînă la talie, blond și minunat ; și pentru că se temea prea tare de tata.

De obicei, venea în vilegiatură și bunica, mama tatălui meu. Nu stătea cu noi, ci la un hotel din sat.

Mergeam la ea și o găseam șezînd în fața hotelului, sub umbrelă ; era mică, cu picioare minuscule încălțate cu cizmulițe negre cu nasturași mititei ; era mîndră de picioarele acelea mici, care se iveau de sub fustă, și era mîndră de capul său cu păr alb, buclat, pieptănat ca o cască înaltă, înfoiată. Tata o ducea, în fiecare zi, „să umble puțin". Mergeau pe șosea, pentru că ea era bătrînă și nu putea să umble pe cărările de munte, mai ales cu cizmulițele acelea cu toc ; mergeau, el înainte, cu pașii săi lungi, mîinile la spate și pipa în gură, ea în urmă, cu rochia care fîșîia, cu pașii mici marcați de micile tocuri ; ea nu vroia niciodată să meargă pe același drum pe care-l făcuse în ziua dinainte, vroia mereu drumuri noi ; „Ăsta este drumul de ieri", se lamenta, iar tata îi spunea distrat, fără să se întoarcă spre ea : „Nu, e altul" : dar ea continua să repete : „E drumul de ieri. E drumul de ieri". „Am o tuse care mă sufocă", îi spunea peste puțin timp tatii, care mergea tot înainte și nu se întorcea spre ea ; „Am o tuse care mă sufocă", repeta ea, ducîndu-și mîinile la gît : obișnuia să repete de fiecare dată același lucru de două-trei ori. Spunea : „Infama aia de Fantecchi m-a pus să-mi fac o rochie maro ! vroiam să mi-o fac albastră !" vroiam să mi-o fac albastră !"

şi lovea cu umbrela în pietrele de pe caldarîm, furioasă. Tata îi spunea să privească apusul soarelui deasupra munţilor ; dar ea continua să lovească cu vîrful umbrelei, supărată, în pămînt, pradă unui atac de furie împotriva croitoresei sale, Fantecchi. De altfel, ea venea la munte doar pentru a sta cu noi, pentru că în timpul anului locuia la Florenţa, iar noi la Torino, aşa că ne vedeam doar vara ; însă nu putea să sufere muntele, visul ei ar fi fost să meargă în vilegiatură la Fiuggi [1] sau Salsomaggiore [2], locuri unde îşi petrecuse verile în tinereţe.

În trecut, bunica fusese foarte bogată şi sărăcise din cauza primului război mondial ; pentru că, dat fiind că nu credea în victoria Italiei şi nutrea o încredere oarbă în Franz Joseph, voise să păstreze anumite acţiuni pe care le poseda în Austria şi pierduse astfel o grămadă de bani ; tatăl meu, iredentist, încercase inutil s-o convingă să vîndă acţiunile acelea austriace. Bunica obişnuia să spună „nenorocirea mea", făcînd aluzie la pierderea aceea de bani ; iar dimineaţa o chinuia disperarea şi se plimba în sus şi-n jos prin cameră, frîngîndu-şi mîinile. Dar nu era de fapt aşa de săracă. Avea, la Florenţa, o casă frumoasă cu mobilă indiană şi chineză şi covoare turceşti ; pentru că un bunic de-al său, bunicul Parente, fusese colecţionar de obiecte de preţ. Pe pereţi erau

---

1 Localitate balneară în reg. Lazio, cu renumite ape minerale.

2 Renumită localitate balneară în reg. Emilia Romagna, cu ape termale.

portretele diferiţilor ei strămoşi, bunicul Parente şi Vandeea, o mătuşă numită aşa pentru că era reacţionară şi în salonul ei se întîlneau doar monarhişti şi reacţionari ; şi multe mătuşi şi verişoare care se numeau toate fie Margherita, fie Regina, nume la modă în familiile evreieşti de odinioară. Printre portrete însă nu se afla cel al tatălui bunicii mele, şi despre el nu aveam voie să vorbim : pentru că, rămas văduv, şi certîndu-se într-o zi cu cele două fiice ale sale, deja adulte, declarase că, pentru a le face în ciudă, se va căsători cu prima femeie pe care avea s-o întîlnească pe stradă, şi aşa şi făcuse ; dacă o fi fost chiar prima femeie pe care a întîlnit-o, ieşind pe poarta casei, nu ştiu. În orice caz a avut, cu noua soţie, încă o fată, pe care bunica mea n-a vrut s-o cunoască niciodată şi pe care o chema, cu dezgust, „fetiţa lui tata". Pe această „fetiţă a lui tata", o doamnă matură şi distinsă la cincizeci de ani, o întîlneam uneori în vilegiatură şi tata îi spunea atunci mamei :

— Ai văzut ? Ai văzut ? Era fetiţa lui tata !

— Voi vă bateţi joc de toate. În casa asta totul e de batjocură, spunea întotdeauna bunica, înţelegînd prin asta că pentru noi nimic nu era sfînt ; frază rămasă celebră în familie şi pe care o repetam ori de cîte ori ne venea să rîdem de morţi sau de funeralii. Bunica simţea o scîrbă profundă faţă de animale şi o apucau istericalele cînd ne vedea jucîndu-ne cu o pisică, spunînd că ne vom îmbolnăvi şi o vom contagia şi pe ea ; „bestia aia infamă", spunea, bătînd în pămînt cu piciorul şi cu vîr-

ful umbrelei. Totul îi făcea scîrbă și îi era tare teamă de boli ; era însă neînchipuit de sănătoasă, încît avea peste optzeci de ani cînd a murit, fără să fi avut vreodată nevoie de un doctor sau de un dentist. Îi era frică tot timpul să n-o boteze cumva cineva dintre noi, ca să-i facă în ciudă ; pentru că unul din frații mei o dată, în glumă, făcuse un gest de parcă ar fi vrut s-o boteze. Își spunea în fiecare zi rugăciunile în ebraică, fără să înțeleagă nimic din ele, pentru că nu cunoștea ebraica. Simțea, față de cei care nu erau evrei ca ea, aceeași scîrbă ca față de pisici. Doar mama făcea excepție din această categorie : era singura persoană de altă religie de care se atașase în viața ei. De altfel și mama o îndrăgea ; și spunea că era, în egoismul ei, inocentă și ingenuă ca un sugar.

Bunica mea era în tinerețe, după propria-i mărturisire, foarte frumoasă, a doua fată ca frumusețe din Pisa ; prima era o anume Virginia Del Vecchio, o prietenă de-a ei. Venise la Pisa un anume domn Segrè și ceruse s-o cunoască pe cea mai frumoasă fată din Pisa, ca s-o ceară în căsătorie. Virginia n-a vrut să-l ia de bărbat. I-a fost prezentată atunci bunica. Dar și bunica l-a refuzat, spunînd că ea nu se mulțumește cu „resturile rămase de la Virginia".

Se căsătorise apoi cu bunicul, bunicul Michele : care trebuie să fi fost un bărbat cît se poate de duios și blînd. A rămas văduvă de tînără ; o dată am întrebat-o de ce nu se recăsătorise. A răspuns, cu un rîs ascuțit și cu

o brutalitate la care nu ne-am fi așteptat niciodată din partea unei bătrîne plîngărețe și jalnice ca ea :

— Cucu ! ca să-mi mănînce alții toată averea !

Uneori frații mei și mama se plîngeau că se plictiseau la munte, stînd mereu în case izolate, fără distracții și fără tovărășie. Eu, fiind cea mai mică, mă distram cu orice fleac : și nu simțeam încă, în anii aceia, plictiseala vilegiaturii.

— Voi vă plictisiți pentru că nu aveți viață interioară, spunea tata.

Într-un an cînd eram mai fără bani ca de obicei, se părea că trebuie să rămînem vara în oraș. Am închiriat pe urmă, în ultimul moment, o casă care costa puțin, într-un sat numit Saint-Jacques-d'Ajas [1] ; o casă fără lumină electrică, cu lămpi de petrol. Trebuie să fi fost foarte mică și incomodă, pentru că mama, toată vara, n-a făcut altceva decît să se plîngă : „Fir-ar să fie de casă ! Naiba să-l ia de Saint-Jacques-d'Ajas !" Singura noastră distracție erau niște cărți, vreo opt-zece volume, legate în piele : fascicole legate în volum ale nu știu cărei reviste săptămînale, cu șarade, rebusuri și romane de groază. Fratele meu Alberto le împrumutase de la un prieten, un anume Frinco. Ne-am hrănit din cărțile lui Frinco o vară-ntreagă. Pe urmă mama s-a împrietenit cu o doamnă care locuia în casa ve-

---

1 Localitate în reg. Aosta.

cină. Au intrat în vorbă cînd tata nu era acasă. El spunea că era un obicei de „trogloditi" să vorbeşti cu vecinii. Dar cum s-a descoperit ulterior că această doamnă, doamna Ghiran, stătea la Torino în aceeaşi casă cu Frances şi o cunoştea din vedere, am putut s-o prezentăm tatii, care s-a purtat foarte amabil cu ea. Într-adevăr, tata era tot timpul neîncrezător şi suspicios faţă de străini, temîndu-se să nu fie vorba cumva de „persoane echivoce" ; dar imediat ce îşi descoperea vreo vagă cunoştinţă comună cu ele, se simţea liniştit.

Mama nu făcea altceva decît să vorbească de doamna Ghiran, iar la masă mîncam feluri de mîncare pe care ne învăţase să le gătim doamna Ghiran. „Un nou astru ce se ridică", spunea tata, ori de cîte ori era vorba de doamna Ghiran. „Un nou astru ce se ridică" sau doar „un nou astru" era întotdeauna salutul său ironic adresat fiecărei noi „pasiuni" a noastre. „Nu ştiu ce ne-am fi făcut fără cărţile lui Frinco şi fără doamna Ghiran", spunea mama la sfîrşitul acelei veri. Întoarcerea noastră acasă, în anul acela, a fost marcată de următorul episod : după cîteva ore de autobus, am ajuns la gară, ne-am urcat în tren şi ne-am ocupat locurile. Deodată ne-am dat seama că toate bagajele ne rămăseseră jos. Şeful de gară, ridicîndu-şi steguleţul, strigă : „Plecarea !" „Plecarea pe dracu' !" urlă atunci tata, de răsună în tot vagonul ; şi trenul nu se mişcă, pînă cînd nu fu încărcat şi ultimul nostru geamantan.

Acasă a trebuit să ne despărţim, cu mare durere, de cărţile lui Frinco, pentru că Frinco le-a cerut înapoi. Cît despre doamna Ghiran, n-am mai văzut-o niciodată. „Trebuie s-o invităm pe doamna Ghiran ! e nepoliticos !" spunea uneori tata. Dar mama era deosebit de schimbătoare în simpatiile sale şi instabilă în relaţii : iar persoanele, sau le vedea în fiecare zi, sau nu vroia să le vadă niciodată. Era incapabilă să cultive cunoştinţe dintr-un spirit de pură curtoazie. Îi era tot timpul îngrozitor de frică să nu „se sature" şi se temea că lumea ar fi venit s-o viziteze cînd ea vroia să meargă la plimbare.

Prietenele cu care se întîlnea mama erau mereu aceleaşi. În afară de Frances şi de alte cîteva, soţii ale prietenilor tatii, mama îşi alegea prietene tinere, cu mult mai tinere decît ea : tinere căsătorite de curînd şi sărace : lor le putea da sfaturi, le putea recomanda croitorese ieftine. O îngrozeau „bătrînele", cum le zicea ea, făcînd aluzie la femei cam de vîrsta ei. O îngrozeau primirile. Dacă una din cunoştinţele ei mai în vîrstă o anunţa că va veni în vizită, o cuprindea panica. „Atunci nu voi mai putea ieşi azi la plimbare !" spunea disperată. În schimb prietenele tinere le putea tîrî după ea la plimbare sau la cinema ; erau maleabile şi disponibile şi gata să păstreze cu ea relaţii neprotocolare ; iar dacă aveau copii mici, cu atît mai bine, ea iubea tare mult copiii. Uneori se întîmpla ca toate aceste prietene să vină împreună după-amiaza în vizită la ea. Prietenele mamei se numeau, în limbajul tatii,

„muieri".[1] Cînd se apropia ora cinei, din biroul său tata urla din toată puterea: „Lidia! Lidia! Au plecat toate muierile alea?" Atunci o zăream pe ultima muiere, speriată, furișîndu-se pe coridor și alunecînd pe ușă afară; tuturor tinerelor prietene ale mamei le era tare frică de tata. La cină, tata îi spunea mamei:

— Nu te-ai săturat de bîrfă? Nu te-ai săturat de pălăvrăgeală?

Veneau uneori la noi, seara, prietenii tatii: profesori universitari, biologi și oameni de știință ca și el. Cînd era vorba să aibă loc astfel de serate, la cină tata o întreba pe mama: „Ai pregătit puțină tratație?" Tratația consta în ceai și biscuiți: băuturi alcoolice nu intrau niciodată în casa noastră. Uneori se întîmpla ca mama să nu fi pregătit nici un fel de tratație și atunci tata se înfuria: „Cum nu ai tratație? Nu putem primi lumea fără să-i oferim tratație! Nu putem face troglodenii!"

Printre prietenii cei mai intimi ai părinților mei erau soții Lopez, adică Frances și soțul ei, și soții Terni. Soțul lui Frances se numea Amedeo, dar fusese poreclit Lopez încă de pe vremea studenției, cînd era coleg cu tata. Porecla tatii pe vremea studenției era Pom, de la „*pomodoro*" (roșie), din cauza părului său roșu; dar tata, dacă i se spunea Pom, se înfuria foarte tare, și numai mamei îi dădea voie să-i spună așa. Totuși soții Lopez spuneau, vorbind între ei despre familia noastră, „soții Pom",

1 În original *„le babe"* (termen dialectal triestin).

după cum și la noi în familie se vorbea despre ei ca de „soții Lopez". Nimeni n-a putut să-mi explice vreodată de unde îi venea porecla lui Amedeo și cred că explicația se pierduse undeva în negura vremurilor. Amedeo era gras, cu șuvițe de păr fine și albe ca mătasea; vorbea cu *r* ca și soția și cei trei fii ai lor, prietenii noștri. Cei din familia Lopez erau mult mai eleganți, mai rafinați și mai moderni decît noi: aveau o casă mai frumoasă, aveau lift și telefon, ceea ce nu avea încă nimeni în anii aceia. Frances, care mergea adesea la Paris, aducea de acolo ultimele noutăți în ceea ce privește îmbrăcămintea și lucrurile la modă; o dată a adus un joc chinezesc, într-o cutie pe care erau pictați niște dragoni, și care se numea „ma-jong"; în familia lor toți învățaseră să joace „ma-jong" si Lucio, mezinul familiei Lopez, care era de vîrsta mea, se lăuda mereu față de mine cu acest „ma-jong", dar n-a vrut niciodată să mă învețe și pe mine; spunea că este prea complicat și că mama lui nu dădea voie nimănui să se atingă de cutie: iar pe mine mă rodea invidia, văzînd la ei în casă prețioasa cutie, interzisă și plină de mister.

Cînd părinții mei mergeau, seara, la soții Lopez, la întoarcere tata ridica în slăvi casa lor, mobilele, ceaiul care se servea pe un cărucior, în frumoase cești de porțelan; și spunea că Frances „se descurca mai bine", adică știa să găsească mobile și cești frumoase, știa cum se mobilează o casă și cum se servește ceaiul.

Dacă familia Lopez era mai bogată sau mai săracă decît noi, nu se ştia prea bine : mama spunea că erau mult mai bogaţi ; dar tata nu era de acord cu ea, spunea că erau ca noi, fără prea mulţi bani, numai că Frances „se descurca mai bine“ şi nu era „de fel o împiedicată cum sînteţi voi toţi“. Tata se simţea de altfel foarte sărac, mai ales dimineaţa devreme, cînd se trezea ; o trezea şi pe mama şi îi spunea : „Nu ştiu din ce vom trăi“, „ai văzut că acţiunile Imobiliare iar au scăzut“. Imobiliarele scădeau mereu, nu urcau niciodată ; „răutăţile astea de Imobiliare“, spunea mereu mama şi se plîngea că tata nu are de loc simţul afacerilor şi că imediat ce dădea peste nişte acţiuni care mergeau rău, le cumpăra ; ea îl ruga adesea să se sfătuiască cu un agent de bursă, dar atunci el se înfuria pentru că şi în acest caz, ca şi în toate celelalte, voia să facă după cum îl tăia capul.

Cît despre soţii Terni, erau foarte bogaţi. Totuşi Mary, soţia lui Terni, avea purtări modeste, frecventa lume puţină şi îşi petrecea zilele contemplîndu-şi cei doi copii, împreună cu doica Assunta, îmbrăcată toată în alb ; şi scoteau, atît Mary, cît şi doica ce o imita, un murmur de extaz : „Ssst ! ssst !“ Şi Terni făcea mereu „ssst, ssst“, contemplîndu-şi copiii ; de altfel făcea „ssst, ssst“ în legătură cu orice, cu servitoarea noastră Natalina, care numai frumoasă nu era, şi cu unele rochii vechi cu care erau îmbrăcate sora mea şi mama. Despre fiecare femeie pe care o vedea spunea că are „o faţă interesantă“ şi că seamănă cu cîte un tablou celebru ; rămînea cîteva minute în contemplare şi îşi scotea monoclul, ştergîndu-l cu o batistă albă ca neaua şi fină. Terni era biolog şi tata îl stima în mod deosebit pentru studiile sale ; obişnuia însă să spună „nărodul ăla de Terni“, pentru că găsea că în viaţă era un *poseur*. „Terni pozează“, spunea despre el de fiecare dată cînd îl întîlnea. „Cred că pozează“, repeta ceva mai tîrziu. Cînd Terni venea să ne viziteze, se oprea, în general, în grădină şi vorbea cu noi despre romane ; era un om cult, citise toate romanele moderne şi a fost primul care a adus în casa noastră *A la recherche du temps perdu*. Ba, mai mult, dacă mă gîndesc bine, cred că încerca să semene cu Swann, cu monoclul acela şi cu năravul de a descoperi la fiecare din noi legături de rudenie cu tablouri celebre. Tata, din birou, îl chema strigînd să meargă la el, să stea de vorbă despre celulele ţesuturilor : „Terni ! urla, vino aici ! Nu mai face pe nărodul !“ „Nu mai face pe clovnul !“ îi urla, cînd Terni, cu murmurele sale extatice, îşi băga nasul printre perdelele vechi şi prăfuite ale sufrageriei noastre, intrebînd dacă sînt noi.

Lucrurile pe care tatăl meu le aprecia şi le stima erau : socialismul ; Anglia ; romanele lui Zola ; fundaţia Rockefeller ; muntele şi ghizii din Val d'Aosta. Lucrurile pe care le iubea mama erau : socialismul ; poeziile lui Paul Verlaine ; muzica, şi mai ales *Lohengrin*, din care obişnuia să ne cînte seara, după cină.

Mama era din Milano, dar și familia ei era originară din Trieste ; de altfel, căsătorindu-se cu tata, adoptase și ea o mulțime de expresii triestine. Dialectul milanez intervenea în vorbirea sa cînd povestea amintiri din copilărie.

Văzuse într-o zi, mergînd pe stradă la Milano, cînd era mică, un domn trufaș, stînd nemișcat în fața vitrinei unui coafor, cu privirea ațintită asupra unui cap de păpușă, și murmurînd doar pentru el însuși :

— Frumoasă, frumoasă, frumoasă. *Troppo lunga de col.* [1]

Așa erau multe din amintirile sale : simple fraze pe care le auzise odată. Într-o zi, se plimba împreună cu colegele de internat și învățătoarele. Deodată una dintre fetițe s-a desprins din rînd și a alergat să îmbrățișeze un cîine care trecea ; îl îmbrățișa și spunea :

— *L'è le, l'è le, l'è la sorella della mia cagna !* [2]

Stătuse mulți ani la internat. Și se distrase la nebunie în internatul acela.

Recitase, cîntase și dansase la serbările școlare ; jucase într-o comedie, travestită în maimuță ; și cîntase într-o operetă, care se numea *Papucul pierdut în zăpadă.*

Scrisese chiar ea un libret de operă, căruia îi compusese și muzica. Opera ei începea așa :

Eu sînt don Carlos Tadrid
Și sînt student la Madrid !

---

1 Cu gîtul prea lung *(dialect milanez).*
2 E ea, e ea, e sora cățelușei mele *(dialect milanez).*

Într-o bună dimineață
La Berzuellina-n piață
La o fereastră-mi apare
O tînără-nvățătoare !

Scrisese și o poezie, care spunea :

Ignoranță, te salut,
Cu gîndul la tine și durerea
de burtă mi-a trecut !
Unde ești tu, domnește sănătatea,
Numai nătărăilor le place cartea !
Să bem, să dansăm și să nu gîndim,
Să sărbătorim !
Acum tu, Muză, inspiră-mi un concept,
Dictează-mi ceea ce-mi spune inima,
Spune-mi că filozoful e anost,
În ignorant pot afla dragostea.

Pe urmă îl parodiase pe Metastasio, așa :

Dacă frămîntarea interioară
S-ar citi pe fața fiecăruia
Cîți din cei ce merg pe jos
Ar umbla cu landoul. [1]

A rămas la internat pînă la șaisprezece ani. Duminica se ducea în vizită la un unchi din partea mamei, căruia i se spunea Barbison. Aveau curcan la masă ; mîncau, apoi Barbison, arătîndu-i soției resturile curcanului, îi spunea :

---

1 Parodie a unor versuri din *Giuseppe riconosciuto* (partea I).

— *Quello lo mangeremo mi e ti doman matina.* [1]

Soției lui Barbison, mătușa Celestina, i se spunea Barita. Cineva îi explicase că peste tot se află barită — adică hidrat de bariu : de acea ea, arătîndu-ți de exemplu pîinea de pe masă, îți spunea :

— *Ti te vedet quel pan lì ? L'è tutta barite.* [2]

Barbison era un bărbat necioplit, cu nasul roșu. „Cu nasul ca Barbison", obișnuia să spună mama, cînd vedea pe cineva cu nasul roșu. Barbison îi spunea mamei mele după mesele acelea cu curcan :

— *Lidia, mi e ti che sem la chimica, de cosa spussa l'acido solfidrico ? El spussa de pet. L'acido solfidrico el spussa de pet.* [3]

Adevăratul nume al lui Barbison era Perego. Niște prieteni îi făcuseră următoarele versuri :

E plăcut să vezi în zori și la-asfințituri
Casa lui Perego și pivnița cu vinuri.

Surorile lui Barbison fuseseră poreclite „Preafericitele", fiind foarte bigote.

Pe urmă mai era și o altă mătușă a mamei, mătușa Cecilia, care rămăsese celebră pentru o frază. Odată mama îi povestise că fuseseră îngrijorați din cauza bunicului, care întîrzia să se întoarcă acasă, și le era frică să nu i se fi întîmplat ceva. Mătușa Cecilia întrebase imediat : *„E cossa g'avevate a pranzo, risi o pasta ?"* *„Pasta"*, a răspuns mama. *„Bon che non avevate risi, perché sennò chissà che lunghi ch' el diventava."* [1]

Bunicii mei din partea mamei au murit amîndoi înainte de-a mă naște eu. Bunica mea din partea mamei, bunica Pina, era dintr-o familie modestă și se căsătorise cu bunicul, care îi era vecin : un tînerel cu ochelari, avocat distins la începuturile carierei, pe care ea îl auzea în fiecare zi, la poartă, întrebînd-o pe portăreasă : „Sînt scrisori pentru mine ?" Bunicul meu pronunța vocalele din „scrisori" lungite și închise ; și acest mod de pronunțare al cuvîntului respectiv i se părea bunicii mele foarte distins. De aceea s-a căsătorit cu el ; și pentru că vroia să-și facă, pentru iarnă, un paltonaș de catifea neagră. Nu a fost o căsnicie fericită.

În tinerețe, bunica mea Pina era blondă și grațioasă ; și jucase o dată într-o trupă de artiști amatori. De cum se ridica cortina, bunica Pina apărea cu un penel și un șevalet și spunea următoarele cuvinte :

— Nu pot continua să pictez ; sufletul meu nu se pleacă în fața muncii și a artei ; el zboa-

---

1 Astea le vom mînca eu și cu tine mîine dimineață *(dialect milanez).*

2 Vezi pîinea aia de colo ? E toată barită *(dialect milanez).*

3 Lidia, eu și cu tine care cunoaștem chimia, a ce miroase acidul sulfhidric ? Miroase a gaze. Acidul sulfhidric miroase a gaze. *(Dialect milanez.)*

1 „Și ce aveați la masă, orez sau macaroane ?" „Macaroane." „Bine că nu aveați orez, pentru că de nu, cine știe ce terci s-ar fi făcut". *(Dialect triestin și milanez.)*

ră departe de aici și se hrănește cu idei dureroase.

Bunicul meu, mai tîrziu, a devenit socialist : era prieten cu Bissolati, Turati și cu Anna Kuliscioff.[1] Bunica Pina a rămas întotdeauna străină de viața politică a soțului ei. Dat fiind că el îi umplea casa de socialiști, bunica Pina obișnuia să spună, cu regret, despre fiica ei : *„Quela tosa lì la sposerà un gasista."*[2] Pînă la urmă s-au despărțit. Bunicul meu, în ultimii ani ai vieții sale, se lăsase de politică și se apucase iar de profesiunea sa de avocat ; dar dormea pînă la cinci după-amiaza, iar cînd veneau clienții, spunea :

— Ce-or fi vrînd ? spuneți-le să plece !

Bunica Pina, spre sfîrșitul vieții, stătea la Florența ; mergea uneori în vizită la mama, care între timp se căsătorise și locuia tot la Florența ; bunicii Pina îi era însă tare frică de tata. Venise într-o zi să-l vadă pe fratele meu

1 Leonida Bissolati Bergamaschi (1857—1920), om politic, membru al Partidului socialist, de unde a fost expulzat în urma atitudinii sale împăciuitoriste și pro-războinice ; a fondat apoi Partidul socialist reformist.
Filippo Turati (1857—1932), om politic, unul din fondatorii Partidului socialist italian. Persecutat de fasciști, a fugit din Italia în 1927. A murit în exil, în Franța.
Anna Kuliscioff (1857—1925), revoluționară rusă sub regimul țarist, a trăit în exil în Elveția, apoi în Italia. Tovarășă de viață a socialistului Andrea Costa, și apoi a lui Turati, cu care a condus împreună importanta revistă socialistă „Critica sociale".

2 Fata asta o să se mărite cu un lucrător de la gaze *(dialect milanez).*

Gino, în fașă, care avea puțină febră ; pentru a-l liniști pe tata care era foarte agitat, bunica Pina i-a spus că poate are febră pentru că-i ies dinții. Tata se înfurie, susținînd că nu poate avea febră din cauza asta ; iar bunica Pina, întîlnindu-l pe scări la plecare pe unchiul Silvio, care tocmai venea la noi, îi șopti : *„Dis no che sòn i dent."*[1]

În afară de „să nu-i spui că sînt dinții", „fata asta o să se mărite cu un lucrător de la gaze" și „nu pot continua să pictez", despre bunica aceasta nu mai știu nimic și nu mi-au rămas de la ea alte cuvinte. Țin doar minte că se mai repeta în casa noastră încă o frază de-a ei :

— *Tuti i dì ghe ghe n'è una, tuti i dì ghe ghe n'è una, la Drusilla ancuei l'a rompù gli ociai.*[2]

A avut trei copii, Silvio, mama și Drusilla, care era mioapă și își spărgea mereu ochelarii. A murit la Florența, în singurătate, după o viață plină de dureri : fiul cel mai mare, Silvio, s-a sinucis la treizeci de ani, împușcîndu-se în tîmplă, într-o noapte, în grădina publică din Milano.

După internat, mama a plecat din Milano și s-a dus la Florența. Acolo s-a înscris la medicină ; dar n-a terminat niciodată facultatea, pentru că l-a cunoscut pe tata și s-a măritat cu el. Bunica, mama tatălui meu, era împotriva acestei căsătorii, pentru că mama nu era

1 Să nu-i spui că sînt dinții *(dialect milanez).*
2 În fiecare zi e cîte ceva în fiecare zi e cîte ceva, Drusilla iar și-a spart ochelarii. *(În dialect.)*

evreică : şi cineva îi povestise că mama mea era o catolică foarte credincioasă şi că ori de cîte ori vedea o biserică, făcea mari plecăciuni şi se închina. Bunica deci s-a opus un timp ; pe urmă a acceptat s-o cunoască pe mama şi s-au întîlnit într-o seară la teatru, asistînd împreună la o comedie, în care o femeie albă ajunsese printre mauri, iar o maură geloasă pe ea îşi ascuţea dinţii şi spunea, privind-o cu ochi înfiorători : „Cotlet madamă albă ! Cotlet madamă albă !" „Cotlet madamă albă", spunea întotdeauna mama cînd mînca un cotlet. Primiseră locuri de protocol pentru spectacolul acela, pentru că fratele tatii, unchiul Cesare, era critic teatral. Acest unchi Cesare era un om cu totul diferit de tata : liniştit, gras şi întotdeauna vesel ; iar ca critic teatral nu era de loc sever, nu vroia niciodată să vorbească de rău nici o piesă, ci găsea în toate cîte ceva bun ; cînd mama mea îi spunea că o piesă i se părea stupidă, se supăra şi îi spunea : „*Ti te prova ti a scrivere una commedia come quella.*" [1] Unchiul Cesare s-a căsătorit apoi cu o actriţă ; pentru bunica a fost o mare tragedie şi timp de mulţi ani n-a vrut ca unchiul Cesare să i-o prezinte pe soţia lui, pentru că o actriţă i se părea ceva şi mai rău decît o femeie care îşi face semnul crucii.

Cînd s-a căsătorit, tata lucra la Florenţa la clinica unui unchi al mamei mele, poreclit „Dementul" pentru că era medic de nebuni. „Dementul" era de fapt un om deosebit de inteligent, cult şi ironic ; nu ştiu dacă a aflat vreodată că i se zicea aşa în familie. În casa bunicii din partea tatii, mama a cunoscut întreaga curte a diferitelor Margherite şi Regine, verişoare şi mătuşi ale tatălui meu şi pe celebra Vandeea, care mai trăia încă pe atunci. Cît despre bunicul Parente, murise demult ; la fel şi soţia lui, bunica Dolcetta, şi servitorul lor, Bepo hamalul. Despre bunica Dolcetta se ştia că era mică şi grasă, ca o minge ; şi că făcea mereu indigestie, pentru că mînca prea mult. Se simţea rău, vomita şi se culca în pat ; dar peste puţin timp o descopereau mîncînd un ou : *„Il xè fresco"*, [1] spunea ca să se justifice.

Bunicul Parente şi bunica Dolcetta aveau o fată, pe care o chema Rosina. Rosinei i-a murit soţul, lăsînd-o cu copii mici şi bani puţini. S-a întors atunci în casa părintească. A doua zi după ce se întorsese, în timp ce stăteau cu toţii la masă, bunica Dolcetta a spus privind-o :

— *Cossa gà oggi la nostra Rosina, che no la xè del suo solito umor ?* [2]

Povestea oului bunicii Dolcetta şi povestea Rosinei noastre ni le-a spus, cu toate amănuntele, mama ; deoarece tata povestea rău, confuz, întrerupînd mereu şirul povestirii cu rîsetele sale tunătoare, pentru că amintirile din familia şi din copilăria sa îl înveseleau ; de aceea din povestirile acelea întrerupte de lungi cascade de rîs noi nu înţelegeam mare lucru.

---

1 Încearcă tu să scrii o comedie ca aceea *(dialect)*.

1 E proaspăt *(dialect triestin)*.

2 Ce are astăzi Rosina noastră de nu este la fel de bine dispusă ca de obicei ? *(Dialect triestin.)*

Mama în schimb se înveselea cînd povestea, pentru că iubea plăcerea de a povesti. Începea să povestească la masă, adresîndu-se unuia dintre noi : și fie că povestea despre familia tatii, fie că povestea despre a sa, se umplea de bucurie și era întotdeauna de parcă ar fi povestit acea întîmplare pentru prima dată, unor urechi care n-o mai auziseră. „Aveam un unchi, începea, poreclit Barbison". Și dacă cineva spunea : „Povestea asta o știu ! am auzit-o deja de atîtea ori !" atunci ea se adresa altuia și continua să povestească cu voce scăzută. „De cîte ori am mai auzit povestea asta !" tuna tata, prinzînd din zbor cîte un cuvînt. Mama, cu voce scăzută, povestea.

„Dementul" avea în clinică un nebun care credea că este Dumnezeu. „Dementul" îi spunea în fiecare dimineață : „Bună ziua, stimate domnule Lipmann". Și atunci nebunul răspundea : „Stimat, poate că da, Lipmann probabil că nu !" pentru că el credea că este Dumnezeu.

Mai era și celebra frază a unui dirijor, un cunoscut de-al lui Silvio, care aflîndu-se la Bergamo în turneu, le spusese cîntăreților distrați sau indisciplinați :

— N-am venit la Bergamo la picnic, ci pentru a dirija *Carmen,* capodopera lui Bizet.

Sîntem cinci frați. Locuim în orașe diferite, unii din noi stau în străinătate și nu ne scriem prea des. Cînd ne întîlnim, putem fi indiferenți sau distrați unul față de celălalt. Dar ne este suficient un cuvînt. Este suficient un cuvînt, o frază : una din acele fraze de demult, auzite și repetate de infinite ori, în vremea

copilăriei noastre. Ne ajunge să spunem : „Nu am venit la Bergamo la picnic" sau „A ce miroase acidul sulfhidric" pentru a regăsi dintr-o dată vechile noastre legături, copilăria și tinerețea noastră, legate indisolubil de acele fraze, de acele cuvinte. Una din acele fraze sau cuvinte ar constitui pentru noi, frații, un sigur semn de recunoaștere în întunericul unei grote, printre milioane de persoane. Acele fraze sînt latina noastră, vocabularul zilelor noastre trecute, sînt, ca hieroglifele egiptenilor sau asiro-babilonienilor, mărturia unui nucleu vital care a încetat să existe, dar care supraviețuiește prin textele sale, salvate de furia apelor, de coroziunea timpului. Acele fraze sînt baza unității noastre familiale, care se va menține cît timp vom fi pe lume, creîndu-ne din nou și renăscînd în punctele cele mai diferite ale pămîntului, cînd unul din noi va spune „Stimate domnule Lipmann", și imediat ne va răsuna în ureche vocea nerăbdătoare a tatii : „Terminați o dată cu povestea asta ! am auzit-o deja de mii de ori !"

Cum de au putut să iasă, din neamul acela de bancheri care erau strămoșii și părinții tatii, tatăl meu și fratele lui, Cesare, cu totul lipsiți de orice simț al afacerilor, nu știu. Tata și-a dedicat întreaga viață cercetării științifice, profesie care nu i-a adus bani ; și avea despre bani o idee cît se poate de vagă și confuză, dominată de o indiferență fundamentală ; de aceea, ori de cîte ori a avut de-a face cu banii, i-a pierdut întotdeauna, sau în orice caz s-a

purtat astfel încît să-i piardă, și dacă nu i-a pierdut, a fost o pură întîmplare. L-a însoțit toată viața teama că dintr-o clipă în alta se va trezi pe drumuri ; o teamă irațională, care viețuia în el împreună cu alte gînduri rele și pesimiste, cum ar fi fost cel în legătură cu reușita și norocul fiilor săi ; un gînd care îl apăsa cum apasă o îngrămădire întunecată de nori negri pe stînci și pe munți, și care totuși nu atingea, în adîncurile sufletului său, indiferența sa fundamentală, absolută, intimă față de bani. Spunea „o sumă însemnată", vorbind de cincizeci de lire sau, mai bine zis, de cincizeci de franci, pentru că unitatea sa de măsură monetară era francul, nu lira. Seara făcea un tur de inspecție prin camere, tunînd împotriva noastră care lăsam luminile aprinse ; dar i s-a întîmplat apoi să piardă milioane, aproape fără să-și dea seama, sau datorită unor acțiuni pe care le cumpăra și le vindea la întîmplare, sau datorită editorilor, cărora le ceda lucrările sale, neglijînd să le ceară drepturi de autor echitabile.

De la Florența, părinții mei au plecat în Sardinia, pentru că tata a fost numit profesor la Sassari ; și au trăit acolo cîțiva ani. Pe urmă s-au mutat la Palermo, unde m-am născut eu : ultima din cinci frați. Tata a plecat pe front, ca medic militar, în zona Podișului Carstic. Pe urmă am venit la Torino.

Primii ani de la Torino au fost, pentru mama, ani grei ; primul război mondial abia luase sfîrșit ; era perioada de după război, totul era

foarte scump, nu aveam bani. La Torino era frig, iar mama se plîngea de frig și de casa pe care o găsise tata înainte de sosirea noastră, fără să se sfătuiască cu nimeni, și care era umedă și întunecoasă. Mama, după cum spunea tata, se plînsese și la Palermo, se plînsese și la Sassari : întotdeauna găsise ceva de bombănit. Acum vorbea de Palermo și de Sassari ca de raiul pe pămînt. Avea, atît la Sassari, cît și la Palermo, mulți prieteni, cărora însă nu le scria, pentru că era incapabilă să mențină legături cu persoane îndepărtate ; avusese acolo case frumoase și pline de soare, o viață comodă și ușoară, femei de serviciu nemaipomenite ; la Torino, la început, nu a reușit să găsească servitoare. Pînă cînd a nimerit într-o zi, nu știu cum, în casa noastră Natalina : și a rămas timp de treizeci de ani.

În realitate, chiar dacă bombănea și se plîngea, la Sassari și la Palermo mama fusese foarte fericită : pentru că avea o fire veselă, și oriunde găsea persoane demne de a fi iubite și de care să fie iubită, oriunde știa să se distreze cu lucrurile din jur și să fie fericită. Era fericită și în acei ani de început de la Torino, ani incomozi, chiar dacă nu grei, cînd plîngea adesea, din cauza proastei dispoziții a tatălui meu, din cauza frigului, din cauza dorului de alte locuri, a copiilor săi care creșteau și aveau nevoie de cărți, de paltoane, de pantofi, iar banii nu ajungeau. Era totuși fericită, pentru că, de cum înceta să plîngă, devenea nemaipomenit de veselă și cînta cu voce tare prin casă : *Lohengrin, Papucul pierdut în zăpadă* și *Don*

Carlos Tadrid. Iar mai tîrziu, cînd își aducea aminte de acei ani, de anii în care toți copiii mai stăteau încă cu ea și banii nu ajungeau, acțiunile Imobiliare scădeau mereu și casa era umedă și întunecoasă, vorbea întotdeauna de ei ca de niște ani minunați și foarte fericiți. „Vremurile din strada Pastrengo", spunea mai tîrziu, pentru a defini acea epocă : strada Pastrengo era cea pe care locuiam atunci.

Casa din strada Pastrengo era foarte mare. Avea zece sau douăsprezece camere, o curte, o grădină și o verandă cu geamuri, care privea spre grădină ; era însă foarte întunecoasă și desigur umedă, pentru că odată, iarna, în closet, au crescut două sau trei ciuperci. S-a făcut mare caz de ciupercile acelea în familie : iar frații mei i-au spus bunicii din partea tatii, care era la noi în perioada aceea, că le vom găti și mînca ; iar bunica, deși neîncrezătoare, era totuși speriată și scîrbită, și spunea : „În casa asta totul e de batjocură".

Eu eram, pe atunci, o fetiță mică ; și îmi aminteam doar vag de Palermo, orașul meu natal, de unde plecasem cînd aveam doar trei ani. Îmi închipuiam însă că sufăr și eu de dorul orașului Palermo, ca mama și ca sora mea ; și de dorul plajei de la Mondello, unde ne duceam să facem baie, și a unei doamne Messina, prietena mamei, și a unei fetițe ce se numea Olga, prietenă cu sora mea, și căreia eu îi spuneam „Olga vie" pentru a o deosebi de o păpușă a mea, tot Olga, și despre care spuneam, ori de cîte ori o vedeam pe plajă :

„Mi-e rușine de Olga vie". Acestea erau persoanele care erau la Palermo și la Mondello. Legănîndu-mă în brațele dorului sau ale unei închipuiri de dor, am compus prima poezie din viața mea, care avea doar două versuri :

Palermino, Palermino,
Ești mai frumos ca Torino.

Această poezie a fost salutată în casă ca semn al unei vocații poetice precoce ; iar eu, încurajată de atîta succes, am compus imediat alte două poezii scurte, despre niște munți de care îi auzisem vorbind pe frații mei :

Grivola [1] să trăiască
De lunecuș să ne ferească.

Mont Blanc, să trăiești,
Și să nu ne obosești.

De altfel, la noi în casă era ceva obișnuit să compui versuri. Fratele meu Mario a compus o dată o poezie despre frații Tosi, niște băieți care se jucau cu el la Mondello și pe care nu-i putea suferi :

Iar cînd sosesc domnii Tosi,
Toți antipatici, toți plicticoși.

Dar cea mai celebră și mai frumoasă era o poezie compusă de fratele meu Alberto pe la

1 Vîrf în masivul Gran Paradiso, Alpi (reg. Val d'Aosta).

zece sau unsprezece ani, și care nu era legată de nici un fapt real, ci creată din nimic, rod pur al invenției poetice :

Fata bătrînă
Fără o mînă
A făcut un copil
Atît de fragil.

În casa noastră se declama *Fiica lui Jorio* [1]. Dar se recita mai ales, seara, în jurul mesei, o poezie pe care o știa mama și pe care am învățat-o și noi de la ea ; o auzise în copilărie la un spectacol de binefacere dat în beneficiul sinistraților în urma unor inundații din Cîmpia Padului :

Tremuram cu toții de mai multe zile !
Moșii plîng : „Sfîntă Fecioară, valurile
Cresc din clipă-n clipă !
Hai, copii, plecați cu lucrurile-n pripă !"
Cum ! să-i lăsăm singuri, bieți bătrîni de treabă !
Tatăl nu vroia ; e curajos și tînăr și nu vedea nici o grabă,
Nu credea că totul așa groaznic fi-va.
Chiar în seara-aceea mamei așa zis-a :
„Rosa, culcă pruncii, dormi și tu în pace.
Padu-i calm, ca un uriaș care zace-n
Albia-i mare, lată, de Dumnezeu săpată.
Suflete tari veghează, nu fi îngrijorată,
Pe țărm umeri puternici au pus stavilă-n cale
Apei ce vrea să-nece această biată vale !"

---

1 Dramă de Gabriele D'Annunzio.

Mama uitase urmarea ; și cred că nu ținea minte exact nici acest început, pentru că de exemplu acolo unde spune „e curajos și tînăr", versul se lungește fără să respecte nici o metrică. Dar compensa lipsa de precizie a memoriei sale cu emfaza pe care o punea în cuvinte.

„...umeri puternici au pus stavilă-n cale
Apei ce vrea să-nece această biată vale !"

Tata nu putea să sufere această poezie ; și cînd ne auzea declamînd împreună cu mama, se supăra și spunea că facem „teatru" și că eram incapabili să ne ocupăm de lucruri serioase.

Aproape în fiecare seară veneau la noi Terni și cîțiva prieteni ai fratelui meu Gino, cel mai mare dintre noi, care urma, în anii aceia, Politehnica. Stăteam în jurul mesei, recitam poezii, cîntam.

Eu sînt don Carlos Tadrid
Și sînt student la Madrid !

cînta mama ; iar tata, care citea la el în birou, se arăta din cînd în cînd în ușa sufrageriei, bănuitor, încruntat, cu pipa în mînă.

— Mereu spuneți nărozii ! mereu faceți teatru !

Singurele subiecte pe care le tolera tata erau subiectele științifice, politica și anumite schimbări ce aveau loc „la Facultate", cînd vreun profesor era chemat la Torino, pe nedrept, du-

pă părerea lui, pentru că era „un nărod", sau cînd altul nu era chemat la Torino, tot pe nedrept, fiind vorba de o persoană pe care el o considera „de mare valoare". În legătură cu subiectele științifice și cu ceea ce se întîmpla „la Facultate" nimeni dintre noi nu putea să-l urmărească; totuși el, la masă, o informa zilnic pe mama atît despre situația „de la Facultate", cît și despre cele întîmplate culturilor de țesuturi puse sub sticlă în laboratorul său; și se supăra cînd ea era neatentă. Tata mînca foarte mult la masă, dar atît de repede, încît părea că nu mănîncă nimic, pentru că farfuria lui se golea imediat; și era convins că mănîncă puțin, convingere pe care o transmisese și mamei, care îl ruga mereu să mănînce. El în schimb o certa pe mama, pentru că găsea că mănîncă prea mult.

— Nu mînca mult! O să faci indigestie!

— Nu-ți smulge pielițele! tuna din cînd în cînd. Mama avea într-adevăr, încă din copilărie, prostul obicei de a-și smulge pielițele de la unghii: asta fiindcă avusese odată, la internat, panarițiu[1], după care degetul i se cojise.

Noi toți, după părerea tatii, mîncam prea mult și urma să facem indigestie. Despre mîncărurile care nu-i plăceau spunea că fac rău și că apasă pe stomac; despre cele ce-i plăceau spunea că fac bine și că „excită mișcările peristaltice".

Dacă se aducea la masă o mîncare care nu-i plăcea, se-nfuria:

———

1 Infecție la vîrful degetelor, lîngă unghii.

— De ce gătiți carnea așa! Știți că nu-mi place!

Dacă se pregătea doar pentru el ceva care-i plăcea, se supăra iar:

— Nu vreau lucruri speciale! Nu-mi faceți nimic special!

— Eu mănînc tot, spunea. Nu sînt dificil ca voi. Puțin îmi pasă mie de mîncare!

— Nu se vorbește mereu despre mîncare! E vulgar! tuna, dacă ne auzea vorbind între noi despre o mîncare sau alta.

— Cît de mult îmi place brînza, spunea întotdeauna mama, ori de cîte ori se aducea brînză la masă; iar tata spunea:

— Cît ești de monotonă! repeți mereu aceleași lucruri!

Tatii îi plăceau fructele foarte coapte; de aceea cînd nimeream vreo pară mai stricată, i-o dădeam lui.

— A, îmi dați mie perele voastre putrede! Măgari mai sînteți! spunea rîzînd tare, cu ecou în toată casa; și mînca para din două înghițituri.

— Nucile, spunea în timp ce le spărgea, fac bine. Excită mișcările peristaltice.

— Și tu ești monoton, îi spunea mama. Și tu repeți mereu aceleași lucruri.

Atunci tata se simțea jignit:

— Ce măgăriță! spunea. Mi-ai spus că sînt monoton! Mare măgăriță mai ești!

Cît despre politică, în casa noastră se purtau discuții înfierbîntate, care se terminau cu accese de furie, șervete aruncate cît colo și uși trîntite cu atîta violență încît bubuia casa.

Erau primii ani de fascism. De ce discutau cu atîta înfierbîntare tata și frații mei, nu pot să-mi explic, mai ales că, din cîte știu eu, erau cu toții împotriva fascismului ; i-am întrebat recent pe frații mei, dar nici unul n-a putut să mă lămurească. Dar își aminteau toți acele certuri îngrozitoare. Mi se pare că fratele meu Mario, din spirit de contradicție față de părinții mei, îl apăra într-un fel pe Mussolini ; și asta desigur îl înfuria pe tata : de altfel tata avea discuții cu Mario întotdeauna, pentru că aveau întotdeauna păreri contradictorii.

Despre Turati, tata spunea că este un ingenuu ; iar mama, care nu găsea că ingenuitatea ar fi o vină, aproba, suspina și spunea : „Bietul meu Filippèt". În perioada aceea, a venit o dată Turati la noi, fiind în trecere prin Torino ; mi-l amintesc la noi în salon, mare ca un urs, cu barba cenușie tăiată rotund. L-am văzut de două ori : atunci, și mai tîrziu, cînd a trebuit să fugă din Italia și a stat ascuns la noi timp de o săptămînă. Totuși nu-mi amintesc nici măcar un cuvînt din ceea ce a spus în ziua aceea, la noi în salon : îmi amintesc doar o mare agitație și discuții înflăcărate, atît.

Tata se întorcea acasă mereu înfuriat, pentru că întîlnise pe stradă coloane de manifestanți în cămăși negre, sau pentru că descoperise, la ședințele de la Facultate, noi fasciști printre cunoscuții săi. „Paiațe ! Nemernici ! Bufonerii !" spunea, așezîndu-se la masă ; trîntea șervetul, trîntea farfuria, trîntea paharul și pufnea plin de dispreț. Obișnuia să-și exprime ideile pe stradă, cu voce tare, cunoscuților care îl conduceau acasă ; și aceștia priveau în jur îngroziți. „Lașii ! troglodiții !" tuna tata acasă, povestind despre frica cunoscuților săi ; și se distra, cred, speriindu-i, vorbind cu voce tare pe stradă, cînd era cu ei ; pe de o parte se distra, pe de alta nu era în stare să-și controleze timbrul vocii, care răsuna întotdeauna puternic, chiar cînd el credea că vorbește în șoaptă.

Apropo de timbrul vocii sale pe care nu putea să-l controleze, mama și Terni povesteau că odată, în timpul unei ceremonii a profesorilor, cînd se aflau cu toții în sălile universității, mama îl întrebase în șoaptă pe tata cum se numea unul care se afla la cîțiva pași de ei. „Cine e ?" urlase tata cu putere, încît toată lumea se întorsese spre el. „Cine e ? îți spun eu cine e ! e un imbecil perfect !"

Tata nu tolera în general glumele pe care le spuneam noi și mama : glumele se numeau la noi în casă „glumișoare" și nouă ne făcea o mare plăcere să le spunem și să le ascultăm. Dar tata se supăra. Dintre „glumișoare", le tolera doar pe cele antifasciste ; în afară de acestea, doar pe cîteva din vremea lui, pe care le știau el și mama, și pe care le evoca uneori seara, împreună cu soții Lopez, care de altfel le știau și ei de demult. Unele din aceste „glumișoare" i se păreau tatii foarte deocheate, deși cred că erau deosebit de inocente ; și cînd eram și noi de față, vroia să le spună în șoaptă. Vocea lui devenea atunci un zumzet zgomotos, din care puteam să distingem

destul de bine multe cuvinte : printre care cuvîntul „cocotă“, care apărea întotdeauna în glumele acelea din secolul trecut, și pe care îl pronunța, sforțîndu-se să-l șoptească, mai tare decît pe celelalte și cu o deosebită malițiozitate și plăcere.

Tata se scula întotdeauna la patru dimineața. Prima lui grijă cînd se trezea, era să meargă să se uite dacă „chișleagul“ s-a prins. „Chișleagul“ era lapte acru, pe care învățase să-l facă în Sardinia de la niște ciobani. Era pur și simplu iaurt. Iaurtul, pe vremea aceea, nu era încă la modă : și nu se găsea de vînzare, ca acum, la lăptării sau la bar. În domeniul iaurtului, ca și în multe altele, tata era un pionier. Pe vremea aceea nu erau încă la modă sporturile de iarnă ; iar tata era poate singurul la Torino care le practica. Pleca, imediat ce cădea puțină zăpadă, la Clavières [1], sîmbătă seara, cu schiurile pe umăr. Pe vremea aceea nu exista încă nici Sestrières [2], nici hotelurile de la Cervinia [3]. Tata dormea de obicei într-o cabană mai sus de Clavières, „Cabana Mautino“. Uneori îi lua cu el pe frații mei sau pe unii din asistenții lui care aveau ca și el pasiunea muntelui. Schiurilor le spunea „skiuri“. Învățase să schieze de tînăr, cînd fusese odată în Norvegia. Cînd se întorcea duminică seara, spunea întotdeauna că zăpada nu fusese bună. Pentru el, zăpada era întotdeauna sau prea apoasă, sau prea uscată. Ca și chișleagul, care nu era niciodată cum trebuia să fie : i se părea întotdeauna sau prea apos, sau prea dens.

— Lidia ! chișleagul nu s-a prins ! tuna tata pe coridor. Chișleagul era în bucătărie, într-o supieră, acoperit cu o farfurie și învelit într-un șal vechi de culoarea somonului, care fusese pe vremuri al mamei. Uneori nu se prindea de loc și trebuia aruncat : nu era decît un lichid verzui, cu cîteva blocuri solide, albe ca marmura. Chișleagul era foarte delicat și dintr-un fleac putea să nu se prindă : era suficient ca șalul care-l învelea să nu fie destul de strîns și să lase să treacă puțin aer. „Nici azi nu s-a prins ! Numai Natalina ta e de vină !“ tuna tata de pe coridor, iar mama, pe jumătate încă adormită, îi răspundea din pat cu cuvinte fără șir. Cînd mergeam în vilegiatură, nu aveam voie să uităm acasă „mama chișleagului“, care era o ceșcuță de chișleag bine învelită în hîrtie și legată cu o sfoară. „Unde e mama ? ați luat mama ?“ întreba tata în tren, controbăind prin rucsac. „Nu e ! nu-i aici !“ striga ; și uneori o uitasem într-adevăr și trebuia s-o creăm din nou, din nimic, cu drojdie de bere.

Tata făcea dimineața un duș rece. Sub șfichiuitul apei, scotea un urlet, ca un răget prelung ; pe urmă se îmbrăca și înfuleca cești mari de iaurt rece ca gheața, în care punea multe linguri de zahăr. Ieșea din casă cînd străzile erau încă învăluite în întuneric și aproape pustii ; ieșea în ceață, în frigul acelor zori torineze, cu un basc larg, care-i forma

1, 2 Localități în Piemont, centre ale sporturilor de iarnă.
3 Localitate în reg. Val d'Aosta, centru pentru sporturi de iarnă.

aproape o vizieră pe frunte, cu un impermeabil lung și larg, plin de buzunare și de nasturi de piele ; cu mîinile la spate, pipa în gură, pasul său strîmb, un umăr mai sus decît celălalt ; pe stradă nu era încă aproape nimeni, dar el reușea să se lovească chiar de rarii trecători, mergînd încruntat, cu capul plecat.

La ora aceea nu era nimeni la el în laborator ; poate doar Conti, omul de serviciu : un omuleț scund, liniștit, supus, cu halatul cenușiu, care îl iubea mult pe tata și pe care tata îl iubea foarte mult ; și care venea uneori la noi, cînd trebuia reparat un dulap, schimbată o siguranță, legate geamantanele. Tot stînd atîta în laborator, Conti învățase anatomia ; iar la examene sufla, și tata se supăra ; dar pe urmă îi povestea acasă mamei plin de mulțumire că Conti știa anatomia mai bine decît studenții. În laborator, tata își punea un halat cenușiu, la fel cu cel al lui Conti ; și mergea urlînd pe coridoare, cum obișnuia să urle pe coridorul de acasă.

Eu sînt don Carlos Tadrid
Și sînt student la Madrid !

cînta mama în gura mare, cînd se scula și își peria părul încă ud : și ea făcea, ca și tata, un duș rece ; aveau, ea și cu tata, niște mănuși foarte aspre, cu care se frecau după duș, ca să se încălzească. „Sînt înghețată !“ spunea mama, dar cu bucurie, pentru că îi plăcea mult apa rece ; „sînt încă înghețată toată ! Ce frig e !“ Și mergea, înfășurată în halat, cu ceașca

de cafea în mînă, să facă un tur prin grădină. Frații mei erau toți la școală și în clipa aceea era în casă puțină pace. Mama cînta și-și scutura părul ud în aerul dimineții. Pe urmă mergea să stea de vorbă cu Natalina și Rina, la călcătorie.

Călcătoria se mai numea și „camera cu dulapuri“. Acolo era și mașina de cusut ; acolo stătea Rina și cosea la mașină. Această Rina era un fel de croitoreasă a casei : bună însă doar pentru a întoarce paltoanele noastre și a petici pantalonii. Haine nu făcea. Cînd nu era la noi, era la familia Lopez : o foloseau pe rînd, Frances și mama. Era o femeie mărunțică, un fel de pitică ; o chema pe mama „doamna mamă“, iar cînd îl întîlnea pe tata pe coridor o lua la fugă ca un șoricel, pentru că el nu putea s-o sufere.

— Rina ! și azi a venit Rina ! se înfuria tata. Nu pot s-o sufăr ! e o palavragioaică ! și pe urmă, nu știe să facă nimic !

— Dar o cheamă mereu și familia Lopez, se justifica mama.

Rina își schimba ușor dispoziția. Cînd venea la noi după o mai lungă absență, era foarte amabilă și se apuca de mii de lucruri : proiecta să refacă toate saltelele și pernele noastre, să spele perdelele și să scoată petele din covoare cu zaț de cafea, cum văzuse că se face acasă la Frances. Dar se plictisea repede ; se bosumfla, se supăra pe mine și pe Lucio, care stăteam pe lîngă ea, pentru că mai înainte ne promisese plimbări și caramele ; Lucio, mezinul lui Frances, venea aproape în fiecare zi la

noi să se joace. „Lăsați-mă în pace! trebuie să lucrez!" spunea Rina îmbufnată, cosînd la mașină; și se certa cu Natalina.

— Răutăcioasa aia de Rina! spunea mama în diminețile în care Rina, fără să fi anunțat, nu venea și nu se știa unde s-a dus, dat fiind că nici Frances n-o văzuse. Prin casă erau saltele și perne desfăcute din inițiativa ei, smocuri de lînă îngrămădite în „camera cu dulapuri"; și covoare pe care zațul de cafea lăsase urme gălbui. „Răutăcioasa aia de Rina! n-o s-o mai chem niciodată!" Rina, peste cîteva săptămîni, se întorcea: veselă, amabilă, generoasă în inițiative și promisiuni. Și mama îi uita imediat vinile; și se ducea în camera cu dulapuri să asculte pălăvrăgelile Rinei care cosea la mașină cu mare viteză, bătînd pedala cu piciorul ei minuscul de pitică, încălțat într-un papuc de stofă.

Natalina semăna, spunea mama, cu Ludovic al XI-lea. Era mică, delicată, cu fața lungă, părul uneori ordonat și lins, alteori ondulat somptuos cu fierul. „Ludovic al XI-lea al meu", spunea mama dimineața, cînd o vedea intrînd în dormitor, amenințătoare, cu o eșarfă la gît, cu găleata și cu peria în mînă. Natalina făcea confuzie între pronumele feminine și masculine. Îi spunea mamei:

— Ea a ieșit azi dimineață fără pardesiu.

— Care ea?

— Domnișorul Mario. El trebuie să ne-o spună.

— Care el?

— El, el, doamna Lidia, spunea Natalina jignită, trîntind găleata.

Natalina era, le explica mama prietenelor ei, „un fulger", pentru că făcea treburile casnice cu o viteză extraordinară: și era „un cutremur", pentru că făcea totul cu violență și zgomot. Avea aerul unui cîine bătut, pentru că avusese o copilărie nefericită; era orfană, crescută prin orfelinate și aziluri, pe urmă în slujba unor stăpîne nemiloase. Pentru fostele ei stăpîne, despre care povestea că îi dădeau niște palme de o durea capul mai multe zile, simțea un fel de nostalgie. Le scria, la Crăciun, somptuoase felicitări aurite. Le trimitea, uneori, cadouri. Nu avea niciodată nici un ban în buzunar, fiind foarte cheltuitoare, generoasă și întotdeauna gata să dea bani cu împrumut unor prietene ale ei cu care ieșea la plimbare duminica. Aerul acela de cîine bătut și l-a păstrat întotdeauna; și totuși exercita asupra noastră, și îndeosebi asupra mamei, o voință a ei sarcastică, despotică și încăpățînată. Cu mama, pe care o iubea cu duioșie și de care era cu duioșie iubită, avea relații morocănoase, sarcastice și de loc servile.

— Noroc că el e o doamnă, de nu, cum ar reuși să-și cîștige o pîine, el care nu se pricepe să facă nimic, îi spunea mamei.

— Care el?

— El, ea, ea!

În casă, trăiam mereu cu coșmarul acceselor de furie ale tatii, care explodau pe neașteptate, adesea din motive mărunte, pentru o pereche de pantofi care nu se găsea, pentru o carte

care nu era la locul ei, pentru un bec care se arsese, pentru o mică întîrziere la masă, sau pentru o mîncare prea fiartă. Trăiam totuşi şi cu coşmarul certurilor dintre fraţii mei Alberto şi Mario, care explodau la fel de neaşteptate, se auzea deodată din camera lor un zgomot de scaune răsturnate, şi de pereţi loviţi, pe urmă urlete sfîşietoare şi sălbatice. Alberto şi Mario erau deja doi băieţi mari, puternici, care cînd se luau la bătaie se loveau fără milă, rămînînd pînă la sfîrşit cu nasurile sîngerînde, buzele umflate, hainele rupte. „Se omoară !" striga mama, pronunţînd cu totul ciudat litera *m* din cauza spaimei. „Beppino, vino, se omoară !" striga, chemîndu-l pe tata.

Intervenţia tatii era, ca fiecare acţiune a sa, violentă. Se arunca între cei doi care se băteau, înlănţuiţi, şi îi lua la palme. Eu eram mică ; şi mi-i amintesc cu groază pe cei trei bărbaţi care se luptau cu sălbăticie. Motivele pentru care se băteau atît de mult Alberto şi Mario erau şi ele neînsemnate, ca şi cele care făceau să explodeze furiile tatii : o carte care nu se găsea, o cravată, cine e primul la baie, la spălat. O dată cînd Alberto s-a dus la şcoală cu capul bandajat, un profesor l-a întrebat ce i se întîmplase. El s-a ridicat şi a spus : „Fratele meu şi cu mine vroiam să facem baie".

Dintre ei doi, Mario era cel mai mare şi mai puternic. Avea nişte mîini tari ca fierul şi avea, la supărare, o frenezie nervoasă care îi înţepenea muşchii, tendoanele, maxilarele. Cînd era mic, era cam slăbuţ şi tata îl ducea în excursii la munte, ca să-l fortifice : cum făcea de altfel cu noi toţi. În Mario se crease o ură ascunsă pentru munte ; şi imediat ce s-a putut sustrage voinţei tatii, a încetat să mai meargă la munte. Dar în anii aceia încă trebuia să mai asculte. Furiile lui se dezlănţuiau uneori şi împotriva lucrurilor : uneori nu era Alberto obiectul mîniei lui, ci cîte un obiect care nu asculta de furia mîinilor sale. Sîmbătă după-masă cobora în pivniţă să-şi caute schiurile : şi căutîndu-le, îl apuca o furie mută, fie pentru că nu le găsea, fie pentru că nu li se deschideau legăturile, oricît ar fi tras de ele cu mîna. În furia lui, erau amestecaţi desigur şi Alberto, şi tata, deşi erau departe în acel moment ; Alberto, care îi folosea lucrurile ; iar tata, care se încăpăţîna să-l ducă la munte, deşi el ura muntele, şi care îl punea să poarte schiuri vechi şi legături ruginite. Uneori îşi încerca bocancii şi nu reuşea să-i încalţe. Făcea ca dracu', acolo în pivniţă, singur ; iar noi, de sus, auzeam o mare hărmălaie. Trîntea de pămînt toate schiurile din casă, trîntea legăturile, bocancii, pieile de focă, rupea frînghii şi spărgea sertare, dădea cu piciorul în scaune, în pereţi, în picioarele meselor. Ţin minte că l-am văzut într-o zi, în salon, aşezat să-şi citească liniştit ziarul : deodată l-a apucat una din furiile lui mute şi a început să rupă în bucăţi ziarul, cu furie. Scrîşnea din dinţi, bătea cu picioarele în pămînt şi rupea ziarul. De data aceea nici Alberto, nici tata nu aveau vreo vină. Pur şi simplu băteau clopotele unei biserici din apropiere : sunetul acela insistent îl adusese la exasperare.

O dată, la masă, după o scenă violentă pe care i-o făcuse tata, una care nici măcar nu era din cele mai teribile, a luat cuțitul de tăiat pîine și a început să-și răzuiască dosul mîinii. Au curs ligheane întregi de sînge : îmi amintesc spaima, strigătele, lacrimile mamei, și pe tata, înspăimîntat și el, urlînd, cu fețe sterile și tinctură de iod.

După ce se certa cu Alberto și se băteau, Mario rămînea cîteva zile „cu bot" sau „cu lună", cum se zicea la noi în casă. Venea la masă palid, cu pleoapele umflate, cu ochii mici de tot ; Mario avea întotdeauna ochii mici, înguști și lungi, de chinez ; dar în zilele „de lună" i se reduceau la două crăpături invizibile. Nu spunea un cuvînt. În general făcea „bot" pentru că i se părea că în casa noastră i se dădea mereu dreptate lui Alberto împotriva lui ; și pe urmă găsea că este prea adult pentru ca tata să mai aibă dreptul să-l pălmuiască. „Ai văzut ce bot are Mario ăsta ? ai văzut ce lună ?" îi spunea tata mamei, imediat ce el ieșea din cameră. „Dar ce i s-a întîmplat de are luna asta ? n-a spus nici măcar un cuvînt ! ce măgar !"

Pe urmă, într-o dimineață, lui Mario, luna îi trecuse. Intra în salon, se așeza în fotoliu și își mîngîia obrajii cu un surîs absorbit, cu ochii întredeschiși. Începea să spună : *„Il baco del calo del malo"*. [1] Era o glumă de-a sa și-i plăcea foarte mult, o repeta fără să se sature. *„Il baco del calo del malo. Il beco del chelo del melo. Il bico del chilo del milo"*. „Mario ! urla tata. Nu mai spune măscări !"

„Il baco del calo del malo", relua Mario, imediat după ce ieșea tata. Stătea de vorbă în salon cu mama și Terni, cu care era foarte bun prieten. „Cît de drăguț e Mario cînd e cuminte ! spunea mama. Cît e de simpatic ! Seamănă cu Silvio !"

Silvio era fratele mamei care se omorîse. Moartea sa era înconjurată, în casa noastră, de mister : acum, eu știu că s-a omorît, dar nici acum nu știu de ce. Cred că aerul acela de mister în jurul figurii lui Silvio îl crea mai ales tata : pentru că nu vroia ca noi să știm că exista în familia noastră un caz de sinucidere ; și poate și pentru alte motive, pe care le ignor. Cît despre mama, ea vorbea de Silvio întotdeauna cu veselie : pentru că mama avea o fire așa de veselă, încît se identifica cu fiecare lucru și participa sufletește la el, evocînd doar binele și bucuria legate de fiecare lucru și fiecare persoană, lăsînd durerea și răul în umbră, dedicîndu-le, din cînd în cînd, doar cîte un scurt suspin.

Silvio fusese muzician și literat. Pusese pe muzică cîteva poezii ale lui Paul Verlaine : *Les feuilles mortes* și alte cîteva. Cînta foarte rău la pian și își murmura melodiile acompaniindu-se la pian cu un singur deget, și spunîndu-i între timp mamei : „Ascultă, proasto, ascultă ce frumoasă e asta". Deși cînta așa de rău și cu un fir de voce care abia se auzea, era o mare plăcere să-l asculți, zicea mama. Silvio era foarte elegant, se îmbrăca cu mare grijă ;

---

1 Înșiruire de cuvinte fără sens în l. italiană.

era o nenorocire dacă nu avea pantalonii bine călcați, cu dunga dreaptă ; avea un baston frumos cu mîner de fildeș și ieșea la plimbare la Milano cu bastonul, cu pălăria de pai, mergea să se întîlnească cu prietenii săi, să discute despre muzică în cafenele. Silvio, în povestirile acelea ale mamei, era întotdeauna un personaj vesel : și moartea sa, cînd i-am aflat detaliile, mi s-a părut indescifrabilă. Pe noptiera mamei se afla un mic portret decolorat de-al lui, cu pălăria de pai și cu mustăcioara cu vîrfurile în sus : alături de altă fotografie a mamei mele împreună cu Anna Kuliscioff, cu voaletă și pălării mari cu pene, în ploaie.

De la Silvio ne rămăsese în casă o operă neterminată, *Peer Gynt*. Erau cîteva fascicole mari, în coperți legate cu fundițe, sus, pe dulap. „Cît de spiritual era Silvio !“ spunea mereu mama. „Cît era de simpatic ! Și *Peer Gynt* era o operă de valoare !“

Mama spera mereu ca cel puțin unul din copiii săi să devină muzician, ca Silvio : speranță ce a rămas neîmplinită, pentru că noi toți ne arătam a fi cu totul surzi față de muzică, iar cînd încercam să cîntăm, eram cu totul afoni : și totuși fiecare din noi vroia să încerce să cînte, iar Paola, în timp ce făcea ordine dimineața în camera ei, relua cu o voce tristă de pisică fragmentele de operă și cîntecele pe care le auzise de la mama. Paola mergea uneori cu mama la concerte, afirmînd că iubește muzica : frații mei spuneau că de fapt nu era de loc adevărat și că nu-i păsa de loc de muzică. Cît despre mine și frații mei, duși

de probă la cîteva concerte, adormiserăm întotdeauna ; iar la operă ne plînsesem „că toată muzica aia nu lăsă să se audă cuvintele“. O dată mama m-a dus să ascult *Madame Butterfly*. Aveam la mine „Corriere dei Piccoli“ și am citit tot timpul, încercînd să descifrez cuvintele la lumina slabă a rampei și astupîndu-mi urechile cu mîinile, ca să nu aud zgomotul asurzitor al orchestrei.

Totuși, cînd cînta mama, o ascultam cu toții cu gura căscată. Odată cineva l-a întrebat pe Gino dacă cunoaște operele lui Wagner. „Desigur, a spus, *Lohengrin* mi-a cîntat-o mama acasă.“

Tata nu numai că nu iubea muzica, ci o ura : ura orice fel de instrument care producea muzică, indiferent că era vorba de un pian, un acordeon ori o tobă. O dată eram cu el la Roma, imediat după război, într-un restaurant : a intrat o femeie, să ceară de pomană. Chelnerul a vrut s-o dea afară. Tata s-a înfuriat și a urlat la chelner : „Vă interzic s-o dați afară pe această biată femeie ! Lăsați-o în pace !“ I-a dat ceva femeii ; chelnerul, jignit și supărat, s-a retras într-un colț, cu șervetul pe braț. Atunci femeia a scos de sub palton o chitară și a început să cînte. Tata, după un timp, a început să dea semne de nerăbdare, semnele de nerăbdare ce-l caracterizau la masă ; muta paharul, muta pîinea, muta tacîmurile și se lovea cu șervetul pe genunchi. Femeia continua să cînte, aplecîndu-se peste el cu chitara, recunoscătoare că îi luase apărarea, și chitara scotea lungi gemete melancolice. Deodată tata explodă : „Ajunge cu

muzica asta ! Plecați de aici ! Eu nu suport muzica !“ Dar femeia continua : iar chelnerul, triumfător, tăcea în colțul său, imobil, contemplînd scena.

În afară de sinuciderea lui Silvio, la noi în casă mai era un lucru învăluit întotdeauna într-un vag mister, deși privea niște persoane despre care se vorbea tot timpul : e vorba de faptul că Turati și Anna Kuliscioff, deși nu erau soț și soție, trăiau împreună. Și în acest mister recunosc îndeosebi intenția și pudorile tatălui meu, pentru că mama, singură, poate nu s-ar fi gîndit la așa ceva. Ar fi fost mai simplu să ne mintă, spunîndu-ne că erau soț și soție. Dar nu ; nouă, sau cel puțin mie care eram încă un copil, mi se ascundea că stăteau împreună ; iar eu, auzind vorbindu-se de ei mereu împreună, întrebam de ce, și dacă erau soț și soție, sau frate și soră, sau ce altceva. Mi se răspundea confuz. Nu înțelegeam apoi unde s-o pun pe Andreina, prietenă din copilărie a mamei mele și fata Annei Kuliscioff, și de ce se numea Costa ; și nu înțelegeam ce legătură avea Andrea Costa [1], care murise demult și totuși era pomenit adesea împreună cu persoanele acelea.

Turati și Anna Kuliscioff erau întotdeauna prezenți în amintirile mamei mele : și eu știam că erau amîndoi în viață, că stăteau la

---

1 Andrea Costa (1851—1910), om politic progresist ; a îmbrățișat ideile socialiste sub influența Annei Kuliscioff, cu care s-a căsătorit. A fost primul deputat socialist în Parlamentul italian. E considerat creatorul socialismului italian.

Milano (poate împreună, poate în două case diferite) și că se mai ocupau încă de politică, luptau împotriva fascismului. Totuși se amestecau, în imaginația mea, cu alte figuri, și ele mereu prezente în amintirile mamei : părinții ei, Silvio, Dementul, Barbison. Figuri care fie că muriseră deja, fie că erau de demult, chiar dacă mai trăiau încă, deoarece fuseseră martore ale unor vremuri vechi, ale unor întîmplări îndepărtate, cînd mama era mică, cînd auzise spunîndu-se „sora cățelușei mele“ și „a ce miroase acidul sulfhidric“ ; persoane ce nu mai puteau fi întîlnite acum, ce nu se puteau atinge, și chiar dacă le întîlneam sau le atingeam, nu mai erau aceleași ca în gîndurile mele, și deși mai erau încă în viață, fuseseră contagiate de apropierea morților cu care trăiau împreună în sufletul meu : luaseră, de la morți, pasul lor ușor ce nu poate fi ajuns din urmă.

— Oh, biata Lidia, suspina din cînd în cînd mama. Se compătimea astfel pe ea însăși pentru necazurile ce le avea, banii puțini, certurile tatii, Alberto și Mario care se băteau mereu, Alberto care nu vroia să învețe și juca toată ziua fotbal, mutrele noastre și mutrele Natalinei.

Și eu aveam uneori „bot“ sau făceam mofturi. Eram însă un copil, și mutrele și mofturile mele, pe vremea aceea, nu o tulburau prea mult pe mama. „Mă pișcă, mă pișcă !“ începeam să zic dimineața, cînd mama mă îmbrăca și îmi punea niște tricouri de lînă din cauza cărora mă mînca pielea. „Dar sînt tricouri bu-

ne !“ spunea mama. „Sînt de la Neuberg ! n-oi fi vrînd să le arunc !“

Mama ne cumpăra tricourile „de la Neuberg“ şi dacă un tricou era de la Neuberg, trebuia să fie neapărat bun, moale, şi nu putea să te mănînce pielea din cauza lui. Tricourile se cumpărau la Neuberg ; paltoanele ni le făcea croitorul Maccheroni ; cît despre încălţămintea noastră de iarnă, se ocupa tata de ea şi o comanda la un cizmar care se numea „domnul Castagneri“ şi care avea un magazin în strada Saluzzo.

Intram în sufragerie încă „botoasă“ din cauza tricoului de la Neuberg ; iar mama, văzîndu-mă intrînd încruntată, întunecată la faţă, spunea : „Uite-o pe Maria Furtunoasa !“

Mama ura frigul ; de aceea cumpăra de la Neuberg atîtea tricouri şi pulovere. Ura frigul deşi făcea în fiecare dimineaţă un duş rece ca gheaţa, care îi făcea plăcere. Dar frigul, frigul constant şi pătrunzător al zilelor de iarnă, îl ura. „Ce frig !“ zicea tot timpul, punîndu-şi un pulover peste altul şi trăgîndu-şi mînecile peste mîini. „Ce frig este ! nu pot să sufăr frigul !“ Şi-mi trăgea în jos pe şolduri puloverul de la Neuberg, în timp ce eu mă zbăteam să scap. „Din lînă pură, Lidia !“ spunea, imitînd o fostă colegă de şcoală de-a ei. Apoi spunea : „Cînd te văd cu puloverul ăsta bun şi cald, mă simt cu totul liniştită“.

Ura însă şi căldura. Cînd era cald, începea să pufăie, să-şi depărteze gulerul rochiei de gît. „Ce căldură ! Nu pot să sufăr căldura !“

spunea. Iar tata zicea : „Cît eşti de intolerantă ! Cît sînteţi de intoleranţi cu toţii !“

Cînd mergea cu tata în călătorie, mama îşi lua cu ea o cantitate mare de pulovere şi rochii, şi nu făcea altceva decît să se dezbrace şi să se îmbrace, la cele mai mici variaţii ale timpului. „Nu găsesc niciodată temperatura justă“, spunea. Iar tata zicea : „Cît eşti de plicticoasă, cînd ţi-e cald, cînd ţi-e frig ! Găseşti întotdeauna ceva de bombănit !“

Eu nu vroiam niciodată să mănînc dimineaţa. Laptele îl detestam. Iaurtul şi mai mult. Totuşi mama aflase că eu, acasă la Frances, cînd mă prindea acolo ora gustării, beam ceşti întregi de lapte ; la fel şi la familia Terni. În realitate beam laptele acela la Terni şi la Frances cu cea mai mare repulsie ; îl beam din supunere şi din timiditate, nefiind acasă la mine. Mamei îi intrase în cap că laptele de la Frances îmi plăcea. De aceea dimineaţa mi se aducea de fiecare dată o ceaşcă cu lapte şi eu de fiecare dată refuzam să mă ating de ea. „Dar este lapte de la Frances !“ spunea mama. „E laptele pe care-l bea Lucio ! e vaca lui Lucio !“ Mă lăsa să înţeleg că laptele acela îl aduseseră de la Frances ; că Lucio şi Frances aveau o vacă a lor personală şi că laptele la ei în casă nu era cumpărat de la lăptar, ci era adus în fiecare zi de la o fermă pe care o aveau în Normandia, într-un loc numit Le Grouchet.

— Este laptele de la Le Grouchet ! e laptele lui Lucio ! continua un timp mama ; dar cum eu refuzam cu hotărîre să-l beau, pînă la urmă Natalina trebuia să-mi facă o supă.

Nu mergeam la școală, deși aveam vîrsta ; pentru că tata spunea că de la școală se iau microbi. Și frații mei făcuseră clasele primare acasă, cu învățătoare particulare, din același motiv. Mie îmi dădea lecții mama. Nu înțelegeam aritmetica ; și nu reușeam să învăț tabla înmulțirii. Mama răgușea vorbind. Lua pietre din grădină și le alinia pe masă ; sau lua bomboane. La noi în casă nu se mîncau bomboane, pentru că tata spunea că strică dinții ; și nu existau niciodată ciocolată sau alte dulciuri, pentru că era interzis să se mănînce „între mese". Singurele dulciuri care se mîncau, întotdeauna însă doar la masă, erau niște minciunele numite *smarren*, a căror rețetă ne fusese dată de o bucătăreasă nemțoaică ; se pare că erau ieftine și le mîncam atît de des, încît nu le mai puteam suferi. Mai era o prăjitură pe care știa s-o facă Natalina și se numea „prăjitura de la Gressoney" [1] ; poate pentru că Natalina învățase s-o facă la munte, la Gressoney, cînd eram în vilegiatură.

Mama cumpăra bomboane doar ca să mă învețe aritmetica. Dar mie aritmetica asta legată de pietre, de bomboane îmi trezea o și mai mare repulsie. Mama se abonase, pentru a-și însuși metode didactice moderne, la o revistă de pedagogie care se numea „Drepturile școlii". Nu știu ce a învățat din revista aceea, referitor la sistemele pedagogice ; poate nimic ; găsise însă în ea o poezie care îi plăcea mult și pe care obișnuia să o recite fraților mei :

---

1 Localitate turistică în reg. Val d'Aosta.

Și vom striga cu toții
Iată mîna gentilă
De-amabilă copilă
Ce practică virtute.

Învățîndu-mă geografia, mama îmi povestea despre toate țările în care fusese tata în tinerețe. Fusese în India, unde se îmbolnăvise de holeră și, mi se pare, și de febră galbenă ; fusese și în Germania și Olanda. Fusese apoi și în insulele Spitzberg. În insulele Spitzberg intrase în craniul unei balene, ca să-i caute ganglionii cerebro-spinali : dar nu reușise să-i găsească. Se murdărise tot de sînge de balenă și hainele pe care le adusese înapoi erau mînjite și scorțoase din cauza sîngelui uscat. Aveam în casă multe fotografii ale tatii cu balenele ; iar mama mi le arăta, dar mă cam dezamăgeau, pentru că erau fotografii neclare, iar tata se vedea doar în fund, ca o umbră minusculă ; iar balenei nu i se vedea nici capul, nici coada ; se vedea doar un fel de colină zimțată, cenușie și cețoasă : asta era balena.

Primăvara creșteau mulți trandafiri în grădina noastră : cum de reușeau nu știu, pentru că nici unuia dintre noi nici prin cap nu-i trecea să-i stropească și să-i curețe de ramurile uscate ; venea, cam o dată pe an, un grădinar : și se vede că era suficient.

— Trandafirii, Lidia ! violetele, Lidia ! spunea mama, plimbîndu-se prin grădină și imitînd-o pe colega ei de școală. Primăvara veneau la noi în grădină copiii lui Terni cu bona

lor, Assunta, care avea un șorț alb și ciorapi albi din fir de in lucios : își scotea pantofii și-i așeza lîngă ea, pe iarbă. Cucco și Lullina, copiii lui Terni, erau și ei îmbrăcați în alb și mama le punea șorțurile mele ca să se joace fără să se murdărească. „Ssst, ssst ! priviți ce face Cucco !“ spunea Terni, admirîndu-și copiii care se jucau cu pămînt. Și Terni, pe iarbă, își scotea pantofii și haina ca să joace mingea : dar și le punea imediat dacă-l auzea venind pe tata.

În grădină aveam un cireș ; iar Alberto se urca în el să mănînce cireșe, cu prietenii : Frinco, cel cu cărțile, o figură întunecată, cu un pulovăr gros și șapcă cu vizieră ; și frații lui Lucio.

Lucio venea dimineța și pleca seara : cînd era vreme frumoasă stătea tot timpul la noi, pentru că ei nu aveau grădină. Lucio era foarte delicat, plăpînd și la masă nu-i era niciodată foame ; mînca puțin, suspina și punea jos furculița : „Am obosit să mestec“, spunea, vorbind cu *r*, ca toți cei din familia lui. Lucio era fascist și frații mei îl făceau să se înfurie, vorbindu-l de rău de Mussolini. „Să nu vorbim de politică“, spunea Lucio, cînd îi vedea venind pe frații mei. Cînd era mic, avea niște bucle mari negre, aduse ca niște lungi banane pe frunte ; pe urmă l-au tuns și avea părul bine aranjat și lins, strălucind de briantină ; era îmbrăcat întotdeauna ca un bărbat în miniatură, cu hăinuțe mulate pe corp și mici papioane. Învățase să citească împreună cu mine : dar eu citisem o grămadă de cărți, iar el puține, pentru

că citea încet și obosea ; totuși cînd era la noi citea și el, pentru că eu din cînd în cînd mă plictiseam de joacă și mă aruncam pe iarbă cu o carte în mînă. Pe urmă Lucio mergea să se laude la frații mei că citise o carte întreagă, pentru că ei îl zeflemiseau mereu că citea puțin. „Azi am citit două lire.“ „Azi am citit cinci lire“, spunea plin de mulțumire, arătînd prețul care era scris pe copertă. Seara venea să-l ia acasă femeia lor, care se numea Maria Buoninsegni : o femeie mică, bătrînă, plină de riduri, cu o blană de vulpe năpîrlită în jurul gîtului. Această Maria Buoninsegni era foarte credincioasă : și ne ducea, pe mine și pe Lucio, la biserică și la procesiuni. Era prietenă cu părintele Semeria și vorbea mereu de el ; o dată, la nu știu care ceremonie religioasă ne-a prezentat părintelui Semeria, care ne-a mîngîiat pe cap și a întrebat-o dacă eram copiii ei. „Nu, copiii unor prieteni“, a răspuns Maria Buoninsegni.

Nici Lopez, nici Terni nu iubeau muntele : iar tata mergea uneori în excursii și ascensiuni cu un prieten al său care se numea Galeotti.

Galeotti locuia la țară, într-un loc care se chema Pozzuolo, împreună cu o soră și un nepot. Mama fusese odată acolo la țară : se distrase foarte bine, vorbea mereu de zilele acelea de la Pozzuolo : aveau pui și curcani și se mînca pe rupte. Adele Rasetti, sora lui Galeotti, se plimbase mult cu mama, spunîndu-i cum se numeau ierburile, plantele și insectele ; pentru că în familia aceea erau toți ento-

mologi și botaniști. Pe urmă Adele îi dăruise mamei un tablou de-al său, în care se vedea un lac alpin ; îl țineam agățat în sufrageria noastră. Dimineața Adele se scula devreme, să facă socoteli cu arendașul sau să picteze ; sau pleca pe cîmp să adune plante pentru ierbar, mică, slabă, cu nasul ascuțit, cu o pălărie de paie. „Cît de harnică e Adele ! Se scoală devreme, pictează ! Se duce să adune plante pentru ierbar !" spunea întotdeauna mama plină de admirație, ea care nu știa să picteze și nu știa să deosebească busuiocul de cicoare. Mama era leneșă și era mereu plină de admirație față de oamenii activi ; de fiecare dată cînd se întîlnea cu Adele Rasetti, se apuca să citească manuale științifice, ca să învețe și ea ceva despre insecte și despre botanică : dar pe urmă se plictisea și lăsa totul baltă.

Galeotti venea la noi vara, la munte, împreună cu nepotul, băiatul Adelei și prieten cu fratele meu Gino. Dimineața, bunica mea se plimba în sus și-n jos prin cameră, neliniștită, întrebîndu-se ce rochie să-și pună. „Puneți-vă rochia aceea gri cu năsturei" spunea mama. „Nu, pentru că Galeotti a văzut-o deja !" spunea bunica, frîngîndu-și mîinile de nehotărîre.

Galeotti n-o privea de fel pe bunica, fiind mereu absorbit să discute cu tata și să organizeze plimbări și ascensiuni. Bunica, de altfel, în ciuda acelei preocupări de a nu fi văzută de Galeotti „cu rochia de ieri", nu putea să-l sufere pe Galeotti, găsindu-l necioplit și sim-

plu și temîndu-se să nu-l ducă pe tata în locuri periculoase.

Nepotul lui Galeotti se numea Franco Rasetti[1]. Studia fizica : avea însă și el mania de de a colecționa insecte și minerale ; și mania asta i-o transmisese și lui Gino. Se întorceau din excursii cu bucăți de mușchi în batistă, cu gîndaci forfecari morți și cristale în rucsacuri. Franco Rasetti vorbea neîntrerupt la masă, dar întotdeauna de fizică sau de geologie sau de coleoptere : în timp ce vorbea, aduna cu degetul toate firimiturile de pe masă. Avea nasul ascuțit și bărbia la fel, o culoare mereu puțin verzuie, ca de șopîrlă, și o mustăcioară spinoasă. „E foarte inteligent", spunea tata despre el. „Dar e arid ! E foarte arid !" Totuși Franco Rasetti, deși era arid, scrisese o poezie, o dată cînd se întorcea cu Gino dintr-o excursie, în timp ce stăteau într-o cabană părăsită și așteptau să stea ploaia :

Cade ploaia lentă și-uniformă
Pe negre stînci și pajiști verzi.
În depărtări se pierde o vagă formă
Învăluită de ușoare neguri.

Gino nu scria poezii ; și nu-i plăceau prea mult nici poeziile, nici romanele. Dar poezia aceasta îi plăcea foarte mult și o recita mereu. Era lungă ; eu din păcate țin minte doar strofa aceasta.

---

1 Franco Rasetti (n. 1901), fizician. Contribuții importante în fizica nucleară. A lucrat și cu Fermi.

Și mie mi se părea minunată poezia cu stîncile negre ; și mă rodea invidia că n-o scrisesem eu. Era simplu : pajiști verzi, stînci negre văzusem și eu de atîtea ori la munte. Și nu-mi venise în minte că s-ar fi putut face cu ele ceva : le privisem și gata. Poeziile erau deci așa : simple, făcute din nimic ; făcute din lucrurile care se vedeau. Priveam împrejur cu ochi atenți : căutam lucruri care să poată semăna cu acele stînci negre, acele pajiști verzi și pe care de data aceasta nu mi le-aș mai fi lăsat luate de nimeni.

— Gino și Rasetti umblă bine ! spunea tata. Au făcut deja l'Aiguille Noire de Peteré [1] ! Umblă bine ! Păcat că Rasetti ăsta e așa de arid ! Nu vorbește de politică, nu-l interesează. E arid !

— Dar Adele nu, nu e aridă, spunea mama. Cît e de harnică, se scoală devreme, pictează ! mi-ar place să fiu ca Adele !

Galeotti era mereu vesel. Cam scund, grăsuț și îmbrăcat în haine de lînă cenușii și păroase : și avea mustăți albe scurte, părul între alb și blond și fața bronzată. Noi toți îl iubeam mult. Dar nu-mi amintesc despre el nimic altceva.

Într-o zi, Terni și cu mama stăteau în picioare în anticameră, și mama plîngea. Spuseră că Galeotti a murit.

Cuvintele „A murit Galeotti“ mi-au rămas întipărite în minte pentru totdeauna.. De cînd eram pe lume, nu murise, pînă atunci, nimeni

---

1 Munte la granița dintre Franța și Italia.

pe care să-l cunoaștem atît de bine. Moartea s-a asociat indisolubil, în gîndurile mele, cu forma aceea îmbrăcată în haine de lînă cenușii, veselă și care venea deseori vara la noi la munte.

Galeotti murise pe neașteptate, de pneumonie.

Cu mulți ani mai tîrziu, după ce s-a descoperit penicilina, tata spunea adesea :

— Dacă ar fi existat penicilina pe vremea bietului Galeotti, n-ar fi murit. A murit de o pneumonie cauzată de streptococi. Se poate vindeca, cu penicilină.

Tata, imediat ce murea cineva, adăuga la numele acestuia cuvîntul „bietul“ ; și se supăra pe mama care nu făcea la fel. Obiceiul acesta, cu „bietul“, era foarte respectat în familia tatii : bunica, vorbind de o soră de-a ei care murise, spunea invariabil „biata Regina“ și niciodată n-o amintea altfel.

Galeotti deveni deci „bietul Galeotti“ la o oră după moartea lui. Veste morții sale îi fu dată bunicii cu mare precauție, pentru că ei, fiindu-i mereu teamă de moarte, nu-i plăcea deloc ca moartea să se învîrtă în jurul ei, printre oameni cunoscuți de ea.

După moartea lui Galeotti, tata spunea că nu-i mai face plăcere să facă ascensiuni. Le făcea totuși ; dar fără plăcerea dinainte. El și cu mama vorbeau de vremea în care mai trăia Galeotti ca de o perioadă fericită, veselă, cînd ei erau mai tineri, cînd munții își păstrau pentru tata farmecul lor neatins, cînd fascismul părea că va pieri în curînd.

— Cît de drăguț, cît de simpatic e Mario ! spunea mama, netezind părul lui Mario care abia se sculase și avea ochii mici, aproape invizibili de somn.

— *Il baco del calo del malo*, spunea Mario cu un zîmbet absorbit, mîngîindu-și maxilarele. Era felul său de a anunța că nu avea „bot“ și că era dispus să stea de vorbă cu mama, cu sora mea și cu mine.

— Cît de drăguț e Mario, cît de frumos ! spunea mama. Seamănă cu Silvio ! Seamănă cu Suess Aja Cawa !

Suess Aja Cawa era un actor de film cunoscut pe vremea aceea. Mama, cînd vedea pe ecran ochii înguști și pomeții osoși ai lui Suess Aja Cawa, exclama : „E Mario ! e chiar el !“

— Nu găsești și tu că Mario e frumos ? îl întreba pe tata.

— Eu nu-l găsesc atît de frumos. E mai frumos Gino, răspundea tata.

— E frumos și Gino, spunea atunci mama. Cît de simpatic e Gino ! Ginetto al meu ! Mie îmi plac doar copiii mei. Mă distrez doar cu copiii mei !

Cînd Gino și Mario aveau haine noi de la croitorul Maccheroni, mama îi îmbrățișa și spunea :

— Eu pe copiii mei îi iubesc și mai mult cînd au haine noi.

În casa noastră se purtau discuții aprinse despre frumusețea și urîțenia oamenilor. Se mai discuta încă la Torino dacă o anume doamnă Gilda, guvernantă la Palermo la o familie de prieteni, era frumoasă sau nu. Frații mei

susțineau că era urîtă foc, că avea bot de cîine ; dar mama zicea că era de o frumusețe extraordinară.

— Da' de unde ! urla tata, rîzînd ca un tunet, cu ecou în toată casa. Da' de unde ! Frumoasă, aia ?!

Și se discuta îndelung dacă erau mai urîți cei din familia Colombo sau Coen, prieteni de-ai noștri pe care-i întîlneam vara la munte.

— Sînt mai urîți cei din familia Coen ! urla tata. Vrei să-i compari cu Colombo ! Nici pomeneală. Cei din familia Colombo sînt mai bine. N-ai ochi ! N-aveți ochi, voi ăștia !

Despre verișoarele lui care se numeau fie Margherita, fie Regina, tata obișnuia să spună că erau foarte frumoase. „Regina, în tinerețe, începea, era o femeie deosebit de frumoasă“. Iar mama spunea : „Da' de unde, Beppino ! Avea bărbia mult prea alungită !“

Își scotea bărbia și buza de jos în afară, ca să-i arate ce bărbie lungă avea Regina ; iar tata se supăra :

— Tu nu înțelegi nimic despre frumusețe și urîțenie ! Tu spui că cei din familia Colombo sînt mai urîți decît cei din familia Coen !

Gino era serios, studios, liniștit ; nu-l bătea pe nici unul din frații săi ; îi plăcea să meargă pe munte. Era preferatul tatii. Despre el, tata nu spunea niciodată că e „un măgar“ ; spunea însă că „nu prea îi dă ascultare“. Într-adevăr, Gino nu prea asculta ce i se spunea, pentru că citea tot timpul ; iar cînd i se vorbea, răspundea monosilabic, fără să-și ridice capul din

carte. Dacă Alberto și Mario se băteau, nu făcea nici o mișcare și continua să citească ; iar mama trebuia să-l cheme și să tragă de el, să vină să-i despartă. În timp ce citea, mînca pîine, încet-încet, o chiflă după alta ; mînca după masă cam un kilogram de pîine.

— Gino ! striga tata, nu mă asculți ! nu spui nimic ! și nu mai mînca atîta pîine, o să faci indigestie !

Într-adevăr, Gino avea adesea indigestie : avea fața congestionată, era încruntat, urechile lui clăpăuge se făceau roșii ca focul. „Ce-are Gino de face «botul» ăsta ?" o întreba tata pe mama, trezind-o în mijlocul nopții. „Cum de are «luna» asta ? Nu s-o fi băgat în vreo încurcătură ?" Tata nu reușea niciodată să deosebească la copiii săi „boturile" de indigestii ; iar cînd se afla în fața unei adevărate indigestii, bănuielile lui cădeau asupra unor povești obscure cu femei, cu „cocote" cum le spunea el.

Uneori, seara, îl ducea pe Gino la familia Lopez, pentru că i se părea că este cel mai serios, mai educat și mai prezentabil dintre copiii săi. Dar Gino avea prostul obicei să adoarmă după ce a mîncat : și adormea și în casa Lopez, într-un fotoliu, în timp ce Frances îi vorbea : ochii i se făceau mici, capul i se legăna încetișor și peste puțin timp adormea, cu un zîmbet pierdut și fericit, cu mîinile în poală.

— Gino ! urla tata. Nu dormi ! vezi că dormi !

— Voi, spunea tata, nu sînteți oameni de scos în lume !

De o parte se aflau Gino și Rasetti, cu munții, „stîncile negre", cristalele, insectele lor. De partea cealaltă era Mario, sora mea Paola și Terni, care detestau muntele și iubeau camerele închise și călduțe, penumbra, cafenelele. Iubeau tablourile lui Casorati [1], teatrul lui Pirandello, poeziile lui Verlaine, edițiile „Gallimard", îl iubeau pe Proust. Erau două lumi care nu puteau comunica.

Eu nu știam încă pe care din ele o voi alege. Mă atrăgeau amîndouă. Nu hotărîsem încă dacă în viață urma să studiez coleopterele, chimia sau botanica, sau dacă urma să pictez tablouri sau să scriu romane. În lumea lui Rasetti și a lui Gino era totul clar, totul se desfășura la lumina zilei, totul era plauzibil, nu existau mistere sau secrete ; în schimb în discuțiile cu Terni, Paola și Mario, pe divanul din salon, exista ceva misterios și impenetrabil, care exercita asupra mea un amestec de fascinație și de spaimă.

— Ce au Terni cu Mario și Paola de șușotit ? o întreba tata pe mama. Stau tot timpul într-un colț și șușotesc. Ce sînt toate farafastîcurile astea ?

Farafastîcurile erau, pentru tata, secretele ; și nu suporta să vadă oamenii absorbiți în discuții, iar el să nu știe despre ce vorbeau.

---

1 Felice Casorati (1886—1963), renumit pictor modern italian.

— Or fi vorbind despre Proust, îi spunea mama.

Mama îl citise pe Proust și la fel ca și Terni și Paola, îl iubea și ea foarte mult ; și îi povesti tatii că acest Proust era unul care își iubea foarte mult mama și bunica ; avea astm și nu putea să doarmă niciodată ; iar dat fiind că nu suporta zgomotele, pusese să i se căptușească cu plută pereții camerei.

Tata zise :

— Trebuie să fi fost o pacoste pe capul omului !

Mama nu alesese nici una dintre cele două lumi, ci trăia cîte puțin în fiecare dintre ele și în amîndouă îi făcea plăcere să stea, deoarece curiozitatea ei nu respingea niciodată nimic, ci o interesa tot ce era în jur.

Tata în schimb obișnuia să arunce asupra lucrurilor noi pe care nu le cunoștea o privire întunecată și plină de bănuială. Iar de cărțile pe care ni le aducea Terni, se temea întotdeauna că nu erau potrivite pentru noi. „O fi potrivită pentru Paola ?" o întreba pe mama, răsfoind *A la recherche* și citind ici-colo cîte o frază. „Trebuie să fie plictisitoare", spunea apoi, aruncînd cartea la o parte ; și faptul că era plictisitoare, îl liniștea într-o oarecare măsură.

Cît despre tablourile lui Casorati ale căror reproduceri ni le aducea Terni, tata nu putea să le sufere. „Mîzgăleli ! aiureli !" spunea. Pictura de altfel nu-l interesa de loc. Mergea cu mama să viziteze pinacotecile, cînd călătoreau, acordîndu-le o anumită legitimitate pictorilor

„vechi", ca Goya sau Tițian, pentru faptul că erau de acum universal recunoscuți și apreciați. Vroia însă ca acele vizite în muzee să fie foarte rapide ; și nu-i permitea mamei să se oprească în fața tablourilor. „Lidia, vino, să mergem !" spunea, tîrînd-o mai departe ; în timpul călătoriilor era întotdeauna foarte grăbit.

De altfel nici mama nu se interesa prea mult de pictură : îl cunoștea însă pe Casorati personal și îl găsea simpatic. „Ce față frumoasă are Casorati", spunea mereu. Deoarece găsea că era frumos la față, îi accepta și tablourile.

— Am fost în atelierul lui Casorati, spunea sora mea venind din oraș.

— Cît de simpatic e Casorati ! ce față frumoasă ! spunea mama.

— Ce dracu' caută Paola în atelierul lui Casorati ? întreba tata, încruntat și bănuitor. Tata se temea mereu ca noi să nu intrăm în vreo „încurcătură", mai precis să nu fim cumva prinși în capcana unor obscure intrigi amoroase ; și pretutindeni vedea doar amenințări aduse castității noastre.

— Nimic, s-a dus cu Terni. S-au dus să o salute pe Nella Marchesini, îi explica mama.

Numele Nellei Marchesini, prietenă din copilărie a surorii mele, pe care tata o cunoștea bine și o stima, era suficient să-l liniștească pe tata. Nella Marchesini studia pictura cu Casorati și tata considera legitimă prezența ei în acel atelier. N-ar fi fost însă suficientă să-l liniștească compania lui Terni, pe care el nu-l considera o suficientă ocrotire pentru noi.

— Cît timp de pierdut are Terni ăsta, remarca. Ar face mai bine să-și termine lucrarea despre patologia țesuturilor. De un an aud vorbindu-se de ea.

— Știi că și Casorati e antifascist ? spunea mama.

Antifasciștii deveneau cu timpul tot mai rari : iar tata cum auzea că mai exista unul, se bucura imediat.

— A, e antifascist ? a, într-adevăr ? spunea interesat. Dar tablourile lui sînt niște mari aiureli ! E posibil să le placă așa ceva oamenilor !

Terni era foarte bun prieten cu Petrolini [1] : cînd Petrolini a venit la Torino pentru o serie de reprezentații, Terni avea, aproape în fiecare seară, bilete gratuite la fotoliu I, pe care le făcea cadou fraților mei și mamei.

— Ce frumos ! spunea mama în timpul zilei. Și în seara asta mergem să-l ascultăm pe Petrolini ! Mergem la fotoliu I. Cît de mult îmi place să merg la teatru la fotoliu I ! E atît de simpatic Petrolini, atît de spiritual ! I-ar fi plăcut mult și lui Silvio !

— Ah, atunci mă lași singur și în seara asta, spunea tata.

Mama îi spunea :

— Dar vino și tu, Beppino.

— Da' de unde ! urla tata. Cum crezi c-o să vin să-l ascult pe Petrolini ?! Puțin îmi pasă mie de Petrolini ăsta ! E o paiață !

— Ne-am dus împreună cu soții Terni să-l salutăm pe Petrolini în cabina lui, spunea ma-

[1] Ettore Petrolini (1886—1936), mare actor comic italian.

ma a doua zi. A venit și Mary. Sînt foarte buni prieteni cu Petrolini.

Prezența lui Mary, soția lui Terni, era în ochii tatii o prezență prestigioasă și liniștitoare, pentru că el nutrea pentru Mary cea mai înaltă admirație și stimă. Prezența lui Mary era în măsură să acorde legitimitate și ținută acelor seri petrecute la teatru, și poate puțin și figurii lui Petrolini, pe care însă el continua să-l disprețuiască, închipuindu-și că trebuia să-și pună pentru a juca pe scenă, un nas fals și să-și oxigeneze părul. „Nu înțeleg cum de Mary este atît de bună prietenă cu Petrolini, spunea cu profundă uimire. Nu înțeleg cum de o distrează atît să-l asculte pe Petrolini ! Îl înțeleg pe Terni și pe voi, cărora vă plac atît de mult năroziile. Și cum de sînt atît de buni prieteni cu Petrolini ? Trebuie să fie o persoană dubioasă !“

Pentru tata un actor, și mai ales un actor de comedie, care făcea grimase pe scenă ca să facă lumea să rîdă, trebuia să fie fără discuție „o persoană dubioasă“. Mama îi aducea aminte că totuși fratele lui, Cesare, își petrecuse toată viața în compania unor actori și se căsătorise cu o actriță. Nu puteau fi, toate persoanele acelea pe care fratele lui obișnuia să le frecventeze, nu puteau fi întotdeauna „persoane dubioase“, chiar dacă apăreau pe scenă travestiți sau își vopseau părul și mustățile.

— Și Molière ? îl întreba mama. Molière nu era și el actor ? Doar nu vrei să spui că era o persoană dubioasă !

— Ah, Molière ! spunea tata, care îl stima foarte mult pe Molière. Molière e minunat ! Bietul Cesare avea o pasiune pentru Molière ! Dar n-oi fi vrînd să-l compari pe Molière cu Petrolini ? urla la sfîrşit, cu unul din rîsetele sale tunătoare, care aruncau asupra lui Petrolini cel mai profund dispreţ.

La teatru mergeau de obicei mama, Paola şi Mario ; şi mergeau de obicei cu soţii Terni care, dacă nu aveau locuri gratuite la fotoliu I, ca la spectacolele lui Petrolini, aveau totuşi întotdeauna o lojă şi îi invitau ; de aceea tata nu putea să spună : „Nu vreau să aruncaţi banii pe teatru" ; în plus, privea cu bunăvoinţă o seară petrecută de mama împreună cu Mary.

— Te duci mereu să te distrezi, îi spunea totuşi mamei, mă laşi mereu singur.

— Dar tu seara stai mereu închis în biroul tău, îi spunea mama. Nu mă asculţi. Nu-mi ţii companie.

— Ce măgăriţă ! spunea tata. Ştii că am de lucru. Nu am timp de pierdut ca voi. Şi pe urmă nu m-am căsătorit cu tine ca să-ţi ţin companie !

Tata lucra seara în biroul lui : adică făcea corectura şpalturilor cărţilor sale şi lipea pe ele anumite ilustraţii. Uneori totuşi citea romane.

— E frumos romanul acela, Beppino ? întreba mama.

— Da' de unde ! o plictiseală ! o nărozie ! răspundea, ridicînd din umeri.

Citea însă cu cea mai mare atenţie ; şi între timp îşi fuma pipa, dînd la o parte scrumul

de pe pagină. Cînd se întorcea din cîte o călătorie, avea mereu la el romane poliţiste, pe care le cumpăra de la tarabele din gări ; şi le termina de citit în biroul lui, seara. Erau de obicei în engleză sau germană : i se părea poate mai puţin frivol să citească asemenea romane într-o limbă străină. „O nărozie !" spunea, ridicînd din umeri, dar citea totuşi pînă la ultimul rînd. Mai tîrziu, cînd au început să apară romanele lui Simenon, tata deveni un cititor asiduu al lor. „Nu e rău de loc Simenon, spunea. Descrie bine provincia franceză. Mediul acela provincial este foarte bine prins !" Dar atunci, în anii cînd locuiam pe strada Pastrengo, romanele lui Simenon nu existau încă ; iar cărţile pe care le aducea tata din călătoriile sale erau nişte volumaşe lucioase, cu figuri de femei cu gîtul tăiat pe copertă. Mama, cînd i le găsea prin buzunarele paltonului, spunea : „Ia te uită ce nărozii citeşte Beppino ăsta !"

Terni crease între Paola şi Mario o complicitate care persista şi după plecarea lui. Era o complicitate sub semnul melancoliei, după cîte puteam să înţeleg. Paola şi Mario făceau plimbări melancolice, sau împreună, sau fiecare pe cont propriu, pe înserat, într-o singurătate plină de reculegere ; şi citeau împreună poezii triste, murmurîndu-le cu o şoaptă îndurerată.

Cît despre Terni, el nu era de loc, dacă ţin bine minte, o persoană melancolică : nu era atras în mod special de locurile părăsite şi liniştite, şi nici nu făcea plimbări melancolice

și solitare. Terni trăia într-un mod perfect normal : în casa lui, împreună cu soția Mary, doica Assunta și copiii săi Cucco și Lullina, pe care el și cu soția sa îi răsfățau și în fața cărora obișnuiau amîndoi să cadă în extaz. Dar Terni adusese în casa noastră gustul melancoliei, al atitudinilor melancolice, după cum adusese și „La Nouvelle Revue Française" și reproducerile lui Casorati. Iar Paola și Mario acceptaseră această chemare : nu și Gino, care nu-i plăcea lui Terni și căruia Terni nu-i plăcea de fel ; și nici Alberto, căruia puțin îi păsa de poezie și de pictură și după „Fata bătrînă fără o mînă" nu mai compusese nici o poezie și îl interesa doar să joace fotbal ; nici eu, pentru că nu mă interesa prea mult Terni și nu vedeam în el decît pe tatăl lui Cucco, băiețelul cu care mă jucam uneori.

Paola și Mario, pierduți în melancolia lor, erau profund nemulțumiți de despotismul tatii și de obiceiurile din casa noastră, deosebit de simple și de austere : aveau aerul de a se simți în exil în casa noastră, visînd la o casă cu totul diferită și la alte obiceiuri. Nemulțumirea lor se traducea prin numeroase „boturi" și „lune", priviri stinse și fețe impenetrabile, răspunsuri monosilabice, trîntiri furioase de uși ce făceau casa să tremure și refuzuri hotărîte de a merge sîmbăta și duminica la munte. Imediat ce tata ieșea din cameră, se înseninau, pentru că nemulțumirea lor n-o includea și pe mama, ci era îndreptată doar împotriva tatei : ascultau povestirile mamei și declamau cu voce tare împreună cu ea poezia inundației ;

Mario ar fi vrut să facă dreptul, dar tata l-a obligat să se înscrie la economie și comerț : pentru că facultatea de drept i se păruse, nu știu de ce, o facultate neserioasă și fără perspective sigure de viitor. Mario i-a purtat pică ani de zile din cauza asta. Cît despre Paola, era în general nemulțumită de viața pe care o ducea și ar fi vrut să aibă mai multe rochii ; iar rochiile și hainele pe care le avea nu-i plăceau, pentru că i se păreau bărbătești și cu o croială butucănoasă : pentru că tata vroia să ne îmbrăcăm cu toții la croitorul Maccheroni, croitor pentru bărbați, care costa ieftin : sau îi intrase lui în cap că la el costa ieftin. Mama mai avea o croitoreasă, Alice, la care apelam uneori : dar mama spunea că nu era pricepută. „Cît de mult aș vrea o rochie frumoasă de mătase naturală !" îi spunea sora mea mamei, cînd stăteau de vorbă în salon ; iar mama spunea : „Și eu !" și răsfoiau reviste de modă ; „Aș vrea, spunea mama, o rochie frumoasă *princesse* de mătase naturală !" iar sora mea spunea : „Și eu !" Dar nu puteau să-și cumpere mătase naturală, pentru că nu aveam niciodată bani ; și pe urmă, croitoreasa Alice tot ar fi stricat-o, pentru că nu știa să croiască.

Paola ar fi vrut să se tundă, să poarte pantofi cu toc înalt și nu pantofii bărbătești și solizi pe care-i făcea „domnul Castagneri" ; să meargă să danseze acasă la prietenele ei și să joace tenis. Toate acestea însă nu-i erau permise. În schimb aproape că i se impunea să

meargă sîmbătă și duminică la munte, cu Gino și cu tata. Paola îl găsea pe Gino plictisitor, pe Rasetti la fel, în general pe toți pretenii lui Gino îi găsea foarte plictisitori, iar muntele insuportabil. Schia totuși foarte bine, fără stil, se spunea, însă cu mare rezistență la oboseală și cu mare curaj și își dădea drumul în jos pe pîrtie cu avîntul unei leoaice. Judecînd după elanul și furia cu care își dădea drumul în jos pe pîrtie, cred că se distra schiind și îi făcea cea mai mare plăcere : dar în mod ostentativ manifesta un profund dispreț pentru munte ; spunea că urăște bocancii cu ținte, șosetele groase de lînă și pistruii mărunți care apăreau la soare pe năsucul ei delicat ; pentru a face să dispară acești pistrui mărunți obișnuia, după ce venea de la munte, să-și pudreze fața cu o pudră albă. Ar fi vrut să fie bolnăvicioasă, să aibă un aspect fragil și fața de o paloare lunară, cum au femeile din tablourile lui Casorati ; și se supăra cînd i se spunea că este „proaspătă ca un trandafir". Văzînd-o albă la față, tata, care nu bănuia că se pudra, spunea că e anemică și o punea să ia fier.

Tata, trezindu-se noaptea, îi spunea mamei : „Ce «lună» au Mario și Paola. Ăștia doi au încheiat o mare alianță. Am impresia că nărodul ăla de Terni i-a ațîțat împotriva mea."

Ce-și șușoteau Terni, Paola și Mario pe divanul acela din salon nu știam atunci și nu știu nici acum ; dar uneori vorbeau într-adevăr de Proust. Atunci și mama intervenea în discuțiile lor. „*La petite phrase !* spunea mama. Cît de frumos vorbește de *la petite phrase !* cît de mult i-ar fi plăcut și lui Silvio !" Terni își scotea monoclul și și-l ștergea cu batista, la fel ca Swann ; și făcea „Ssst ! ssst !" „Ce lucru mare ! ce lucru frumos !" spunea întotdeauna Terni ; iar Paola și mama îl imitau tot timpul.

— Vorbe goale ! spunea tata, prinzînd din zbor cîteva cuvinte, în treacăt. Sînt sătul de vorbele voastre goale ! continua, mergînd spre biroul lui ; iar cînd ajungea acolo urla : Domnule Terni ! încă nu v-ați terminat lucrarea despre patologia țesuturilor ! Pierdeți prea mult timp cu nărozii ! Sînteți leneș, nu lucrați destul. Sînteți un mare leneș !

Paola era îndrăgostită de un coleg de-al ei de universitate : un tînăr mic, delicat, amabil, cu vocea insinuantă. Se plimbau împreună pe malul Padului și în parcul Valentino ; și vorbeau despre Proust, tînărul acela fiind un proustian înfocat : ba mai mult, era primul care scrisese despre Proust în Italia. Tînărul acela scria povestiri și eseuri de critică literară. Cred că Paola se îndrăgostise de el pentru că era exact opusul tatii : atît de mic, atît de amabil, cu vocea atît de dulce și de insinuantă ; și nu știa nimic despre patologia țesuturilor, nici nu pusese vreodată piciorul pe o pîrtie de schi. Tata află de plimbările acelea și se înfurie : în primul rînd pentru că fetele lui nu trebuiau să se plimbe cu bărbați ; pe urmă, pentru că pentru el un literat, un critic, un scriitor reprezentau ceva demn de dispreț,

ceva frivol și echivoc : erau o lume care îi repugna. Totuși Paola și-a continuat plimbările, în ciuda interdicției tatii : și o întîlneau uneori soții Lopez sau alți prieteni de-ai părinților mei și îi povesteau tatii, știind că-i interzisese aceste plimbări. Cît despre Terni, chiar dacă o întîlnea, nu se ducea să-i spună tatii, pentru că Paola i se confesase, pe divan, prin șoapte secrete.

Tata îi urla mamei : „N-o lăsa să iasă la plimbare ! interzice-i !" Mama nu era nici ea mulțumită de acele plimbări și nu avea nici ea încredere în tînărul acela : pentru că tata o contagiase cu o obscură, confuză repulsie pentru lumea literaților, lume necunoscută în casa noastră, dat fiind că la noi nu veneau decît biologi, oameni de știință sau ingineri. În plus, mama era foarte legată de Paola ; și înainte ca Paola să se îndrăgostească de tînărul acela, obișnuiau să se plimbe îndelung ele două prin oraș și să privească în vitrine „rochiile de mătase naturală" pe care nici una, nici cealaltă nu puteau să și le cumpere. Acum, Paola era rareori liberă să iasă la plimbare cu mama ; iar cînd era liberă și ieșeau pălăvrăgind braț la braț, pînă la urmă ajungeau să vorbească despre acel tînăr și se întorceau acasă supărate una pe alta : pentru că mama nu-i acorda tînărului, pe care de altfel îl cunoștea foarte puțin, toată simpatia și cordialitatea pe care o cerea Paola. Dar mama era cu totul incapabilă să-i interzică ceva cuiva. „N-ai autoritate !" îi urla tata, trezind-o în mijlocul nopții ; de altfel ne arătase că nu avea prea mare autoritate nici el, pentru că Paola continuă ani de zile să se plimbe cu tînărul acela mărunțel ; și încetă să se mai plimbe cînd povestea se stinse de la sine, puțin cîte puțin, cum se stinge lumina unei lumînări ; și nu din voința tatii, ci cu totul în afara urletelor și interdicțiilor sale.

Furiile tatii se dezlănțuiau nu numai împotriva Paolei și a tînărului mărunțel, ci și a studiilor fratelui meu Alberto, care în loc să-și facă lecțiile, se ducea mereu să joace fotbal. Dintre sporturi, tata admitea doar mersul pe munte. Celelalte sporturi i se păreau sau mondene și frivole, ca tenisul, sau plicticoase și stupide, ca înotul, dat fiind că el ura marea, plajele și nisipul ; cît despre fotbal, îl socotea un joc de golani și nici nu-l lua în considerație printre sporturi. Gino învăța bine, la fel și Mario ; Paola nu învăța, dar tatii nu-i păsa : era fată și el gîndea că fetele, chiar dacă nu au prea mult chef de învățătură, nu contează, pentru că mai tîrziu se căsătoresc ; așa că despre mine nici măcar nu știa că nu învățam la aritmetică : numai mama era disperată pentru că trebuia să mi-o bage în cap. Alberto nu învăța de loc ; iar tata, care se învățase rău cu ceilalți băieți ai săi, cînd Alberto îi aducea acasă note proaste sau era eliminat din școală pentru indisciplină, era cuprins de o mînie înspăimîntătoare. Tata era îngrijorat de viitorul tuturor băieților săi și, trezindu-se în miez de noapte, îi spunea mamei : „Ce va face Gino ? ce va face Mario ?" Dar pentru Alberto, care

mai urma încă gimnaziul, tata nu era îngrijorat, ci era cuprins de-a dreptul de panică. „Derbedeul ăla de Alberto! ticălosul ăla de Alberto!“ Nu mai spunea „măgarul ăla de Alberto“, pentru că Alberto era mai mult decît un măgar; vinile sale i se păreau tatii nemaiauzite, monstruoase. Alberto își petrecea zilele sau pe terenurile de fotbal, de unde se întorcea murdar, uneori cu genunchii sau capul plini de sînge și bandajați; sau hoinărea cu prietenii săi și venea întotdeauna tîrziu la masă. Tata se așeza la masă și începea să trîntească paharul, furculița, pîinea; și nu se știa dacă era furios din cauza lui Mussolini sau a lui Alberto care nu venise încă acasă. „Derbedeu! ticălos!“ spunea, în timp ce Natalina intra cu supa și mînia îi creștea pe măsură ce se servea mîncarea. La desert sosea și Alberto, proaspăt, roz, surîzător. Alberto nu avea niciodată „lună“ și era mereu vesel.

— Derbedeule! tuna tata, unde ai fost?

— La școală, spunea Alberto cu vocea sa ușoară și proaspătă, pe urmă m-am dus o clipă să conduc un prieten.

— Un prieten! Derbedeule! E trecut de ora unu!

Faptul că Alberto se întorcea acasă după ora unu i se părea tatii ceva nemaiauzit.

Și mama se plîngea de Alberto. „E mereu murdar! spunea. Umblă ca un vagabond! Nu face altceva decît să-mi ceară bani! nu învață!“

„Mă duc o clipă la prietenul meu Pajetta [1]. Mă duc o clipă la prietenul meu Pestelli [2]. Mamă, îmi dai, te rog, două lire?“ Acestea erau cuvintele pe care Alberto le spunea în casă și nu prea spunea altele; nu pentru că n-ar fi fost comunicativ, dimpotrivă, era cel mai comunicativ, mai expansiv și mai vesel dintre noi; numai că nu era niciodată acasă. „Mereu cu Pajetta! cu Pajetta! cu Pajetta!“ spunea mama, rostind numele acela cu un fel de rapiditate furioasă, poate pentru a indica rapiditatea cu care Alberto fugea. Două lire erau, chiar și pe atunci, o sumă mică; dar Alberto cerea cîte două lire de mai multe ori pe zi. Mama, suspinînd, deschidea cu cheia sertarul comodei sale. Lui Alberto banii nu-i ajungeau niciodată. Își luă obiceiul să vîndă cărțile din casă, așa încît rafturile noastre se goleau încet încet; și din cînd în cînd se întîmpla ca tata să caute o carte și să n-o găsească; iar mama, ca să nu se supere, îi spunea că o împrumutase lui Frances, dar știam sigur că ajunsese pe tejgheaua vreunui anticar. Uneori, Alberto ducea și argintăria din casă la Muntele de Pietate; iar mama, negăsind o cafetieră, se punea pe plîns. „Ascultă ce a făcut Alberto! îi spunea Paolei. Ascultă ce mi-a făcut! Dar nu pot să-l spun tatii, pentru că îl ceartă!“ Și îi era atît de frică de furiile tatii, încît căuta recipisele de la Muntele de Pietate în sertarele

1 Giancarlo Pajetta (n. 1911), militant comunist, participant activ la lupta antifascistă, actualmente membru al C.C. și al Direcțiunii P.C.I.

2 Leo Pestelli (n. 1909), ziarist și critic cinematografic.

lui Alberto și o trimitea pe Rina să-i scoată de la amanet cafetierele, în secret, fără să-i spună tatii.

Alberto nu mai era prieten cu Frinco, dispărut în negura vremurilor împreună cu cărțile lui terorizante, și nici cu copiii lui Frances. Acum Alberto îi avea pe Pajetta și Pestelli, colegii săi de școală, care însă învățau ; mama spunea mereu că Alberto își alegea prieteni mai buni ca el. „Pestelli, îi explica mama tatii, e un băiat foarte bun. E dintr-o familie foarte cumsecade. Tatăl său este acel Pestelli [1] care scrie în *La Stampa*. Iar mama sa este Carola Prosperi [2]," spunea măgulită, și pentru a-l pune pe Alberto într-o lumină favorabilă în ochii tatii ; Carola Prosperi, scriitoare care îi plăcea mamei, nu i se părea că poate fi inclusă în lumea falsă a literaților, pentru că scria și cărți pentru copii ; iar romanele sale, cele pentru adulți, erau, spunea întotdeauna mama, „foarte bine scrise". Tata, care nu citise niciodată cărțile Carolei Prosperi, ridica din umeri.

Cît despre Pajetta, cînd era încă un băiețel cu pantaloni scurți, elev de gimnaziu, a fost arestat pentru că răspîndea la școală broșuri împotriva fascismului ; iar Alberto, care era unul din prietenii săi intimi, a fost chemat la chestură și interogat. Pajetta a fost închis într-o casă de corecție pentru minori ; iar mama, măgulită, i-a spus tatii :

— Vezi că ți-am spus eu, Beppino. Vezi că Alberto își alege întotdeauna bine prietenii.

---

1 Gino Pestelli (1885—1965), ziarist.

2 Carola Prosperi (n. 1883), romancieră.

Sînt întotdeauna mai buni și mai serioși decît el.

Tata ridică din umeri. Era însă și el măgulit de faptul că Alberto fusese interogat la chestură ; și timp de cîteva zile nu l-a mai numit derbedeu.

— Un vagabond ! spunea mama, cînd Alberto venea de la fotbal, murdar, cu părul blond plin de noroi, cu hainele rupte. Un vagabond !

— Fumează și aruncă scrumul pe jos ! se plîngea prietenelor sale. Se întinde pe pat cu pantofii și îmi murdărește cuvertura ! Cere bani, nu-i ajung niciodată !

— Era atît de drăguț cînd era mic ! se plîngea. Era atît de dulce și blînd ! Era un mielușel ! Îl îmbrăcam numai în dantele, avea bucle atît de frumoase ! Acum uită-te la el cum a ajuns !

Prietenii lui Alberto și Mario apăreau rareori în casa noastră ; Gino în schimb își aducea întotdeauna prietenii acasă, seara.

Tata îi invita să rămînă la cină. Tata era întotdeauna gata să invite lumea la cină sau la prînz ; și se întîmpla uneori să fie mîncare puțină. Îi era în schimb frică mereu ca noi să nu cumva „să ne facem invitați la masă" în casele altora. „Ai făcut-o pe Frances să te invite la masă ! Îmi pare rău !" Iar dacă unul dintre noi era invitat de cineva la masă și a doua zi zicea că acel cineva era plictisitor sau antipatic, tata protesta imediat : „Antipatic ! Dar l-ai făcut să te invite la masă !"

Cinele noastre constau de obicei dintr-o supă Liebig, foarte dragă mamei mele, și pe care Natalina o făcea întotdeauna prea apoasă ; și dintr-o omletă. Prietenii lui Gino împărțeau deci cu noi aceste cine, mereu identice ; pe urmă ascultau, în jurul mesei, povestirile și cîntecele mamei mele. Printre acești prieteni era unul care se chema Adriano Olivetti [1] ; țin minte că a venit prima dată la noi îmbrăcat în uniformă, pentru că își făcea pe atunci serviciul militar ; Gino făcea și el tot atunci serviciul militar și era în același dormitor cu Adriano. Adriano avea pe atunci barbă, o barbă neîngrijită și creață, de o culoare roșcată ; avea părul lung blond-roșcat, care i se încrețea pe ceafă și era gras și palid. Uniforma militară cădea rău pe umerii lui grași și rotunzi ; și n-am văzut niciodată vreo persoană, în haine militare gri-verzui și cu pistolul la brîu, mai stîngace și mai puțin marțială decît el. Avea un aer foarte melancolic, poate pentru că nu-i plăcea de loc să fie soldat ; era timid și tăcut ; dar cînd vorbea, vorbea îndelung și în șoaptă și spunea lucruri confuze și obscure, cu ochii mici și albaștri fixați în gol, ochi care erau în același timp reci și visători. Adriano părea pe atunci întruchiparea a ceea ce tata obișnuia să definească „o pacoste pe capul omului" ; și totuși tata n-a spus despre el nici-

1 Industriaș (1901—1960), a dat un mare impuls dezvoltării celebrei fabrici de mașini de scris ce poartă numele familiei sale (fondată de tatăl său, Camillo, la Ivrea, lîngă Torino). A fost un activ antifascist.

odată că ar fi așa ceva, nici că era „un salam" sau „un troglodit" " niciodată n-a pronunțat la adresa lui vreunul din aceste cuvinte. Mă întreb de ce : și cred că poate tata avea o mai mare capacitate de înțelegere a sufletului omenesc decît am bănuit noi vreodată și a întrezărit, sub aspectul acestui băiat stîngaci, imaginea bărbatului care urma să devină Adriano mai tîrziu. Dar poate că nu i-a spus că-i o pacoste doar pentru că știa că mergea la munte și pentru că Gino îi spusese că era antifascist și că era fiul unui socialist, prieten și el cu Turati.

Familia Olivetti avea la Ivrea o fabrică de mașini de scris. Noi nu cunoscusem niciodată pînă atunci industriași ; singurul industriaș despre care se vorbea la noi în casă era un frate al lui Lopez, pe nume Mauro, care trăia în Argentina și era foarte bogat ; iar tata plănuia să-l trimită pe Gino să lucreze în întreprinderea lui Mauro. Cei din familia Olivetti erau primii industriași pe care îi vedeam de aproape ; și pe mine mă impresiona ideea că marile panouri publicitare pe care le vedeam pe stradă și pe care se vedea o mașină de scris care gonea pe niște șine de tren erau strîns legate de acel Adriano în haine gri-verzui care obișnuia să mănînce cu noi, seara, supele noastre insipide.

După ce și-a terminat serviciul militar, Adriano a continuat să vină seara la noi, și a devenit și mai melancolic, mai timid și mai tăcut, pentru că se îndrăgostise de sora mea Paola, care pe atunci nu-l lua în seamă. Adriano avea

mașină ; era, dintre persoanele pe care le cunoșteam, singurul care avea mașină ; n-avea pe atunci nici Terni, deși era așa bogat. Adriano, cînd tata trebuia să meargă undeva, îi propunea imediat să-l ducă cu mașina și tata se înfuria : nu putea să sufere mașinile și nici, după cum spunea mereu, amabilitățile.

Adriano avea mulți frați și surori, toți pistruiați și cu părul roșu : iar tata, care era și el pistruiat și cu părul roșu, poate îi simpatiza și pentru asta. Se știa că erau atît de bogați, dar aveau totuși obiceiuri simple, se îmbrăcau modest și mergeau la munte cu schiuri vechi, ca și noi. Aveau însă multe mașini și se ofereau în fiecare clipă să ne conducă într-un loc sau în altul ; și cînd mergeau cu mașina prin oraș și vedeau un bătrîn umblînd cu pas obosit, opreau și-l invitau să urce ; iar mama nu mai contenea să spună cît erau de buni și de amabili.

Pînă la urmă l-am cunoscut și pe tatăl lor, care era mic, gras și cu o barbă mare albă : barba îi încadra fața frumoasă, delicată și nobilă, iluminată de ochii albaștri. Obișnuia, în timp ce vorbea, să se joace cu barba și cu nasturii de la vestă : avea o voce subțire, ascuțită și copilăroasă. Tata, poate din cauza bărbii aceleia albe, îi zicea mereu „bătrînul Olivetti" ; dar aveau, și el și tata, cam aceeași vîrstă. Aveau în comun socialismul și prietenia cu Turati și și-au acordat reciproc stimă și respect. Totuși, cînd se întîlneau, vroiau întotdeauna să vorbească amîndoi în același moment ; și strigau, unul înalt și celălalt măruntel, unul

cu o voce subțire și celălalt cu o voce de tunet. În vorbele bătrînului Olivetti se amestecau Biblia, psihanaliza și spusele profeților : lucruri care nu aveau nici o legătură cu lumea tatălui meu și despre care, în fond, el nu-și formase nici o părere specială. Tata găsea că bătrînul Olivetti era foarte deștept, dar avea niște idei foarte confuze.

Familia Olivetti locuia la Ivrea, într-o casă numită „Mănăstirea", pentru că fusese în trecut o mănăstire de călugări ; avea păduri și vii, vaci și un grajd. Avînd vaci, făceau în fiecare zi prăjituri cu frișcă : iar nouă ne rămăsese pofta de frișcă de pe vremea cînd tata, la munte, nu ne lăsa să ne oprim s-o mîncăm la cabane. Obișnuia să ne interzică s-o mîncăm, printre altele, de frică să nu ne îmbolnăvim de friguri malteze [1]. Acolo, la familia Olivetti, care avea vaci proprii, nu exista acest pericol. Așa că la ei ne făceam pofta, mîncînd frișcă. Totuși tata ne spunea : „Nu trebuie să vă lăsați mereu invitați de familia Olivetti ! Nu trebuie să profitați !" De aceea ne obseda atît ideea aceasta a tatii, încît o dată Gino și Paola, invitați să petreacă o zi la Ivrea, în ciuda insistențelor familiei Olivetti, refuzară să rămînă la cină și să fie duși acasă cu mașina și fugiră de acolo nemîncați, trebuind să aștepte apoi trenul în miez de noapte. Altă dată, cînd a trebuit să fac eu o călătorie cu mașina împreună cu familia Olivetti și ne-am oprit la

1 Boală infecțioasă care se ia bînd lapte crud de la vaci bolnave.

prînz la un restaurant, în timp ce toți ceilalți au comandat tăiței și fripturi, eu am comandat doar un ou, și i-am spus apoi surorii mele că comandasem doar un ou „pentru că nu vroiam ca domnul inginer Olivetti să cheltuie prea mult". Acest lucru i s-a povestit bătrînului inginer, pe care l-a amuzat foarte tare și care rîdea adesea de această întîmplare : în rîsul său se simțea întreaga bucurie de a fi foarte bogat, de a ști asta și de a descoperi că mai erau unii care n-o știau.

Cînd Gino a terminat Politehnica, i se deschideau două posibilități. Fie să meargă să lucreze la acel Mauro, care avea o întreprindere în Argentina și pe care noi îl numeam familiar „unchiul Mauro", imitîndu-i pe băieții lui Lopez ; tata, de luni de zile, purta cu unchiul Mauro o corespondență asiduă, în care trata despre viitorul lui Gino. Fie să meargă să lucreze la Ivrea, în fabrica domnului inginer Olivetti. Gino a ales această ultimă soluție.

Gino a părăsit deci casa noastră și s-a dus să locuiască la Ivrea ; cu cîteva luni mai tîrziu l-a anunțat pe tata că a cunoscut acolo o fată și s-a logodit. Tata a fost cuprins de o furie nemaipomenită. Ori de cîte ori unul dintre noi îl anunța că e pe punctul de a se căsători, tata era cuprins de o furie înspăimîntătoare, oricine ar fi fost persoana aleasă. Un pretext găsea întotdeauna. Sau spunea că persoana aleasă de noi are o sănătate cam șubredă ; sau spunea că n-are bani ; sau spunea că avea prea mulți. De fiecare dată, tata ne-a

interzis să ne căsătorim ; fără să obțină însă nici un rezultat, pentru că tot ne-am căsătorit cu toții.

Atunci Gino a fost trimis în Germania ca să învețe limba germană și să uite. Mama l-a rugat să meargă s-o viziteze la Freiburg pe doamna Grassi. Doamna Grassi era o prietenă din copilărie a mamei, ea era cea care zicea : „Din lînă pură, Lidia !" și „Violetele, Lidia !" Doamna Grassi cunoscuse, la Florența, un librar din Freiburg și se căsătorise cu el ; el îi citea din Heine și o învățase să iubească violetele ; și o învățase de asemenea să îndrăgească stofele „din lînă pură", ducînd-o în Germania după primul război mondial, unde lîna pură era, după război, de negăsit.

Librarul, întorcîndu-se la Freiburg după război exclamase :

— Nu mai recunosc Germania mea !

Frază care a rămas celebră în casa noastră și pe care mama obișnuia să o rostească ori de cîte ori i se întîmpla să nu recunoască ceva sau pe cineva.

În vara aceea, de la munte, tata purtă o corespondență bogată și cu Gino în Germania, și cu familiile Lopez și Terni, și cu domnul inginer Olivetti, tot în legătură cu căsătoria aceea ; și tuturor le scria că trebuie să-l convingă pe Gino să renunțe la căsătorie pentru că avea doar douăzeci și cinci de ani și era încă la început de carieră.

— Cine știe dacă a întîlnit-o pe doamna Grassi ? spunea din cînd în cînd mama, gîndin-

du-se la Gino, în vara aceea ; iar tata se înfuria :

— Doamna Grassi ! Puţin îmi pasă dacă a întîlnit-o pe doamna Grassi ? Parcă în Germania ar exista doar doamna Grassi ! Nu vreau cu nici un chip ca Gino să se căsătorească !

Totuşi Gino s-a căsătorit, la întoarcerea sa din Germania, după cum spusese că va face ; iar tata şi mama s-au dus să ia parte la căsătorie. Dar tata, trezindu-se noaptea, încă mai spunea :

— Dacă l-aş fi trimis în Argentina, la Mauro, în loc de Ivrea ! cine ştie, poate în Argentina nu s-ar fi căsătorit !

Ne-am mutat ; iar mama, care se plînsese întotdeauna de casa din strada Pastrengo, acum se plîngea de noua casă. Casa nouă era în strada Pallamaglio. „Ce nume urît ! spunea mereu mama. Ce stradă urîtă ! Nu pot să sufăr aceste străzi, strada Campana, strada Saluzzo ! În strada Pastrengo aveam cel puţin grădină !"

Locuinţa cea nouă era la ultimul etaj şi dădea spre o piaţă, unde se afla o biserică mare şi urîtă, o fabrică de vopsele şi o baie publică ; iar mamei nimic nu-i părea mai deprimant decît să vadă, de la fereastră, oamenii care intrau la baia publică cu un prosop sub braţ. Tata chiar cumpărase casa aceea, pentru că spunea că era ieftină şi că nu era frumoasă, dar avea avantaje, era foarte aproape de gară şi era mare, cu multe camere.

Mama spuse :

— Ce contează că e aproape de gară, dacă noi tot nu călătorim niciodată ?

Ceva trebuie să se fi îmbunătăţit în condiţiile noastre economice, pentru că în casă se vorbea mai puţin de bani ; acţiunile Imobiliare erau mereu în scădere, dacă era să-l asculţi pe tata, şi la ora actuală trebuiau să fie, gîndeam eu, înghiţite de adîncurile pămîntului ; totuşi mama şi sora mea îşi făceau mai multe rochii. Acum aveam şi noi telefon, ca familia Lopez. Cuvintele inflaţie şi scumpete nu se mai pronunţau. Gino locuia cu soţia la Ivrea ; Mario avea o slujbă la Genova şi venea acasă doar sîmbăta.

Alberto fusese trimis, după multe incertitudini şi discuţii, la internat. Tata spera că nu-i va plăcea, se va căi şi se va îndrepta în urma acestei pedepse severe ; mama în schimb îi zicea :

— O să vezi ce bine te vei simţi ! o să vezi cum te vei distra ! O să vezi ce bine e la internat ! Eu, cînd eram la internat, mă simţeam aşa de bine, mă distram aşa de bine !

Alberto s-a dus la internat deosebit de vesel, cum era întotdeauna. Povestea, cînd venea acasă în vacanţă, că la internat cînd stăteau la masă şi mîncau omleta, se auzea deodată sunînd un clopoţel, intra directorul şi spunea : „Vă anunţ că omleta nu se taie cu cuţitul". Pe urmă iar suna clopoţelul şi directorul dispărea.

Tata nu mai mergea la schi : spunea că a devenit prea bătrîn. Mama spusese mereu pînă atunci : „Fir-ar să fie de munte !" ea, care nu

știa să schieze și rămînea acasă ; acum însă îi părea rău că tata nu mai schia.

Murise Anna Kuliscioff. Mama n-o mai văzuse de mulți ani ; dar era mulțumită să știe că exista. S-a dus la Milano la funeralii, împreună cu prietena ei, Paola Carrara [1], care copilărise și ea în casa Annei Kuliscioff. A adus de acolo o carte cu un chenar negru în semn de doliu, în care erau scrieri în memoria Annei Kuliscioff și portrete ale sale.

Așa a revăzut mama Milano, după atîția ani : dar nu mai avea pe nimeni la Milano. Toți cei din familia ei muriseră. A găsit orașul schimbat, urîțit. A spus :

— Nu mai recunosc Germania mea !

Familia Terni urma să plece de la Torino. Se stabileau la Florența. A plecat întîi Mary cu copiii ; Terni a mai rămas cîteva luni. „Ce păcat că plecați de la Torino ! îi spunea mama lui Terni. Ce păcat că Mary a plecat ! Și n-o să-i mai văd pe copii. Vă amintiți de grădina din strada Pastrengo, unde vă jucați cu mingea cu Cucco ? Și veneau prietenii lui Gino și jucau «pașii» ? Era frumos !“ „Pașii“ era un joc care se juca astfel : cineva se așeza cu fața la un copac și se întorcea brusc ; iar ceilalți trebuiau să facă pași, fără să fie văzuți de acesta.

---

1 Paola Carrara (1872—1954), autoare de cărți pentru copii, fiică a celebrului antropolog Cesare Lombroso. Soțul ei, Mario Carrara, și-a pierdut catedra universitară la Torino pentru că a refuzat să presteze jurămînt regimului fascist.

— Nu-mi place casa asta ! spunea mama. Nu-mi place strada Pallamaglio ! Îmi plăcea să am grădină !

Însă melancolia îi trecea repede. Se scula dimineața cîntînd și se ducea să dea dispoziții pentru cumpărături ; pe urmă lua tramvaiul șapte. Se ducea cu tramvaiul pînă la capăt și se întorcea fără să coboare.

— Ce frumos e să mergi cu tramvaiul ! spunea. E mai frumos decît să mergi cu automobilul !

— Vino și tu, îmi spunea dimineața, să mergem la Pozzo Strada !

Pozzo Strada era capătul tramvaiului șapte. Se vedea acolo un teren viran cu un chioșc care vindea înghețată ; și ultimele case de la periferie. În depărtare, lanuri de grîu și maci.

După masă, citea ziarul întinsă pe divan. Îmi spunea : „Dacă ești cuminte te duc la cinema. Să vedem dacă se dă un film «adaptat» pentru tine“. Ea era însă cea care avea chef să meargă la cinema : și într-adevăr mergea oricum, singură sau cu prietenele ei, chiar dacă eu aveam de învățat.

Se întorcea acasă cu sufletul la gură, pentru că tata se întorcea de la laborator la șapte și jumătate și vroia s-o găsească acasă cînd sosea. Dacă n-o găsea, ieșea pe balcon s-o aștepte. Mama sosea cu sufletul la gură, cu pălăria în mînă.

— Unde dracu' ai fost ? urla tata. M-ai făcut să mă îngrijorez ! Pun pariu că și azi ai fost la cinema ! Îți petreci toată viața la cinema !

— I-ai scris lui Mary ? întreba. Acum că Mary stătea la Florența, soseau uneori scrisori de la ea ; iar mama uita întotdeauna să răspundă la ele. Ținea foarte mult la ea : dar nu avea niciodată chef de scris scrisori. Nu le scria nici măcar copiilor ei.

— I-ai scris lui Gino ? o certa tata. Scrie-i lui Gino ! Vai de tine dacă nu-i scrii lui Gino !

Eu m-am îmbolnăvit și am fost bolnavă toată iarna. Am avut otită ; pe urmă m-am îmbolnăvit de mastoidită. Tata, în primele zile de boală, mă îngrijea el.

Avea, în biroul lui, un dulăpior pe care-l chema „farmacia" și în care ținea cele cîteva medicamente și instrumente pe care obișnuia să le folosească pentru a-și îngriji copiii, sau prietenii și copiii prietenilor ; acestea erau : pentru julituri și răni, tinctură de iod ; pentru durere în gît, albastru de metilen ; pentru panarițiu, „birul". „Birul" era o fîșie de cauciuc care trebuia legată strîns pe degetul bolnav, pînă cînd degetul căpăta o culoare albastră.

„Birul" însă nu se afla niciodată în „farmacie" cînd era nevoie de el ; iar tata alerga urlînd prin casă :

— Unde e „birul" ! unde l-ați pus !

Spunea :

— Ce dezordonați sînteți ! N-am mai văzut oameni dozordonați ca voi !

„Birul" era, în general, în sertarul mesei sale de lucru.

Se supăra însă dacă cineva îi cerea vreun sfat în legătură cu propria sănătate. Spunea, jignit :

— Eu nu sînt medic !

Vroia să-i îngrijească pe oameni, dar numai cu condiția să nu ceară să fie îngrijiți.

Spunea într-o zi, la masă :

— Nărodul ăla de Terni are gripă. Stă în pat. Of, n-o fi avînd nimic. Trebuie să mă duc să-l văd.

— Ce exagerat e și Terni ăsta ! spunea seara. N-are nimic ! Stă în pat, cu un tricou de lînă ! Eu nu port niciodată tricouri de lînă !

— Sînt îngrijorat din cauza lui Terni, spunea peste cîteva zile. Nu-i trece febra. Mă tem că are pleurită. Vreau să-l vadă Stroppeni.

— Are pleurită ! urla cînd se întorcea acasă, seara, căutîndu-o pe mama în toate camerele. Lidia, știi că Terni are pleurită ?

Îl ducea la Terni pe Stroppeni și pe toți medicii pe care-i cunoștea.

— Nu mai fumați ! îi urla lui Terni, care se însănătoșise și stătea la soare pe veranda casei sale. Să știți că nu trebuie să fumați ! Fumați prea mult, ați fumat întotdeauna prea mult ! V-ați distrus sănătatea cu atîta fumat !

Tata fuma ca un turc ; dar nu vroia să fumeze ceilalți.

Cu prietenii și cu copiii săi se purta, cît timp erau bolnavi, foarte blînd și amabil ; dar imediat ce se vindecau, începea iar să se răstească la ei.

Boala mea era o boală gravă ; iar tata a încetat imediat să mă îngrijească el și a chemat

medicii săi de încredere. Pînă la urmă am fost dusă la spital.

Pentru ca spitalul să nu mă sperie, mama m-a lăsat să înțeleg că spitalul era casa doctorului ; și că ceilalți bolnavi din camere erau cu toții copiii, verii și nepoții doctorului. Eu, ca să fiu ascultătoare, am crezut ; și totuși în același timp știam că e vorba de un spital ; și de data aceea, ca și mai tîrziu, adevărul și minciuna s-au împletit în mine.

— Acum ai picioarele mai slabe ca Lucio, spuse mama, acum Frances va fi mulțumită !

Într-adevăr, Frances obișnuia să compare picioarele mele cu cele ale lui Lucio și să sufere pentru că picioarele lui Lucio erau subțiri și palide, în ciorapii albi strînși de un elastic de catifea neagră.

Într-o seară am auzit-o pe mama vorbind cu cineva în anticameră ; și am auzit că a deschis dulapul cu lenjerie de pat. Au trecut niște umbre prin fața glasvandului.

Noaptea am auzit pe cineva tușind în camera alăturată. Era camera lui Mario, cînd venea acasă sîmbăta ; dar nu putea fi Mario, nu era sîmbătă ; și părea că tușește un om bătrîn, gras.

Mama, venind la mine dimineața, mi-a spus că a dormit acolo un domn pe nume Paolo Ferrari ; că era obosit, bătrîn, bolnav, tușea și nu trebuia să-i punem prea multe întrebări.

Domnul Paolo Ferrari își bea ceaiul în sufragerie. Văzîndu-l, l-am recunoscut pe Turati, care fusese o dată în strada Pastrengo. Dar fiindcă mi se spusese că se numește Paolo Ferrari, am crezut, ascultătoare, că era în același timp și Turati și Ferrari ; și din nou adevărul și minciuna s-au împletit în mine.

Ferrari era bătrîn, mare ca un urs, cu barba cenușie, tăiată rotund. Gulerul cămășii îi era foarte larg, iar cravata era legată ca o sfoară. Avea miini mici și albe și răsfoia o culegere de poezii de Carducci, legată în roșu.

Pe urmă a făcut un lucru straniu. A luat cartea publicată în memoria Annei Kuliscioff și a scris o lungă dedicație adresată mamei. S-a iscălit așa : „Anna și Filippo". Ideile mele deveneau tot mai confuze ; nu înțelegeam cum putea el să fie Anna, și cum putea să fie și Filippo, dacă era, cum mi se spusese, Paolo Ferrari.

Tata și mama păreau foarte mulțumiți că era acolo. Tata nu mai avea accese de furie și toată lumea vorbea în șoaptă.

Cînd suna soneria, Paolo Ferrari traversa coridorul în fugă și se refugia într-o cameră din fund. Erau de obicei sau Lucio, sau lăptarul ; pentru că alte persoane străine n-au venit în zilele acelea la noi.

Traversa coridorul în fugă, încercînd să umble în vîrful picioarelor : o mare umbră de urs de-a lungul pereților coridorului.

Paola mi-a spus :

— Nu se numește Ferrari. E Turati. Trebuie să fugă din Italia. Se ascunde. Să nu spui nimănui, nici măcar lui Lucio.

Am jurat să nu spun nimic nimănui nici măcar lui Lucio ; dar tare mai simțeam dorința să-i spun lui Lucio, cînd venea să se joace cu mine.

Lucio însă nu era de loc curios. Îmi spunea mereu că „eram curioasă“ cînd îl întrebam despre ceea ce se petrecea în casa lor. Cei din familia Lopez erau cu toții foarte tainici și nu le plăcea să-și povestească treburile de familie ; așa încît noi nu știam niciodată despre ei, dacă erau bogați sau săraci, nici cîți ani împlinea Frances, și nici măcar ce mîncaseră la prînz.

Lucio mi-a spus, cu indiferență :

— Aici în casă la tine e un om cu barbă, care fuge din salon imediat ce sosesc eu.

— Da, i-am spus, Paolo Ferrari.

Doream să-mi mai pună întrebări. Dar Lucio nu mai întreba altceva. Bătea cu ciocanul în perete, ca să agațe un tablou pe care-l făcuse el și mi-l dăruia. Era un tablou mic în care se vedea un tren. Lucio avea pasiunea trenurilor, încă de mic ; se învîrtea tot timpul prin cameră, pufăind și suflînd ca o locomotivă și avea acasă un tren electric mare pe care i-l trimisese unchiul Mauro din Argentina.

I-am zis :

— Nu mai bate așa de tare cu ciocanul ! E bătrîn, e bolnav, se ascunde ! Nu trebuie deranjat !

— Cine ?

— Paolo Ferrari !

— Vezi tenderul, zise Lucio, vezi că am pictat și tenderul ?

Lucio vorbea mereu de tender. Acum mă plictiseam în compania lui ; aveam aceeași vîrstă și totuși mi se părea cu mult mai mic decît mine.

Nu vroiam totuși să plece. Cînd venea Maria Buoninsegni să-l ia înapoi acasă, eram disperată și o rugam să-l mai lase la noi puțin.

Mama ne punea să coborîm, pe mine și pe Lucio, împreună cu Natalina, jos în piață, s-o așteptăm pe Maria Buoninsegni. Spunea : „Așa o să mai luați puțin aer“. Dar eu știam că o făcea pentru ca Maria Buoninsegni să nu se întîlnească pe coridor cu Paolo Ferrari.

În mijlocul pieței era un dreptunghi de iarbă, cu cîteva bănci. Natalina se așeza pe bancă, legănîndu-și picioarele scurte cu labă lungă ; Lucio, pufăind și suflînd, făcea ca trenul în jurul pieței.

Natalina, cînd sosea Maria Buoninsegni cu blana ei de vulpe la gît, era plină de amabilități și zîmbete. Nutrea cea mai mare venerație pentru Maria Buoninsegni. Aceasta abia dacă îi arunca o privire și vorbea cu Lucio, în dialectul ei toscan rafinat și prețios. Îl îmbrăca cu pulovărul, găsind că era transpirat.

Paolo Ferrari a rămas la noi, cred, opt sau zece zile. Au fost niște zile ciudat de liniștite. Auzeam tot timpul vorbindu-se de o barcă cu motor. Într-o seară, am cinat mai devreme și am înțeles că Paolo Ferrari trebuia să plece ; fusese, în zilele acelea, mereu vesel și senin, dar în seara aceea, în timpul cinei, părea neliniștit și se scărpina în barbă.

Pe urmă au venit doi sau trei oameni în impermeabile ; eu, dintre ei, îl cunoșteam doar pe Adriano. Adriano începea să-și piardă părul și avea un cap aproape chel și pătrat, înconjurat de bucle blonde. În seara aceea, fața lui

și puținul lui păr păreau biciuite de o pală de vînt. Avea ochii speriați, hotărîți și veseli; l-am mai văzut cu ochii aceia doar de două-trei ori în viață. Erau ochii pe care-i avea cînd ajuta pe cineva să fugă, cînd exista un pericol și cineva trebuia salvat.

Paolo Ferrari mi-a spus în anticameră, în timp ce-l ajutau să-și pună paltonul :

— Să nu spui niciodată nimănui că am fost aici.

A plecat împreună cu Adriano și cu ceilalți oameni în impermeabile și nu l-am mai revăzut, pentru că a murit la Paris cîțiva ani mai tîrziu.

A doua zi Natalina a întrebat-o pe mama :

— La ora asta ea o fi ajuns în Corsica cu barca aceea ?

Tata, auzind aceste cuvinte, s-a înfuriat și a strigat la mama :

— Te-ai dus să-i spui tot dementei ăleia de Natalina ! E o dementă ! O să ne bage pe toți în pușcărie !

— Vai, Beppino, nu-i așa ! Natalina a înțeles foarte bine că trebuie să tacă !

A sosit apoi o vedere din Corsica cu salutările lui Paolo Ferrari.

În lunile care au urmat, am auzit spunîndu-se că au fost arestați Rosselli [1] și

1 Carlo Rosselli (1899—1937), om politic, militant antifascist. Condamnat la închisoare, apoi la domiciliu forțat, a reușit să fugă în Franța, unde a fondat mișcarea antifascistă *„Giustizia e Libertà“*. (Justiție și Libertate). A fost ucis de fasciști în Franța, împreună cu fratele său Nello.

Parri [1], care îl ajutaseră pe Turati să fugă. Adriano mai era încă liber, dar în pericol, se spunea : și poate urma să vină să se ascundă la noi.

Adriano s-a ascuns la noi mai multe luni ; dormea în camera lui Mario, unde dormise și Paolo Ferrari. Paolo Ferrari era în afară de pericol la Paris ; dar acum în casă se plictisiseră să-l mai numească Ferrari și-i spuneau pe numele adevărat. Mama spunea :

— Ce simpatic era ! ce mult îmi plăcea cînd stătea la noi !

Adriano n-a fost arestat și a plecat în străinătate ; el și cu sora mea își scriau, pentru că se logodiseră. Bătrînul Olivetti a venit la părinții mei să ceară mîna surorii mele pentru fiul său ; a venit de la Ivrea cu motocicleta, cu o șapcă cu cozoroc și cu un teanc de ziare pe piept : obișnuia să-și căptușească pieptul cu ziare, cînd mergea cu motocicleta, din cauza vîntului. A cerut mîna surorii mele într-o clipă ; pe urmă însă a rămas încă o bucată de vreme într-un fotoliu de la noi din salon, jucîndu-se cu barba și povestind despre sine : cum își ridicase fabrica, cu bani puțini, și cum își educase toți copiii, și cum citea în fiecare seară, înainte să adoarmă, *Biblia*.

Tata i-a făcut apoi o scenă groaznică mamei, pentru că el nu vroia această căsătorie. Spunea că Adriano era prea bogat și avea o

1 Ferruccio Parri (n. 1890), om politic, militant antifascist. Unul din fondatorii Partidului de Acțiune (1942), participant activ la mișcarea de Rezistență (1943—45). Senator pe viață.

idee fixă : psihanaliza. Dealtfel toți cei din familia Olivetti aveau această idee fixă. Tatii îi plăceau cei din familia Olivetti, dar îi găsea puțin cam extravaganți. Iar despre noi, ei spuneau la rîndul lor că sîntem prea materialiști, mai ales tata și Gino.

Am înțeles, după un timp, că nu vom fi arestați. Și nici Adriano, care s-a întors din străinătate și s-a căsătorit cu sora mea Paola. Sora mea, imediat după ce s-a căsătorit, și-a tăiat părul ; iar tata nu i-a spus nimic, pentru că de-acum nu mai putea să-i spună nimic, nu mai putea să-i interzică și să-i poruncească nimic.

Totuși reîncepu s-o certe, după cîtva timp ; ba mai mult, acum îl certa și pe Adriano. Găsea că cheltuie prea mulți bani și că se plimbă prea mult cu mașina între Ivrea și Torino.

Cînd au avut primul copil, îi critica pentru modul cum îl creșteau. Spunea că trebuiau să-l țină mai mult la soare, ca să nu devină rahitic. „O să devină rahitic ! îi urla mamei. Nu-l țin la soare ! Spune-le să-l țină la soare !“

Pe urmă se temea că îl vor duce, dacă era bolnav, la vraci. Adriano nu prea credea în adevărații medici, și o dată, cînd avusese sciatică, se dusese la un bulgar să-l vindece cu masaje aeriene. Pe urmă îl întrebase pe tata ce părere avea despre masajele aeriene și dacă îl cunoștea pe bulgarul acela. Tata nu știa nimic de bulgar, iar masajele aeriene îi provocau crize de furie. „Trebuie să fie un șarlatan ! un

vraci !“ Iar cînd copilul avea puțină febră, era îngrijorat : „Doar n-o să-l ducă la vreun vraci ?

Roberto, copilul, îi plăcea foarte mult ; îl găsea foarte frumos și cînd îl privea, rîdea pentru că i se părea identic cu bătrînul Olivetti. „Parcă îl vezi pe bătrînul Olivetti !“ spunea și mama. „E leit bătrînul inginer !“ Tata, imediat ce venea Paola de la Ivrea, îi spunea :

— Povestește-mi despre Roberto !

— E foarte frumos Roberto ! spunea mereu.

Paola a mai avut și o fetiță, dar ea nu-i plăcea. Cînd i-o aduceau s-o vadă, abia se uita la ea. Spunea :

— Roberto e mai frumos !

Atunci Paola se supăra și făcea „bot“ ; iar el, după ce Paola pleca, îi spunea mamei :

— Ai văzut ce măgăriță e Paola asta ?

La începutul căsniciei Paolei, mama plîngea adesea, pentru că nu mai stătea cu ea. Mama și Paola se înțelegeau foarte bine și își povesteau mereu o grămadă de lucruri. Mie mama nu-mi povestea nimic, pentru că eu îi păream mică ; și pentru că spunea că eu „n-o ascultam“.

Eu urmam acum gimnaziul și nu mă mai învăța aritmetica ; continuam să nu înțeleg aritmetica, dar ea nu mă mai putea ajuta, pentru că aritmetica de la gimnaziu nu și-o mai amintea.

— Nu mă ascultă ! nu vorbește ! spunea mama despre mine. Singurul lucru pe care-l putea face cu mine era să mă ducă la cinema : eu însă nu mă lăsam întotdeauna convinsă să merg cu ea.

— Nu știu ce va face stăpîna mea ! Să văd ce vrea să facă stăpîna mea ! spunea mama, vorbind cu prietenele ei la telefon ; îmi spunea mereu „stăpîna ei“ pentru că într-adevăr eu eram aceea care urma să hotărască programul de după-amiază : dacă acceptam să merg la cinema cu ea sau nu.

— Mă plictisesc ! spunea mama. Nu mai am treabă, nu mai e nimic de făcut în casa asta. Au plecat toți. Mă plictisesc !

— Te plictisești, spunea tata, pentru că nu ai viață interioară.

— Mariolino al meu ! spunea mama. Bine că azi e sîmbătă, va veni Mariolino al meu !

Într-adevăr, Mario venea aproape în fiecare sîmbătă. Își deschidea pe pat, în camera în care dormise Ferrari, valiza și își scotea din ea cu o atenție meticuloasă pijamaua de mătase, săpunurile de toaletă, papucii din piele fină ; avea întotdeauna lucruri frumoase și noi, elegante, costume frumoase din stofă englezească. „Din lînă pură, Lidia“, spunea mama, pipăind stofa acelor costume ; și spunea : „Ei, ai și tu lucrușoarele tale“, imitînd-o pe mătușa Drusilla, care obișnuia să spună așa.

Mario mai spunea încă *„il baco del calo del malo“*, așezîndu-se o clipă cu mine și cu mama în salon și mîngîindu-și maxilarele ; dar pe urmă se ducea imediat la telefon și își fixa întîlniri misterioase, vorbind în șoaptă : „Adio, mamă“, spunea din anticameră ; și nu-l mai vedeam pînă la ora cinci.

Mario își aducea rareori prietenii la noi în casă ; iar cînd veneau, nu-i ducea în salon, ci

se închidea cu ei în camera lui. Prietenii aceia ai lui erau bărbați cu aerul hotărît și aferat, iar Mario avea și el acum mereu aerul acela aferat și hotărît : părea că singurul lui gînd este să facă carieră în lumea afacerilor și că nu-i pasă de nimic altceva. Nu mai era prieten cu Terni și nu mai citea nici Proust, nici Verlaine : citea doar cărți de economie și finanțe. Vacanțele și le petrecea în străinătate, în croaziere și călătorii.

Nu mai venea cu noi în vilegiatură. Pleca pe cont propriu : și uneori nici nu se știa cu precizie unde era. „Unde o fi Mario ?“ întreba tata, cînd Mario nu-i mai scria un timp. „Nu mai știm nimic de el, nu știm ce fel de viață duce ! Ce măgar !“

Am aflat totuși de la Paola că Mario mergea adesea în Elveția : dar nu la schi. Nu-și mai pusese schiurile din ziua în care plecase de acasă. Avea în Elveția o iubită, una foarte slabă, care nu cîntărea mai mult de treizeci și cinci de kilograme ; pentru că lui îi plăceau doar femeile nemaipomenit de slabe și foarte elegante. Aceea, povestea Paola, făcea baie de două sau trei ori pe zi : dealtfel nici Mario nu făcea altceva decît să facă baie, să se radă și să se parfumeze cu lavandă : și îi era mereu tare teamă să nu fie cumva murdar și să miroasă urît. Totul îl scîrbea, la fel ca pe bunica ; iar cînd Natalina îi ducea cafeaua, lua ceașca și se uita pe toate părțile, să vadă dacă e bine clătită.

Mama spunea uneori despre el :

— Mi-ar place să se căsătorească cu o fetiță bună !

Iar tata se înfuria imediat :

— Da' de ce să se căsătorească ! Atît ar mai lipsi ! Nu vreau cu nici un chip ca Mario să se căsătorească !

A murit bunica ; și ne-am dus cu toții la Florența la înmormîntare. A fost înmormîntată acolo, în cavoul familiei ; împreună cu bunicul Parente, cu „biata Regina" și cu celelalte nenumărate Margherite și Regine.

Tata acum o numea, cînd vorbea despre ea, „biata mea mamă", și o spunea cu o deosebită milă și afecțiune. Pe cînd trăia, o tratase întotdeauna puțin ca pe o proastă ; cum ne trata de altfel pe noi toți. Acum că murise, defectele ei i se păreau inocente și puerile, meritînd milă și compătimire.

Bunica ne-a lăsat moștenire mobilele ei. Erau mobile, spunea tata, „de mare valoare" ; mamei însă nu-i plăceau. Totuși Piera, soția lui Gino, a spus și ea că erau minunate ; iar mama rămase puțin cam șocată, avînd încredere în Piera, despre care spunea că se pricepea foarte bine la mobilă. Dar găsea mobilele prea mari și grele : erau niște fotolii pe care bunicul Parente pusese să le aducă din India, din lemn negru sculptat tot cu floricele și cu brațe sculptate cu capete de elefant ; și erau și niște scăunele cu negru și auriu, chinezești cred, și o mulțime de bibelouri și de porțelanuri ; și argintărie, și farfurii cu stemă, care aparținuseră în niște vremuri de demult verilor noștri Dormitzer, care fuseseră făcuți baroni, pentru că îi împrumutaseră bani lui Franz Joseph.

Mamei îi era frică de Alberto, cînd venea în vacanță de la internat, ca nu cumva să ducă ceva la Muntele de Pietate. De aceea a comandat un dulăpior cu vitrină, care se putea încuia cu cheia : și a pus în el toate porțelanurile mici. Spunea însă că mobilele acelea ale bunicii nu se potriveau în casa noastră, o supraaglomerau și nu făceau nici o impresie.

— Sînt mobile, repeta în fiecare zi, care distonează în strada Pallamaglio !

Atunci tata a hotărît să ne mutăm ; și ne-am mutat în Corso Re Umberto, într-o casă scundă, cam veche, care dădea spre bulevard. Noi aveam un apartament la parter ; iar mama era foarte mulțumită să stea din nou la parter, pentru că astfel se simțea mai aproape de stradă și putea să plece și să vină fără să urce scările, „putea să plece", spunea, „și fără pălărie". Visul ei dintotdeauna era să iasă „fără pălărie", lucru pe care tata i-l interzisese. „Dar la Palermo", zicea mama, „ieșeam mereu fără pălărie !" „La Palermo, la Palermo ! la Palermo era acum cincisprezece ani ! Uită-te la Frances ! Frances nu iese niciodată din casă fără pălărie !"

Alberto a părăsit internatul și a venit la Torino să-și dea bacalaureatul. Și-a dat cu brio examenele și a obținut note foarte bune. Am rămas cu toții stupefiați.

— Vezi că ți-am spus, Beppino, zise mama, vezi că atunci cînd vrea, învață !

— Şi acum ? zise tata. Ce-o să-l punem să urmeze ?

— Dar ce-o să vă faceţi voi cu Alberto ? zise mama, imitînd-o pe mătuşa Drusilla, care-i spunea mereu aşa. Mătuşa Drusilla avea şi ea un băiat care nu învăţa ; de aceea mama obişnuia să-i spună la rîndul ei : „Dar ce-o să vă faceţi voi cu Andrea ?" Drusilla era cea care zicea : „Dar ai şi tu lucruşoarele tale !" Cîteodată, venea vara în vilegiatură împreună cu noi, închiria o casă apropiată de a noastră ; şi atunci îi arăta mamei mele hainele băiatului ei şi spunea : „Ştii, Andrea îşi are şi el lucruşoarele lui". Imediat după ce sosea la munte, Drusilla mergea la grajdul unde se vindea lapte şi spunea : „Eu aş fi dispusă să plătesc şi ceva în plus, dar aş vrea să-mi aduceţi laptele înainte de a-l duce la alţii". Pînă la urmă îi aduceau laptele la aceeaşi oră ca şi nouă, dar o puneau să-l plătească mai mult.

— Dar ce-o să vă faceţi voi cu Alberto ? a repetat mama toată vara. În anul acela, Drusilla nu era cu noi, pentru că îşi pierduse de mai mult timp obiceiul de a veni cu noi la munte ; dar mamei parcă îi răsuna în ureche ecoul vocii ei. Alberto, fiind întrebat, a spus că va studia medicina.

A spus-o cu un aer indiferent şi resemnat, ridicînd din umeri. Alberto era un băieţandru înalt, slab şi blond, cu nasul lung : şi avea succes la fete. Mama, cînd căuta prin sertarele lui chitanţele de la Muntele de Pietate, găsea o grămadă de scrisori şi de fotografii de fete.

Nu-l mai întîlnea pe Pestelli, care se căsătorise ; nici pe Pajetta, care după ce ieşise din casa de corecţie, fusese din nou arestat, judecat de Tribunalul Special fascist şi trimis la închisoare la Civitavecchia. Acum avea un prieten care se numea Vittorio [1]. Vittorio, spunea mama, e un băiat foarte bun, şi atît de studios ! E dintr-o familie foarte cumsecade ! Alberto e un tîrîie-brîu, dar prietenii şi-i alege întotdeauna bine !" Alberto nu încetase să fie, în limbajul mamei, „un vagabond" şi „un tîrîie-brîu", (cuvînt care nici acum nu ştiu prea bine ce vroia să însemne) : chiar şi acum, după ce-şi dăduse bacalaureatul.

— Derbedeule ! ticălosule ! urla tata noaptea, cînd se întorcea Alberto acasă ; şi se obişnuise atît de tare să urle aşa, încît urla şi cînd el se întorcea, întîmplător, devreme. Dar unde dracu' ai fost pînă la ora asta ?

— L-am condus o clipă pe un prieten de-al meu, răspundea invariabil Alberto, cu vocea lui proaspătă, veselă şi uşoară.

Alberto făcea curte la croitorese ; făcea curte însă şi fetelor de familie bună. Făcea curte tuturor fetelor, îi plăceau toate ; şi fiind vesel şi amabil, făcea curte, din veselie şi amabilitate, şi celor care nu-i plăceau. S-a înscris la facultatea de medicină ; iar tata se trezea

---

1 Vittorio Foa (n. 1910), economist. A făcut parte din grupările ilegale *„Giustizia e Libertà"*. Membru al Partidului de Acţiune pînă la dizolvarea acestuia, iar apoi al Partidului Socialist Italian. Secretar al CGIL (Confederaţia Generală a Muncitorilor Italieni) pînă în 1970.

cu el în fața lui, în sala de anatomie; și nu-i făcea nici o plăcere să-l vadă acolo. O dată, era întuneric în sală și tata făcea proiecții; văzu deodată în întuneric o țigară aprinsă. „Cine fumează ? urlă. Cine e puiul ăla de cățea care s-a pus pe fumat ?“ „Sînt eu, tăticule“, i-a răspuns cunoscuta voce ușoară; și toți au rîs.

Cînd Alberto trebuia să dea un examen, tata era, începînd de dimineață, foarte prost dispus.

— O să mă facă de rîs ! n-a învățat nimic !“ îi spunea mamei.

— Așteaptă, Beppino ! îi răspundea ea, așteaptă ! Nu se știe încă.

— A luat treizeci, îi spunea mama.

— Treizeci ? se înfuria el. Treizeci ! I l-au dat pentru că e fiul meu ! Dacă nu era fiul meu îl picau !

Și se supăra mai rău ca niciodată.

Mai tîrziu, Alberto a devenit un medic foarte bun. Dar tata nu s-a lăsat convins de aceasta niciodată. Iar cînd mama sau vreunul dintre noi nu se simțea bine și își exprima dorința să fie consultat de Alberto, pe tata îl apucau crizele sale de rîs tunătoare :

— Ce Alberto ! ce vreți să știe Alberto !

Alberto și prietenul lui, Vittorio, se plimbau pe Corso Re Umberto.

Vittorio avea părul negru, umerii pătrați și bărbia lungă și proeminentă. Alberto avea părul blond, nasul lung și bărbia scurtă și teșită. Alberto și Vittorio vorbeau despre fete. Vorbeau, totuși, și de politică ; pentru că Vittorio era un conspirator politic. Alberto nu părea de

loc interesat de politică ; nu citea ziarele, nu își exprima părerile și nu intervenea niciodată în discuțiile care mai explodau uneori între Mario și tata. Era însă atras de conspiratori. Încă din vremea lui Pajetta, cînd el și cu Pajetta mai erau încă băieței cu pantaloni scurți, Alberto se simțise atras de conspirație, fără să ia totuși de loc parte la ea. Îi plăcea să fie prietenul și confidentul conspiratorilor.

Tata, cînd îi întîlnea pe Alberto și pe Vittorio pe bulevard, îi saluta înclinînd rece din cap. Nici nu-i trecea prin minte ideea că din cei doi unul ar putea fi un conspirator, iar celălalt confidentul său. În plus, persoanele pe care obișnuia să le vadă în compania lui Alberto îi inspirau un dispreț plin de suspiciune. Și apoi tata nu credea că ar mai exista încă în Italia conspiratori. Credea că este unul dintre puținii antifasciști care mai rămăseseră în Italia. Ceilalți erau cei pe care obișnuia să-i întîlnească în casă la Paola Carrara, acea prietenă a mamei care fusese, ca și ea, prietenă a Annei Kuliscioff.

— În seara asta, îi spunea tata mamei, mergem la familia Carrara. Vine și Salvatorelli [1].

— Ce bine ! spunea mama. Sînt curioasă să aud ce spune Salvatorelli !

Și după ce petreceau o seară împreună cu Salvatorelli, în salonașul Paolei Carrara, plin de păpuși, pentru că ea obișnuia să confecționeze păpuși pentru o societate de binefacere

1 Luigi Salvatorelli (1886—1974), istoric și publicist, militant antifascist, unul din fondatorii Partidului de Acțiune.

de care se ocupa, tata și mama se simțeau ceva mai bine. Nu se spusese, poate, nimic nou. Dar dintre prietenii tatei și mamei, mulți deveniseră fasciști sau nu mai erau niște antifasciști atît de deschiși și declarați pe față cum le-ar fi plăcut lor. De aceea se simțeau, cu trecerea anilor, tot mai singuri.

Salvatorelli, soții Carrara, inginerul Olivetti erau puținii antifasciști care, pentru tata, mai rămăseseră pe lume. Ei păstrau, împreună cu el, amintiri de pe vremea lui Turati și ale unui alt fel de a trăi, care părea să fi dispărut de pe pămînt. A sta în compania acestor persoane echivala, pentru tata, cu a respira o gură de aer curat. Mai erau și Vinciguerra [1], Bauer [2] și Rossi [3], închiși de ani de zile în închisoare pentru a fi conspirat, în alte vremuri, împotriva fascismului. La ei, tata se gîndea cu venerație și pesimism, și nu credea că vor mai ieși vreodată de acolo. Mai erau și comuniștii, dar tata nu cunoștea nici unul, în afară de acel Pajetta, pe care și-l amintea ca pe un băietel cu pantaloni scurți, pe care-l asocia năzbîtiilor lui Alberto și care-i părea un aventurier mic și cutezător. În orice caz, despre comuniști tata nu avea, pe vremea aceea, o părere bine definită.

1 Mario Vinciguerra (1887—1972), istoric, militant antifascist.

2 Riccardo Bauer (n. 1896), ziarist, militant antifascist, unul din fondatorii Partidului de Acțiune, participant activ la mișcarea de Rezistență.

3 Ernesto Rossi (1897—1967), ziarist și economist, militant antifascist, conducător al organizației *„Giustizia e Libertà“*, membru în conducerea Partidului de Acțiune.

în rîndurile tinerei generații nu credea să mai fie noi conspiratori ; și dacă ar fi bănuit că ar fi putut exista totuși, i s-ar fi părut niște nebuni. După părerea lui, nu se putea face nimic, absolut nimic, împotriva fascismului.

Cît despre mama, ea avea o fire optimistă și aștepta o frumoasă lovitură de teatru. Aștepta ca cineva într-o zi, în vreun fel, „să-l dea jos“ pe Mussolini. Mama ieșea din casă dimineața, spunînd : „Mă duc să văd dacă fascismul se mai ține încă pe picioare. Mă duc să văd dacă l-au dat jos pe Mussolini“. Aduna tot felul de aluzii și zvonuri prin magazine și deducea din ele prevestiri încurajatoare. La masă, îi spunea tatii : „Peste tot domnește nemulțumirea. Lumea e sătulă, nu mai suportă“. „Cine ți-a spus ?“ urla tata. „Mi-a spus zarzavagiul meu“, zicea mama. Tata pufnea cu dispreț.

Paola Carrara primea săptămînal „Le Zurnàl de Zenève“ (așa pronunța ea în franceză). La Geneva se aflau sora ei, Gina, și cumnatul, Guglielmo Ferrero, emigrați cu mulți ani în urmă din motive politice. Paola Carrara făcea, din cînd în cînd, o călătorie la Geneva. Uneori însă i se lua pașaportul și atunci nu putea să meargă la Gina. „Mi-au retras pașaportul ! nu pot să mă duc la Gina !“ Pe urmă pașaportul i se restituia și atunci pleca, și se întorcea după cîteva luni, plină de speranțe și de vesti liniștitoare. „Ascultă, ascultă ce mi-a spus Guglielmo. Ascultă ce mi-a spus Gina !“ Mama, cînd vroia să-și alimenteze propriul optimism, se ducea la Paola Carrara. O găsea însă, uneori, în salonașul ei semiîntunecat și

plin de mărgele, de ilustrate și de păpuși, posomorîtă toată. Îi ridicaseră pașaportul sau nu primise — și ea credea că îi fusese sechestrat la frontieră — „Le Zurnàl de Zenève".

Mario și-a părăsit serviciul de la Genova, s-a înțeles cu Adriano și s-a angajat la Olivetti. Tata a fost, în fond, mulțumit de acest lucru: dar înainte de-a fi mulțumit s-a supărat, temîndu-se că a fost angajat pentru că era cumnatul lui Adriano, și nu pentru meritele sale speciale.

Paola locuia acum la Milano. Învățase să conducă mașina și se tot plimba între Torino, Milano și Ivrea. Tata dezaproba acest lucru, găsind că nu stă nici o clipă locului. De altfel toți cei din familia Olivetti nu stăteau nici o clipă locului și se plimbau tot timpul cu mașina : iar tata dezaproba acest lucru.

Deci Mario s-a stabilit la Ivrea; a închiriat acolo o cameră, iar serile și le petrecea împreună cu Gino, discutînd problemele fabricii. Totdeauna avusese relații reci cu Gino; dar în perioada aceea s-au împrietenit. Totuși Mario se plictisea de moarte la Ivrea.

În vara aceea, Mario a făcut o călătorie la Paris; s-a dus să-l vadă pe Rosselli și i-a cerut să-l pună în legătură, la Torino, cu grupările „*Giustizia e Libertà*" [1]. Se hotărîse dintr-o dată să devină un conspirator.

---

1 Mișcare politică antifascistă italiană, constituită la Paris (1929) de frații Rosselli. S-a dezvoltat mai mult în străinătate decît în Italia. A stat la baza Partidului de Acțiune.

Venea la Torino sîmbăta. Era mereu la fel, misterios, meticulos în modul de a-și atîrna hainele în dulap, de a-și pune în sertare pijamalele, cămășile de mătase. Nu prea stătea acasă, își punea impermeabilul cu un aer hotărît și aferat, pleca, și nu se știa de el nimic.

Tata l-a întîlnit într-o zi pe Corso Re Umberto, în compania unui anume Ginzburg [1], pe care-l cunoștea din vedere. „Ce-o fi avînd Mario de împărțit cu Ginzburg ăsta?" i-a spus mamei. Mama se apucase de cîtva timp să învețe rusa, „ca să nu se plictisească" ; lua lecții, împreună cu Frances, de la sora lui Ginzburg.

— E un tip, a spus mama, foarte cult, foarte inteligent, care traduce din limba rusă și face niște traduceri deosebit de frumoase.

— Însă, a spus tata, e foarte urît. Se știe, evreii sînt toți urîți.

— Și tu, a spus mama, tu nu ești evreu?

— Într-adevăr, și eu sînt urît, a spus tata.

Relațiile dintre Alberto și Mario erau tot foarte reci. Nu mai izbucneau vechile lupte furibunde și sălbatice dintre ei. Totuși nu schimbau niciodată o vorbă ; iar cînd se întîlneau pe coridor, nu se salutau niciodată. Mario, cînd i se vorbea de Alberto, strîmba din buze a dispreț.

Mario însă îl cunoștea acum pe Vittorio, prietenul lui Alberto ; și s-a întîmplat ca Mario și Alberto să se întîlnească pe bulevard, fată

---

1 Leone Ginzburg (1909—1944), lector de literatură slavă la Universitatea din Torino. Conducător al grupului „*Giustizia e Libertà*" din Torino. Arestat și apoi ucis de fasciști la 5 februarie 1944.

în față, cu Ginzburg și Vittorio, care se cunoșteau bine ; și s-a întîmplat ca Mario să-i invite pe amîndoi, pe Ginzburg și pe Vittorio, acasă la un ceai.

Mama, în ziua în care au venit la noi să bea ceai, a fost foarte mulțumită : pentru că îi vedea pe Alberto și pe Mario împreună, și vedea că au aceiași prieteni ; și i se părea că au revenit vremurile din strada Pastrengo, cînd veneau prietenii lui Gino și casa era mereu plină de lume.

Mama, în afară de lecțiile de rusă, lua și lecții de pian. Lecțiile de pian le lua de la un profesor pe care i-l recomandase o anume doamnă Donati, care se apucase și ea, la o vîrstă înaintată, să învețe pianul. Doamna Donati era înaltă, voinică, frumoasă, cu părul alb. Doamna Donati studia și pictura, în atelierul lui Casorati. Ba pictura îi plăcea chiar mai mult decît pianul. Idolatriza pictura, pe Casorati, atelierul, soția și copilul lui Casorati și casa lui Casorati unde era uneori invitată la masă. Vroia s-o convingă pe mama să ia și ea lecții de la Casorati. Mama însă rezista. Doamna Donati îi telefona în fiecare zi și îi povestea cît s-a distrat pictînd.

— Dar tu, îi spunea doamna Donati mamei, tu nu simți culorile ?

— Ba da, zicea mama, mi se pare că simt culorile.

— Dar volumele, continua doamna Donati, volumele le simți ?

— Nu. Nu simt volumele, răspundea mama.

— Nu simți volumele ?

— Nu.

— Dar culorile, culorile le simți !

Mama, acum că avea mai mulți bani, își făcea rochii. Aceasta era, în afară de pian și de limba rusă, o preocupare constantă a ei și, în fond, un mod „de a nu se plictisi" ; pentru că mama nu știa pe urmă cînd să-și pună rochiile pe care și le făcea, dat fiind că n-avea niciodată chef să meargă în vizită la nimeni, decît la Frances și la Paola Carrara, persoane la care putea să meargă și cu rochia cu care stătea în casă. Mama își făcea rochiile sau „la domnul Belom", un croitor bătrîn care fusese, în tinerețe, un pretendent la mîna bunicii, la Pisa, cînd ea își căuta un soț, dar nu vroia „resturile rămase de la Virginia" ; sau i le făcea în casă o croitoreasă, care se numea Tersilla. Nu mai venea la noi Rina, dispărută în negura vremurilor ; dar tata, cînd o întîlnea pe Tersilla pe coridor, se înfuria la fel ca în trecut, cînd o vedea pe Rina. Tersilla era însă mai curajoasă ca Rina și îl saluta pe tata, trecînd pe lîngă el, cu foarfeca la brîu, cu zîmbetul ei politicos pe fața piemonteză, măruntă și roză. Tata îi răspundea cu o înclinare rece a capului.

— Iar e aici Tersilla ! Cum așa, și azi e aici Tersilla ! urla apoi la mama.

— A venit, spunea mama, să-mi întoarcă un palton vechi. Un palton de la domnul Belom.

Tata, auzind numele de Belom, tăcea liniștit, pentru că îl stima pe domnul Belom, care fusese unul din pretendenții la mîna mamei sale.

Nu știa însă că domnul Belom era unul dintre cei mai scumpi croitori din Torino.

Între domnul Belom și Tersilla, mama oscila cînd spre unul, cînd spre celălalt. Cînd își făcea o rochie la domnul Belom, găsea pe urmă că nu era destul de bine croită și că „îi stătea rău la spate". Atunci o chema pe Tersilla și o punea să desfacă și să refacă totul de la capăt. „N-o să mă mai duc niciodată la domnul Belom ! O s-o pun pe Tersilla să-mi facă totul !" declara, probîndu-și în fața oglinzii rochia desfăcută și refăcută. Unele rochii însă nu i se potriveau niciodată, „rămîneau mereu cu un cusur" ; atunci le făcea cadou Natalinei. Natalina avea și ea acum o mulțime de rochii. Duminica, ieșea la plimbare cu un palton lung, făcut de domnul Belom, negru, încheiat pînă la gît, care o făcea să semene cu un preot.

Paola își făcea și ea multe rochii. Nu era însă niciodată de acord cu mama în privința rochiilor. Spunea că mama își face rochii nepotrivite, că își face o mulțime, toate la fel, și că o punea pe Tersilla să copieze de o sută de ori o rochie făcută de domnul Belom, pînă ți se făcea lehamite. Dar mamei îi plăcea așa. Mama spunea că pe vremea cînd copiii ei erau mici, le făcea la toți șorțulețe identice, și vroia acum să aibă, la fel cu copiii ei, pentru vară și pentru iarnă, o mulțime de șorțulețe. Pe Paola însă această concepție a rochiilor ca șorțulețe nu o convingea de loc.

Dacă Paola venea de la Milano cu o rochie nouă, mama o îmbrățișa și spunea : „Eu îi iubesc mai mult pe copiii mei, cînd au haine

noi". Însă îi venea imediat pofta să-și facă și ea o rochie nouă : nu la fel, pentru că rochiile Paolei i se păreau mereu prea complicate : ea își comanda una „mai stil șorțuleț". La fel i se întîmpla și cu mine. Cînd îmi comanda o rochie, imediat îi venea pofta să-și facă și ea una : însă nu mi-o mărturisea, nici Paolei n-o mărturisea, pentru că eu și Paola obișnuiam să-i spunem că-și face prea multe rochii : punea materialul, bine împăturit, în comoda ei ; și într-o dimineață, vedeam materialul acela nou în mîinile Tersillei.

Îi plăcea s-o aibă pe Tersilla în casă și pentru că îi făcea plăcere compania ei. „Lidia, Lidia ! unde ești ?" tuna tata, venind acasă. Mama era la călcătorie și discuta cu Natalina și Tersilla.

— Stai mereu cu servitoarele ! urla tata. Și azi e Tersilla aici !

— Ce-o fi avînd Mario de-mpărțit mereu cu rusul ăla ? spunea din cînd în cînd tata. „Un nou astru ce se ridică", spunea, după ce-l întîlnise pe Mario cu Ginzburg pe bulevard. Totuși îl vedea acum pe Ginzburg într-o lumină mai bună și nu-i inspira prea mari bănuieli, pentru că-l întîlnise o dată în salonașul Paolei Carrara, împreună cu Salvatorelli. Nu înțelegea însă ce avea Mario de împărțit cu el. „Ce-o fi avînd cu Ginzburg ăla ?" zicea, „ce dracu' și-o fi spunînd ?"

— E urît, îi spunea mamei, vorbind despre Ginzburg, pentru că e un evreu sefard [1]. Eu

---

1 Evreu originar din Spania sau Portugalia.

sînt un evreu askenazi [1], de aceea sînt mai puțin urît.

Tata se exprima mereu destul de favorabil despre evreii askenazi. Adriano în schimb obișnuia să-i vorbească de bine pe cei cu sînge amestecat, care erau, după spusele lui, cei mai buni oameni. Printre cei cu sînge amestecat, îi plăceau cel mai mult cei care se trăgeau din tată evreu și mamă protestantă, ca el.

În vremea aceea se juca un joc în casa noastră. Era un joc pe care-l inventase Paola și-l jucau mai ales ea și Mario : totuși uneori participa și mama. Jocul consta în a împărți persoanele cunoscute în minerale, animale și vegetale.

Adriano era un mineral-vegetal. Paola un animal-vegetal. Gino un mineral-vegetal. Rasetti, pe care de altfel nu-l mai vedeam de atîția ani, era un mineral pur, la fel și Frances. Tata era un animal-vegetal, la fel și mama.

— Vorbe goale ! zicea tata, prinzînd din zbor cîte un cuvînt. Mereu vorbele voastre goale !

Cît despre vegetalii puri, fantasticii puri, existau foarte puțini pe lume. Poate că vegetali puri fuseseră doar cîțiva mari poeți. Oricît am căutat, n-am găsit nici un vegetal pur printre cunoscuții noștri.

Paola spunea că ea a inventat jocul acesta, dar cineva i-a spus mai tîrziu că o subdiviziune asemănătoare făcuse deja Dante în *De Vulgari Eloquentia*. Nu știu dacă era sau nu adevărat.

Alberto s-a dus să-și facă serviciul militar

---

1 Evreu originar din Europa centrală și orientală.

la Cuneo ; acum Vittorio se plimba singur pe bulevard, pentru că el făcuse deja serviciul militar.

Tata, cînd se întorcea acasă, o găsea pe mama silabisind în rusește. „Of, rusa asta“, zicea. Mama continua și la masă să silabisească și să recite poezioarele rusești pe care le învățase.

— Ajunge cu rusa asta ! tuna tata.

— Dar îmi place atît de mult, Beppino ! zicea mama. E atît de frumoasă ! O studiază și Frances !

Într-o sîmbătă, Mario n-a venit, ca deobicei, de la Ivrea ; și n-a apărut nici duminică. Mama însă nu era îngrijorată, pentru că și altă dată se mai întîmplase să nu vină. A crezut că s-a dus la iubita lui cea slabă din Elveția.

Luni dimineața au venit Gino și Piera să ne spună că Mario fusese arestat la granița elvețiană, împreună cu un prieten ; îl arestaseră la Ponte Tresa ; și nu se mai știa nimic altceva. Gino aflase vestea de la cineva de la filiala Olivetti din Lugano.

Tata nu era la Torino în ziua aceea ; a sosit în dimineața următoare. Abia a avut timp mama să-i povestească ce s-a întîmplat și casa s-a și umplut de agenți de la poliție, care veniseră să facă percheziție.

Nu au găsit nimic. Cu o zi înainte, noi căutasem, împreună cu Gino, dacă nu era cumva ceva de distrus în sertarele lui Mario ; dar nu găsisem nimic, decît cămășile sale, „lucrușoarele lui“, cum zicea mătușa Drusilla.

Agenții au plecat și i-au spus tatii că trebuia să-i urmeze la chestură pentru o veri-

ficare. Seara nu se întorsese încă acasă : așa am înțeles că fusese închis.

Gino, întors la Ivrea, fusese arestat acolo ; pe urmă a fost transferat și el la închisoarea din Torino.

A venit apoi Adriano să ne spună că Mario, trecînd pe la Ponte Tresa cu mașina, împreună cu prietenul său, fusese oprit de vameșii care căutau țigări ; aceștia percheziționaseră mașina și găsiseră în ea broșuri antifasciste. Mario și prietenul său au fost puși să coboare și vameșii au pornit cu ei spre postul de poliție, trecînd pe lîngă rîu. La un moment dat Mario s-a eliberat, s-a aruncat în rîu așa îmbrăcat cum era și a început să înoate spre granița elvețiană. Pînă la urmă i-au venit în întîmpinare niște grăniceri elvețieni, cu o barcă. Acum Mario se afla în Elveția, în afară de pericol.

Adriano avea aceeași expresie a feței ca la fuga lui Turati, fața lui fericită și speriată din zilele de pericol ; i-a pus mamei la dispoziție o mașină și un șofer ; ea însă nu știa ce să se facă cu ele, pentru că nu știa unde să se ducă.

Mama, în fiecare clipă, își împreuna mîinile și spunea, fericită, și totodată plină de admirație și de spaimă :

— În apă, cu paltonul !

Prietenul care era cu Mario la Ponte Tresa și care avea mașina (Mario n-avea mașină și nici nu știa să conducă) se numea Sion Segre. Noi îl văzusem uneori prin casă, împreună cu Alberto și Vittorio. Era un băiat blond, mereu puțin adus de spate, cu un aer blînd și leneș ;

era prieten cu Alberto și Vittorio și nici nu știam că îl cunoștea și pe Mario. Paola, care a venit imediat cu mașina de la Milano, ne-a spus că ea știa : Mario îi spusese. Mario mai făcuse multe călătorii din acelea, între Italia și Elveția, cu broșuri, împreună cu Sion Segre și totdeauna le-a mers strună ; așa încît devenise tot mai îndrăzneț, umpluse tot mai mult mașina cu broșuri și ziare, renunțînd la orice măsură de prudență. Cînd s-a aruncat în rîu, un grănicer a scos pistolul ; dar un altul i-a strigat să nu tragă. Mario îi datora viața celui care strigase. Apele rîului erau foarte învolburate, dar el știa să înoate bine și era obișnuit cu apa rece ca gheața, pentru că, își aminti mama, în timpul uneia din croazierele sale, făcuse o baie în Marea Nordului, împreună cu bucătarul navei ; iar ceilalți pasageri priveau de pe punte și aplaudau ; ba mai mult, cînd au auzit că Mario era italian, au început să strige : „Trăiască Mussolini !“

Totuși în rîul Tresa ajunsese pînă la urmă aproape la capătul puterilor, fiind îngreunat și de haine, și poate și de emoție ; dar atunci grănicerii elvețieni i-au trimis barca în întîmpinare.

Mama, împreunîndu-și mîinile, spunea :

— Cine știe dacă prietena aia atît de slabă din Elveția i-o da de mîncare ?

Sion Segre era acum în închisoare, la Torino ; fusese arestat și un frate de-al său. Fusese arestat și Ginzburg și mulți alții care aveau relații cu Mario, la Torino.

Vittorio nu fusese arestat. Era uimit, i-a zis mamei, pentru că frecventa toate acele persoane; și fața lui lungă cu bărbia proeminentă era palidă, încordată și perplexă. Împreună cu Alberto, care venise acasă cîteva zile în permisie, se tot plimbau pe Corso Re Umberto.

Mama nu știa cum să facă să-i trimită tatii în închisoare lenjerie și alimente; și apoi, era dornică să primească vreo veste. Mi-a spus să caut în cartea de telefon numărul rudelor lui Segre; dar Segre era orfan și nu avea pe nimeni în afară de fratele lui, arestat și el. Mama știa că frații Segre erau veri cu Pitigrilli [1], și mi-a cerut să-i telefonez lui Pitigrilli, ca să-l întreb cum proceda el și dacă avea intenția să le ducă verilor lui în închisoare lenjerie și cărți. Pitigrilli mi-a răspuns că va veni la noi acasă.

Pitigrilli era romancier. Alberto era un cititor pasionat al romanelor lui; iar tata, cînd găsea în casă un roman de-al lui Pitigrilli, părea că a văzut un șarpe. „Lidia! ascunde imediat cartea aia!" urla. De fapt îi era frică nu cumva s-o citesc, romanele lui Pitigrilli nefiind de loc „adaptate" mie. Pitigrilli conducea și o revistă, numită „Le Grandi Firme" [2]; și aceasta era mereu prezentă în camera lui Alberto, legată în fascicole mari în rafturile lui, alături de cărțile de medicină.

Pitigrilli a venit deci la noi acasă. Era înalt, solid, cu favoriți lungi, negri și cărunți, cu un

---

1 Pseudonimul lui Dino Segre (1893—1975), romancier.

2 Marile Semnături.

palton mare de culoare deschisă pe care nu și l-a scos; stătea pe fotoliu, grav, și îi vorbea mamei cu un ton auster, cu un accent de durere serioasă. Fusese în închisoare o dată, mai demult, și ne-a explicat totul: ce alimente se puteau trimite deținuților în anumite zile ale săptămînii și cum trebuiau, acasă, sparte și curățate nucile și alunele, curățate merele și portocalele de coajă, iar pîinea tăiată în felii subțiri, pentru că în închisoare nu erau permise cuțitele. Ne-a explicat totul; pe urmă a mai rămas să stea politicos de vorbă cu mama, picior peste picior, cu paltonul mare descheiat, sprîncenele stufoase încruntate pe frunte. Mama i-a spus că eu scriu nuvele; și a vrut să-i arăt un caiețel de-al meu, în care copiasem, cu o caligrafie îngrijită, cele trei sau patru nuvele ale mele. Pitigrilli, tot cu aerul său misterios, mîndru și mîhnit, l-a răsfoit puțin.

Pe urmă au sosit Alberto și Vittorio; iar mama i-a prezentat pe amîndoi lui Pitigrilli. Iar Pitigrilli a plecat cu ei doi, pe Corso Re Umberto, cu pasul lui greu, aerul mîndru și mîhnit, paltonul mare și lung pe umeri.

Tata a rămas în închisoare, mi se pare, cincisprezece sau douăzeci de zile; Gino, două luni. Mama mergea dimineața la închisoare, cu o legătură de lenjerie și cu pachete de portocale și nuci curățate, în zilele în care se puteau duce alimente.

Pe urmă se ducea la chestură. Era primită uneori de un anume Finucci, alteori de un anume Lutri: și aceste două personaje i se păreau foarte puternice, i se părea că au în mînă soarta

familiei noastre. „Astăzi era Finucci !" spunea, întorcîndu-se acasă, foarte mulțumită, pentru că Finucci o liniștise : îi spusese că nu exista nici o dovadă împotriva tatii și a lui Gino și că în curînd urmau să fie eliberați. „Astăzi era Lutri !" zicea, la fel de mulțumită : pentru că Lutri avea maniere grosolane, dar, credea mama, era o fire mai sinceră. Apoi se simțea măgulită de faptul că ambele personaje ne chemau pe toți pe nume și păreau să ne cunoască pe toți foarte bine ; spuneau : „Gino", „Mario", „Piera", „Paola". Pe tata îl numeau „profesorul", iar cînd ea le spunea că era un om de știință și că nu se ocupase niciodată de politică, ei ci se gîndea numai la celulele țesuturilor, ei dădeau aprobator din cap și îi spuneau să stea liniștită. Mama începu totuși, încet încet, să se sperie, pentru că tata nu se întorcea acasă și nici Gino ; iar pe urmă, la un moment dat, a apărut în ziar un articol cu următorul titlu tipărit cu litere mari : „Grup de antifasciști în cîrdășie cu exilații politici de la Paris descoperit la Torino". „În cîrdășie !" repeta mama neliniștită : și cuvîntul acela „în cîrdășie" îi părea plin de amenințări obscure. Plîngea în salon, înconjurată de prietenele ei, Paola Carrara, Frances, doamna Donati și celelalte mai tinere ca ea și pe care ea obișnuia să le protejeze, să le ajute și să le consoleze cînd erau fără bani sau cînd soții le certau ; acum era rîndul lor să o ajute și să o consoleze. Paola Carrara spunea că trebuia trimisă o scrisoare la „Zurnàl de Zenève".

— Eu i-am scris totul imediat Ginei, spunea. Vei vedea că o să apară un protest în „Le Zurnàl de Zenève" !

— E ca afacerea Dreyfus ! repeta mereu mama. E ca afacerea Dreyfus !

În casă era un continuu du-te-vino, Paola, Adriano, Terni, care venise special de la Florența, Frances și Paola Carrara ; Piera, care purta încă doliu după moartea tatălui său și era însărcinată, a venit să stea la noi. Natalina alerga de la bucătărie la salon, ducînd cești de cafea : era excitată și fericită, fiind mereu fericită cînd era agitație, lume în casă, zgomot, zilele erau dramatice, suna mereu soneria și erau multe paturi de făcut.

Pe urmă mama a plecat cu Adriano la Roma ; pentru că Adriano descoperise că la Roma se afla un anume doctor Veratti, medic personal al lui Mussolini, care era antifascist și dispus să-i ajute pe antifasciști. Era însă greu de ajuns la el ; dar Adriano găsise doi tipi care-l cunoșteau, Ambrosini și Silvestri, și spera să ajungă la el prin intermediul lor.

Am rămas acasă singure, Natalina, Piera și cu mine : și într-o noapte am fost trezite de sonerie și ne-am sculat înspăimîntate. Erau niște militari care îl căutau pe Alberto, elev ofițer la Cuneo : nu se întorsese la cazarmă și nu se știa unde este.

Putea fi judecat, spunea Piera, pentru dezertare. Am făcut tot felul de presupuneri toată noaptea, unde ar fi putut să fie Alberto ; iar Piera credea că s-a speriat și a fugit în Franța. Dar a doua zi Vittorio ne-a spus că Alberto

se dusese pur și simplu la o fată, la munte ; rămăsese tot timpul cu ea, schiind liniștit și uitînd că trebuia să se întoarcă la cazarmă. Acum se întorsese la Cuneo și fusese băgat la arest.

Mama s-a întors de la Roma tot mai înspăimîntată. Se distrase însă într-un fel la Roma, pentru că o distrau întotdeauna călătoriile. Ea și Adriano fuseseră oaspeții unei anume doamne Bondi, verișoară a tatii : și încercaseră să intre în legătură nu numai cu doctorul Veratti, ci și cu Margherita. Margherita era una dintre nenumăratele Margherite și Regine care făceau parte din rubedeniile tatii : dar această Margherita era celebră, pentru că era prietenă cu Mussolini. Totuși, tata și mama n-o mai văzuseră de mulți ani. Mama nu putuse s-o întîlnească, pentru că nu era la Roma în perioada aceea ; și nu reușise să vorbească nici cu doctorul Veratti. Dar cei doi, Silvestri și Ambrosini, îi dăduseră speranțe ; iar Adriano avea un alt informator, „un informator de-al meu", spunea întotdeauna, care îi spusese că atît tata, cît și Gino urmau să fie eliberați curînd. Dintre persoanele arestate, singurii cu adevărat compromiși și care se spunea că urmau să fie judecați erau Sion Segre și Ginzburg.

Mama repeta tot timpul :

— E ca afacerea Dreyfus !

Apoi, într-o seară, tata s-a întors acasă. Era fără cravată și fără șireturi la pantofi, pentru că în închisoare i le luaseră. Sub braț avea o legătură de lenjerie murdară, învelită într-o foaie de ziar ; avea barba lungă și era foarte mulțumit că fusese în închisoare.

Gino în schimb a mai rămas închis încă două luni ; într-o zi cînd mama și mama Pierei mergeau să-i ducă la închisoare, lenjerie și alimente, cu taxiul, s-a întîmplat ca taxiul lor să se ciocnească cu o altă mașină. Nici mama, nici mama Pierei n-au pățit nimic : dar s-au trezit șezînd în taxiul făcut praf, cu pachetele pe genunchi, cu șoferul care înjura, o mulțime de oameni și de polițiști împrejur. Erau la cîțiva metri de închisoare : iar mamei îi era frică doar de faptul că lumea va înțelege că ele se duceau la închisoare cu pachetele acelea și va crede că sînt rude cu vreun asasin. Cînd i-au povestit cele întîmplate, Adriano a spus că cu siguranță în constelația mamei avea loc vreo ciocnire de aștri și de aceea i se întîmplau în perioada aceea atîtea aventuri periculoase.

Pe urmă a fost eliberat și Gino. Iar mama a spus :

— Acum reîncepe viața plictisitoare !

Tata s-a înfuriat, cînd a aflat că Alberto era la arest și risca să ajungă în fața Tribunalului de război. „Derbedeul ! zicea. În timp ce familia lui era în închisoare, el se ducea cu fetele la schi !"

— Sînt îngrijorat din cauza lui Alberto ! spunea ! trezindu-se noaptea. Nu e de glumă dacă îl duc în fața Tribunalului de război !

— Sînt îngrijorat din cauza lui Mario ! mai spunea el. Sînt foarte îngrijorat din cauza lui Mario ! Ce-o să facă ?

Tata era însă fericit că are un fiu conspirator. Nu se așteptase la asta : și nu se gîndise niciodată la Mario ca la un antifascist. Mario obișnuia întotdeauna să-l contrazică, cînd discutau, și obișnuia să-i vorbească de rău pe socialiștii de altădată, atît de dragi tatii și mamei : obișnuia să zică că Turati fusese un mare ingenuu și că acumulase greșeli peste greșeli. Iar tata, care și el obișnuia să spună la fel, cînd îl auzea pe Mario zicînd așa, se supăra de moarte.

— E fascist ! îi spunea uneori mamei. În fond e un fascist !

Acum nu mai putea să zică așa. Acum Mario devenise un celebru exilat politic. Totuși tatii îi părea rău că arestarea și fuga lui Mario avuseseră loc în timp ce acesta era funcționar al fabricii Olivetti, pentru că se temea că a compromis fabrica, pe Adriano și pe bătrînul inginer.

— Am zis eu că nu trebuia să intre la Olivetti ! îi urla mamei. Acum a compromis fabrica !

— Cît de bun e Adriano ! zicea. S-a zbătut atîta pentru mine. E foarte bun ! Toți cei din familia Olivetti sînt buni !

Paola a primit, tot prin nu știu care filială Olivetti, un bilețel scris cu caligrafia cunoscută a lui Mario, măruntă și aproape ilizibilă. Bilețelul zicea așa : „Prietenilor mei vegetali și minerali. Sînt bine și nu am nevoie de nimic."

Sion Segre și Ginzburg au fost judecați de Tribunalul Special fascist și condamnați, unul la doi ani, celălalt la patru ; pedeapsa a fost însă înjumătățită printr-o amnistie. Ginzburg a fost trimis la închisoarea de la Civitavecchia.

Alberto nu a fost dus în fața Tribunalului de război și s-a întors acasă după serviciul militar ; a reînceput să se plimbe pe bulevard împreună cu Vittorio. Iar tata striga : „Derbedeule ! Ticălosule !" cînd îl auzea intrînd în casă ; și striga așa la orice oră îl auzea venind, din obișnuință.

Mama a reluat lecțiile de pian. Iar profesorului ei, unul cu mustăcioară neagră, îi era tare frică de tata și se furișa de-a lungul coridorului cu partiturile, în vîrful picioarelor.

— Nu pot să-l sufăr pe profesorul tău de pian ! urla tata. Are un aer echivoc !

— Nu, Beppino, e un om așa de cumsecade ! O iubește atît de mult pe fetița lui ! zicea mama. O iubește pe fetița lui, o învață latina ! E sărac !

Mama se lăsase de rusă, pentru că nu mai putea să ia lecții de la sora lui Ginzburg ; ar fi fost compromițător. Intraseră în casa noastră cuvinte noi. „Nu-l putem invita pe Salvatorelli ! e compromițător ! spuneam. „Nu putem ține în casă cartea asta ! poate fi compromițător ! ne pot face o percheziție !" Iar Paola zicea că intrarea casei noastre era „supravegheată", că stătea mereu acolo un tip în impermeabil și că se simțea „filată" cînd mergea la plimbare.

„Viața plictisitoare" de altfel nu dură mult, pentru că peste un an au venit să-l aresteze pe Alberto ; am aflat că-l arestaseră pe Vittorio și din nou o grămadă de lume.

Au venit dimineața devreme : era poate ora șase. A început percheziția ; iar Alberto era acolo în pijama, între doi agenți care îl supravegheau, în timp ce alții scormoneau printre cărțile sale de medicină, „Le Grandi Firme" și romanele polițiste.

Agenții mi-au dat permisiunea să mă duc la școală ; iar mama, la ușă, mi-a băgat în servietă plicurile cu socotelile sale, pentru că se temea ca nu cumva să cadă în timpul percheziției sub ochii tatii și el s-o certe pentru că cheltuia prea mult.

— Alberto ! l-au închis pe Alberto ! dar Alberto nu s-a ocupat niciodată de politică ! zicea mama uluită. Iar tata zicea :

— L-au închis pentru că e fratele lui Mario ! pentru că e fiul meu ! Nu pentru el !

Mama a început din nou să meargă la închisoare, cu rufăria ; și acolo se întîlnea cu părinții lui Vittorio și cu rudele altor deținuți. „Oameni așa de cumsecade !" spunea despre părinții lui Vittorio. „O familie atît de cumsecade ! Și au spus că Vittorio e un băiat atît de bun. Abia își dăduse cu brio examenele pentru a fi înscris în barou. Alberto și-a ales întotdeauna prieteni foarte cumsecade !"

— E închis și Carlo Levi ! zicea, cu un amestec de frică, de veselie și de mîndrie, pentru că o înspăimînta faptul că erau închiși atît de mulți și că poate se pregătea un mare proces, dar ideea că erau închiși atît de mulți o și liniștea pe de altă parte ; și era măgulită de faptul că Alberto era în compania unor persoane în toată firea, cumsecade și celebre. „E închis și profesorul Giua [1] !"

— Însă tablourile lui Carlo Levi nu-mi plac ! zicea imediat tata, care nu pierdea nici o ocazie ca să declare că tablourile lui Carlo Levi nu-i plăceau. „Ba nu, Beppino ! sînt frumoase !" spunea mama. „Portretul mamei sale e frumos ! Tu nu l-ai văzut !"

— Aiureli ! zicea tata. Nu pot să sufăr pictura modernă !

— Ah, dar pe Giua o să-l elibereze imediat ! zise tata. Nu e compromis !

Tata nu înțelegea niciodată care erau conspiratorii adevărați, pentru că peste cîteva zile a auzit că în casă la Giua au fost găsite scrisori scrise cu cerneală simpatică și Giua era, dintre toți, cel mai tare în pericol.

— Cu cerneală simpatică ! zise tata. Păi da, el e chimist, știe cum se face cerneala simpatică !

Și era profund uluit și poate chiar puțin invidios ; pentru că acel Giua, pe care obișnuia să-l întîlnească în casa Paolei Carrara, îi păruse întotdeauna o persoană așezată, liniștită și meditativă. Acum Giua trecea, dintr-o dată, în centrul acelui eveniment politic. Se spunea că și Vittorio se afla într-o poziție extrem de periculoasă.

— Zvonuri ! zise tata. Numai zvonuri ! Nimeni nu știe nimic !

---

1 Michele Giua (1889—1966), profesor de chimie la Universitatea din Torino. Antifascist, a făcut parte din grupul *„Giustizia e Libertà"*.

Fuseseră arestați și Giulio Einaudi [1] și Pavese : persoane pe care tata abia le cunoștea, sau le cunoștea doar după nume. Se simțea însă și el, ca și mama, măgulit de faptul că Alberto era printre ei : pentru că, aflîndu-l amestecat în grupul acela, despre care știa că scoate o revistă numită „La Cultura", i se părea că Alberto, pe neașteptate, începuse să facă parte dintr-o societate mai demnă.

— L-au închis împreună cu cei de la „La Cultura" ! Pe el, care citește doar „Le Grandi Firme" ! zicea tata.

— Trebuia să dea examenul de biologie comparată ! Acum n-o să-l mai dea niciodată. N-o să mai termine facultatea ! îi spunea mamei noaptea.

Apoi Alberto, Vittorio și ceilalți au fost trimiși la Roma, încătușați, cu trenul militar. Au fost duși la închisoarea Regina Coeli.

Mama a început din nou să se ducă la chestură, la Finucci și la Lutri. Dar Finucci și Lutri spuneau că problema nu mai era de competența lor, fusese trecută chesturii din Roma, iar ei nu știau nimic.

Adriano aflase, de la informatorul său, că toate convorbirile telefonice dintre Alberto și Vittorio fuseseră înregistrate, una cîte una. Vittorio și Alberto vorbeau într-adevăr tot timpul la telefon, în rarele intervale cînd nu erau împreună la plimbare pe bulevard.

---

[1] Giulio Einaudi (n. 1912), editor, fondator al uneia din cele mai mari edituri italiene, ce-i poartă numele, cu sediul la Torino.

— Convorbirile acelea atît de stupide ! zise mama. Să le înregistreze una cîte una !

Mama nu știa ce-și spuneau în convorbirile acelea, pentru că Alberto, cînd era la telefon, vorbea în șoaptă. Totuși mama era convinsă că vorbea numai prostii, la fel și tata.

— Alberto e un tip atît de neserios ! spunea tata. Să-l închidă pe el, care e neseriozitatea personificată !

Am reînceput să vorbim despre doctorul Veratti și despre Margherita. Tata însă nici nu vroia să audă de Margherita. „Nici nu mă gîndesc să mă duc la Margherita ! Nu mă duc ! Nici să nu vă treacă prin cap !" Această Margherita scrisese, cu cîțiva ani înainte, o biografie a lui Mussolini ; iar tatii faptul că printre verișoarele lui exista o biografă a lui Mussolini i se părea nemaiauzit. „Poate nici nu vrea să mă primească ! Nici nu mă gîndesc să mă duc la Margherita să-i cerșesc favoruri !"

Tata s-a dus la Roma la chestură ca să afle vești ; dar lipsindu-i orice simț al diplomației și tunînd mereu cu vocea lui puternică și profundă, nu cred că a reușit să obțină mare lucru, nici convorbiri, nici informații. Fusese primit de unul care îi spusese că se numește De Stefani ; iar tata, care greșea mereu numele, vorbind despre el cu mama, îi zicea „Di Stefano". Apoi îi descrise cum arată acest „Di Stefano". Mama zise : „Dar acela nu e De Stefani, Beppino ! acela e Anchise ! am fost și eu la el anul trecut !" „Ce Anchise ! Mi-a zis că se numește Di Stefano ! Nu se poate să-mi fi dat date personale false !" Pentru Di Ste-

fano și Anchise, tata și mama se certau de fiecare dată ; iar tata a continuat să-i zică Di Stefano, deși era vorba, fără nici o îndoială după cîte spunea mama, de Anchise.

Alberto scria de la Roma că îi pare rău că nu poate vizita orașul. Într-adevăr, el văzuse Roma doar timp de o jumătate de oră, la vîrsta de trei ani.

O dată ne-a scris că s-a spălat pe cap cu lapte și pe urmă părul lui putea și toată celula la fel. Directorul închisorii a oprit acea scrisoare și i-a comunicat să scrie mai puține prostii în scrisorile sale.

Alberto a fost trimis cu domiciliu forțat, într-un sat numit Ferrandina, în Lucania. Cît despre Giua și Vittorio, au fost judecați și condamnați fiecare la cincisprezece ani.

Tata zicea :

— Dacă Mario s-ar întoarce în Italia, ar lua și el cincisprezece sau douăzeci de ani !

Acum Mario scria de la Paris, cu caligrafia lui măruntă și ilizibilă, scrisori scurte și concise, pe care părinții mei se chinuiau să le descifreze.

S-au dus să-l vadă. Mario trăia, la Paris, într-o mansardă. Era îmbrăcat tot cu hainele pe care le avusese pe el cînd se aruncase în apă la Ponte Tresa : erau decolorate și uzate. Mama a vrut să-l facă să-și cumpere un costum : dar el a refuzat să-și lase hainele acelea decolorate. A cerut imediat vești despre Sion Segre și Ginzburg, care mai erau încă în închisoare ; iar de Ginzburg vorbea cu stimă, dar

ca de o persoană îndepărtată, pe care gîndul și afecțiunea lui n-o părăsiseră, dar pe care o lăsaseră totuși puțin de o parte ; cît despre propria aventură și fugă, părea să le fi uitat de tot.

Își spăla singur rufele ; nu avea decît două cămăși uzate și le spăla cu mare grijă, cu atenția meticuloasă cu care pe vremuri mînuia și așeza în sertare lenjeria sa de mătase.

Își mătura singur mansarda, cu o atenție meticuloasă. Era întotdeauna curat, bine ras, aranjat, chiar și în hainele lui uzate : și semăna mai mult ca niciodată, zicea mama, cu un chinez.

Avea o pisică. În mansardă pusese, într-un colț, o lădiță cu rumeguș : era o pisică foarte curată, zicea Mario, nu-și făcea niciodată nevoile pe podea. Tata zicea că Mario avea o idee fixă cu pisica aia. Se scula dis-de-dimineață să se ducă să-i cumpere lapte. Tata, ca și bunica, nu putea să sufere pisicile ; și nici mama nu prea iubea pisicile, prefera cîinii.

Mama îi spuse :

— De ce nu ții mai bine un cîine ?

— Ce cîine ! urlă tata. Atît ar mai lipsi, să țină un cîine !

La Paris, Mario rupsese legătura cu grupul „*Giustizia e Libertà*. Îl frecventase un timp și colaborase la ziarul lui ; dar pe urmă își dădu seama că nu-i place prea mult.

Mario era cel care, în copilărie, compusese o poezie despre frații Tosi, cu care nu-i plăcea să se joace :

Iar cînd sosesc băieţii Tosi,
Toţi antipatici, toţi plicticoşi.

Acum grupurile „*Giustizia e Libertà*" luaseră locul fraţilor Tosi. Tot ceea ce spuneau, gîndeau şi scriau membrii acestor grupuri îl supăra. Tot timpul îi critica. Şi spunea :

...Ché tra i lazzi sorbi
Non si convien maturi il dolce fico.[1]

Dulcele rod al smochinului era el, iar fructele acre de scoruş erau cei de la *Giustizia e Libertà*".

— E chiar adevărat ! zicea. E chiar aşa !

...Ché tra i lazzi sorbi
Non si convien maturi il dolce fico.

O spunea rîzînd şi mîngîindu-şi maxilarele, ca atunci cînd spunea pe vremuri „*il baco del calo del malo*".

Se apucase să-l citească pe Dante. Descoperise că era minunat. Se apucase să studieze şi limba greacă şi să-i citească pe Herodot şi Homer.

În schimb nu putea să-l sufere pe Pascoli, nici pe Carducci. Carducci îl făcea să se înfurie. „Era monarhist ! zicea. A fost mai întîi republican şi apoi a devenit monarhist, pentru

———

1 Dante Alighieri, *Divina Comedie, Infernul*, cîntul XV (corect : „*Si disconvien fruttare al dolce fico*".) = „Căci printre spini fireşte / Nicicînd rodit-a dulce vreun smochin". (trad. Eta Boeriu). De fapt *sorbo* = scoruş.

că se îndrăgostise de tîmpita aia de regină Margherita !"

— Şi cînd mă gîndesc că a trăit în aceeaşi perioadă cu Baudelaire, în acelaşi secol ! Leopardi, da, era un mare poet. Singurii poeţi moderni sînt Leopardi şi Baudelaire ! E ridicol faptul că în şcolile italiene încă se mai studiază Carducci !

Tata şi mama s-au dus să viziteze Muzeul Luvru. Mario i-a întrebat dacă l-au văzut pe Poussin.

Ei însă nu se uitaseră la Poussin. Se uitaseră la atîtea alte lucruri.

— Cum ! zise Mario. Nu l-aţi văzut pe Poussin ! Atunci era inutil să mai mergeţi la Luvru ! Singurul lucru care merită văzut la Luvru este Poussin !

— Eu de Poussin ăsta acum aud vorbindu-se pentru prima dată, a spus mama.

Mario se împrietenise la Paris cu un anume Cafi. Nu vorbea decît despre el.

— Un nou astru care se ridică, a spus tata.

Cafi era pe jumătate rus şi pe jumătate italian, emigrat la Paris cu mulţi ani în urmă, foarte sărac şi bolnav.

Cafi umpluse rîuri de foi de hîrtie, şi le dădea prietenilor să le citească, dar nu se gîndea să le publice. Spunea că atunci cînd cineva a scris un lucru, nu mai era nevoie să fie publicat. E suficient să-l scrii şi să-l citeşti la prieteni. Nu e nevoie să rămînă posterităţii, pentru că posteritatea nu are nici o însemnătate.

Ce scria pe foile acelea, Mario nu o explica prea clar. Era scris totul, totul.

Cafi nu mînca. Trăia din nimic, trăia dintr-o mandarină, și hainele lui erau toate zdrențuite, pantofii scîlciați. Dacă avea ceva bani, cumpăra mîncăruri rafinate și șampanie.

— Ce intolerant e Mario ăsta! îi spunea apoi tata mamei. Îi critică pe toți, nu-i place nimeni! Numai Cafi ăsta!

— Parcă el ar fi descoperit că e plictisitor Carducci! Eu o știam demult, zise mama.

Tata și mama erau jigniți de faptul că lui Mario părea să nu-i fie de loc dor de Italia. Era îndrăgostit de Franța și de Paris. Amesteca în vorbirea sa, în mod continuu, cuvinte franțuzești. Despre Italia vorbea strîmbînd din buze, cu profund dispreț.

Tata și mama nu fuseseră niciodată naționaliști. Dimpotrivă, urau naționalismul sub toate formele sale. Dar disprețul acela față de Italia părea să-i includă și pe ei, pe noi toți, și obiceiurile noastre, întreaga noastră viață.

Pe urmă, tatii îi părea rău că Mario rupsese legăturile cu grupurile „*Giustizia e Libertà*". Conducătorul acestor grupuri era Carlo Rosselli: iar Rosselli, cînd Mario sosise la Paris, îi dăduse bani și îl găzduise. Tata și mama cunoșteau familia Rosselli de mulți ani și erau prieteni cu mama celor doi frați, doamna Amelia, care stătea la Florența. „Vai de tine dacă te porți urît cu Rosselli!" i-a zis tata lui Mario.

Mario mai avea, în afară de Cafi, și alți doi prieteni. Unul era Renzo Giua, fiul acelui Giua care era în închisoare: un băiat palid, cu ochii aprinși, cu un moț pe frunte, care fugise din Italia singur, trecînd peste munți. Celălalt era Chiaromonte, pe care mama îl cunoscuse mai demult în casă la Paola, vara, la Forte dei Marmi [1]. Chiaromonte era solid, îndesat, cu bucle negre. Amîndoi prietenii lui Mario rupseseră legăturile cu „*Giustizia e Libertà*" și amîndoi erau prieteni cu Cafi și își petreceau zilele ascultîndu-l cînd citea din foile acelea ale sale scrise cu creionul, care nu aveau să devină niciodată cărți, pentru că el disprețuia cărțile tipărite.

Chiaromonte avea o soție foarte bolnavă și era foarte sărac; totuși îl ajuta pe Cafi, cînd putea. Și Mario îl ajuta. Trăiau astfel, într-o strînsă prietenie, împărțind între ei puținul pe care-l aveau și fără să se sprijine pe vreun grup, fără să facă proiecte de viitor, pentru că nu exista nici un viitor posibil; probabil urma să izbucnească războiul și urmau să-l cîștige proștii; pentru că proștii, zicea Mario, cîștigau întotdeauna.

— Cafi ăla, îi zise tata mamei, trebuie să fie un anarhist! Și Mario e un anarhist! în fond a fost mereu un anarhist!

De la Paris, tata și mama s-au dus la Bruxelles, unde avea loc un congres de biologie. Acolo s-au întîlnit cu Terni și cu alți prieteni ai tatii și cu elevi și asistenți de-ai lui: iar tata s-a simțit ușurat, pentru că îl obosea compania lui Mario.

---

1 Localitate balneară în Toscana, pe țărmul Mării Liguriei.

— Nu-mi dă niciodată dreptate ! spunea despre Mario. Cum deschid gura, mă contrazice !

Tatii îi plăcea foarte mult să călătorească, din cînd în cînd, cu ocazia unor congrese ; și îi plăcea să se întîlnească cu biologi, să discute scărpinîndu-se în cap și pe spinare, s-o tîrască după el pe mama, în mare grabă și fără să-i permită vreodată să se oprească prin galerii și muzee. Îi plăcea să stea la hotel. Numai că el se trezea foarte devreme dimineața și era întotdeauna flămînd cînd se trezea. Pînă cînd nu lua micul dejun, era foarte prost dispus ; se învîrtea agitat prin cameră, privind afară, așteptînd primele licăriri ale zorilor. Cînd se făcea în sfîrșit ora cinci, se năpustea la telefon și comanda, urlînd, micul dejun : „*Deux thés ! Deux thés complets ! avec de l'eau chaude !*“ În general, uitau să-i aducă „*l'eau chaude*“ sau marmelada, pentru că la ora aceea chelnerii erau încă somnoroși. În sfîrșit, după ce obținuse totul, își devora micul dejun, marmeladă cu brioșe ; pe urmă o trezea pe mama :

— Lidia, să mergem, e tîrziu ! să mergem să vizităm orașul.

— Ce măgar e Mario ăla ! zicea din cînd în cînd. A fost întotdeauna un măgar ! A fost întotdeauna un intolerant ! M-aș simți prost dacă aș afla că s-a purtat urît cu Rosselli !

— Mereu cu Cafi ăla ! Cafi ! Cafi ! spunea mama cînd era iar acasă, povestindu-ne Paolei și mie despre Mario. Spunea „cu Cafi“ cum spunea pe vremuri „cu Pajetța“, plîngîndu-se de Alberto. Și o întreba pe Paola despre Poussin : Dar e într-adevăr atît de frumos acest Poussin ?

Paola s-a dus și ea să-l vadă pe Mario. S-au certat ; nu se mai plăceau. Nu mai jucau acum împreună jocul mineralelor și vegetalelor. Nu mai erau de acord în legătură cu nimic ; despre fiecare lucru aveau o părere diferită. Paola și-a cumpărat o rochie la Paris. Mario o găsise întotdeauna elegantă, îi lăudase întotdeauna rochiile, gustul ; iar dintre ei doi, Paola era, în general, cea care emitea păreri iar Mario îi dădea dreptate. Rochia pe care Paola și-a cumpărat-o la Paris nu i-a plăcut lui Mario. I-a spus că părea, cu rochia aceea, „soția unui prefect“. Paola a rămas foarte jignită. Nici Chiaromonte, cu care se întîlnea în trecut, în vilegiatură la mare, la Forte dei Marmi, nu-i mai plăcea. Nu-l mai recunoștea pe acel Chiaromonte care pe vremuri obișnuia s-o viziteze la mare, să vîslească și să înoate, să facă curte prietenelor sale, să glumească despre tot, să meargă seara la dans la „Capannina“, în acest nou personaj de emigrat politic, fără bani, cu o soție atît de bolnavă și atît de bun prieten cu Cafi. Mario i-a spus că e o burgheză. „Da, sînt o burgheză, i-a zis Paola, și nu-mi pasă !“

S-a dus să vadă mormîntul lui Proust. El, Mario, nu se dusese niciodată. „Nu-i mai pasă de loc de Proust !“ i-a povestit apoi Paola mamei, la întoarcere. „Nici nu-și mai aduce aminte de el, nu-i mai place. Îi place doar Herodot !“

Îi cumpărase lui Mario un impermeabil foarte frumos, văzînd că nu are ; iar Mario, imediat, îl dăruise lui Cafi, pentru că spunea că acesta nu avea voie să se ude cînd plouă, fiind bolnav de inimă.

— Cafi ! Cafi ! Cafi ! spunea și Paola, dezgustată ; și era de acord cu tata că Mario făcuse foarte rău că se îndepărtase de grupul lui Rosselli și spunea că Mario și Chiaromonte erau, la Paris, doi izolați, fără nici o legătură cu realitatea.

Alberto se întorsese din domiciliul forțat, își terminase facultatea și se căsătorise. În ciuda oricărei previziuni a tatii, a devenit medic și a început să-i îngrijească pe oameni.

Acum avea un cabinet. Se supăra pe Miranda, soția lui, dacă sala de consultații nu era în ordine și dacă erau ziare împrăștiate. Se supăra dacă nu erau scrumiere, pentru că fuma tot timpul, o țigară după alta și acum nu mai arunca mucurile pe jos.

Veneau bolnavii și el îi examina ; între timp, oamenii își povesteau necazurile. El îi asculta, pentru că îi plăcea să cunoască problemele oamenilor.

Pe urmă se ducea, în halat alb și cu stetoscopul atîrnînd la gît, în camera alăturată. Acolo era Miranda, trîntită pe un divan, cu o pungă de apă caldă, înfășurată într-un pled, pentru că era foarte friguroasă și leneșă. El o punea să-i facă o cafea.

Era întotdeauna neliniștit, cum fusese încă din copilărie, și bea încontinuu cafele. Fuma

încontinuu, cu înghițituri, fără să aspire, parcă ar fi băut țigara.

Veneau prietenii să-l vadă și el le măsura tensiunea și le făcea cadou mostre de medicamente.

Găsea boli fiecăruia. Numai soției lui nu-i găsea nici una. Ea îi spunea :

— Dă-mi ceva întăritor ! Trebuie să fiu bolnavă. Mă doare mereu capul. Mă simt obosită !

Atunci el îi răspundea :

— Nu ești bolnavă. Numai că ești făcută dintr-un material de calitatea a doua.

Miranda era mică, slabă și blondă, cu ochii albaștri. Obișnuia să stea mult în casă, îmbrăcată într-un halat de casă de-al lui Alberto și înfășurată în pled. Spunea :

— Mai mai că-mi vine să mă duc la Ospedaletti [1], la Elena !

Visa tot timpul să meargă la Ospedaletti, unde Elena, sora ei, își petrecea lunile de iarnă. Sora ei, blondă și semănînd cu ea, dar puțin mai énergică, era în momentul acela la Ospedaletti, întinsă la soare pe un șezlong, cu ochelari de soare și cu un pled pe picioare. Sau poate că juca bridge.

Miranda și sora ei jucau foarte bine bridge. Cîștigaseră niște concursuri. Miranda avea casa plină de scrumiere pe care le cîștigase la concursuri.

Cînd juca bridge, Miranda ieșea din toropeala ei. Căpăta o față malițioasă și veselă,

1 Localitate balneară în Liguria.

aplecîndu-și nasul mic și coroiat deasupra cărților, iar ochii îi sclipeau.

Totuși rareori reușea să se despartă de fotoliul său și de pled. Spre seară se ridica, se ducea la bucătărie și se uita într-o oală, unde fierbea un pui. Alberto spunea :

— De ce oare în casa asta se mănîncă mereu rasol de pui ?

Alberto juca și el bridge. Numai că el pierdea mereu.

Miranda știa totul despre Bursă, tatăl ei fiind agent de schimb. Îi spunea mamei :

— Știi că poate îmi voi vinde acțiunile INCET ?

Și îi mai spunea :

— Tu ar trebui să-ți vinzi „Imobiliarele" ! Ce mai aștepți să-ți vinzi „Imobiliarele" ?

Mama se ducea la tata și-i spunea :

— Trebuie să vindem „Imobiliarele" ! Așa a spus Miranda !

Tata zicea :

— Miranda ! De unde să știe Miranda !

Pe urmă însă cînd se întîlnea cu Miranda îi spunea :

— Tu care te pricepi la Bursă, crezi într-adevăr că aș face bine să vînd „Imobiliarele" ?

Îi spunea apoi mamei :

— E o pacoste Miranda asta ! O doare tot timpul capul ! Însă se pricepe la Bursă ! Are simțul afacerilor !

Cînd Alberto l-a anunțat că se căsătorește, tata a avut un acces de furie. Pe urmă însă s-a resemnat. Spunea însă, trezindu-se noaptea :

— Cum o să se descurce fără un ban ? Iar Miranda e o pacoste !

Într-adevăr, nu aveau prea mulți bani. Dar mai tîrziu Alberto a început să cîștige. Veneau la el tot felul de femei, să le consulte ; și îi povesteau necazurile lor. El le asculta cu mare interes. Era înzestrat cu curiozitate și răbdare. Și îi plăceau necazurile și bolile oamenilor.

Acum nu mai citea decît reviste medicale. Nu mai citea romanele lui Pitigrilli. Le citise deja pe toate ; iar Pitigrilli nu mai scrisese altele noi, dispăruse, și nimeni nu știa unde este.

Alberto nu se mai plimba pe Corso Re Umberto. Prietenul său Vittorio era în închisoare ; iar Alberto primea rareori vești despre el, cînd părinții lui aveau bronșită și îl chemau la ei.

Alberto își comanda hainele la un croitor care se numea Vittorio Foa. Alberto spunea, în timp ce croitorul îi lua măsura :

— Îmi comand hainele la dumneavoastră din cauza numelui !

Iar croitorul, flatat, îi mulțumea.

Într-adevăr, și Vittorio, prietenul lui Alberto, se numea Foa, ca acel croitor.

Alberto îi spunea Mirandei :

— Mereu bronșite ! mereu boli stupide ! Niciodată n-am norocul să vindec vreo boală frumoasă și ciudată, puțin mai complicată, puțin mai ciudată ! Mă plictisesc ! În fond mă plictisesc ! Nu mă distrez suficient !

De fapt, îl distra faptul de a fi medic ; nu vroia însă s-o recunoască. Mama spunea :

— Alberto are o mare pasiune pentru medicină !

Spunea :

— Vreau să mă duc la Alberto să mă consulte. Azi mă cam doare stomacul.

Iar tata îi spunea :

— Fugi de-aici ! ce-oi fi vrînd să știe salamul ăla de Alberto !

Spunea :

— Te doare stomacul pentru că iar ai mîncat prea mult ! Ia o pastilă ! Îți dau eu o pastilă !

Mama trecea în fiecare zi pe la Alberto, care locuia în apropiere. O găsea pe Miranda în fotoliu. Alberto ieșea o clipă din cabinet, în halat, cu stetoscopul pe piept, și se încălzea la calorifer. El și cu mama aveau același obicei de a sta mereu lipiți de calorifer.

Miranda stătea înfășurată în pled. Mama îi spunea :

— Mișcă-te ! Spală-te pe față cu apă rece ! Să mergem la plimbare. Te duc la cinema !

Miranda răspundea :

— Nu pot. Trebuie să rămîn acasă. O aștept pe verișoara mea. Și pe urmă, mă doare prea tare capul.

Atunci Alberto spunea :

— Miranda e lipsită de viață. E leneșă. E făcută dintr-un material de calitatea a doua.

Miranda își aștepta tot timpul verișoarele. Avea o mulțime. Alberto spunea :

— Sînt sătul să le mai îngrijesc pe verișoarele tale !

Și mai zicea :

— Ce oraș plictisitor e Torino ! Cît poți să te plictisești aici ! Nu se întîmplă niciodată nimic ! Pe vremuri cel puțin ne arestau ! Acum nu ne mai arestează. Ne-au uitat. Mă simt uitat, lăsat în umbră !

Paola venise și ea acum să stea la Torino. Locuia pe un deal, într-o casă mare albă, cu o terasă circulară, care privea spre Pad.

Paola iubea Padul, străzile și colinele din Torino și aleile din parcul Valentino, unde se plimbase pe vremuri împreună cu tînărul acela mărunțel. Totdeauna îi fusese dor de ele. Dar acum și ei i se părea că Torino devenise mai cenușiu, mai plictisitor, mai trist. Atîția oameni, atîția prieteni erau departe, în închisoare. Paola nu mai recunoștea străzile tinereții sale, cînd avea puține rochii și-l citea pe Proust.

Acum avea multe rochii. Și le comanda la case de modă ; dar o chema la ea acasă și pe Tersilla, ca și mama, și aproape că și-o disputau între ele. Paola spunea că Tersilla îi dădea o anume siguranță. Îi dădea sensul continuității vieții.

Îi invita uneori la masă pe Alberto și Miranda, și pe Sion Segre, care ieșise din închisoare. Sion Segre avea o soră, Ilda, care stătea de obicei cu soțul și copiii în Palestina, dar venea la Torino din cînd în cînd.

Paola și această Ilda se împrieteniseră. Ilda era frumoasă, înaltă, blondă ; mergeau la plimbare, ea și Paola, cu pași mari prin oraș.

Copiii Ildei se numeau Ben și Ariel ; mergeau la școală la Ierusalim. La Ierusalim, Ilda ducea o viață austeră și vorbea doar de proble-

me evreiești ; dar cînd venea la Torino să stea puțin la fratele ei, îi plăcea să vorbească și despre rochii și să meargă la plimbare.

Mama era întotdeauna puțin cam geloasă pe prietenele Paolei ; iar cînd Paola avea o nouă prietenă, era prost dispusă, pentru că se simțea neglijată.

Atunci se trezea dimineața cu o față cenușie, cu pleoapele umflate și spunea : „Am o cătrăneală". Amestecul acela de tristețe și de singurătate, asociat de obicei și cu o indigestie, mama îl numea „cătrăneală". Cu „cătrăneala" se refugia în salon, ca într-o vizuină, și îi era frig, se înfășura în șaluri de lînă ; și se gîndea că Paola nu mai ținea la ea, nu mai venea la ea în vizită și mergea la plimbare cu prietenele ei.

— Mă plictisesc ! spunea mama. Nu mă distrez ! Sînt sătulă ! Nu e nimic mai rău decît plictiseala ! Dacă aș căpăta cel puțin o boală frumoasă !

Uneori, se îmbolnăvea de gripă. Era mulțumită, pentru că gripa i se părea o boală mai nobilă decît obișnuitele ei indigestii. Își lua temperatura : avea treizeci și șapte cu patru.

— Știi că sînt bolnavă ? îi spunea mulțumită tatii. Am treizeci și șapte cu patru !

— Treizeci și șapte cu patru ? E puțin ! spunea tata. Eu mă duc la laborator și cu treizeci și nouă !

Mama zicea : „Să sperăm, pînă diseară !" Dar nu aștepta seara, își lua temperatura în fiecare clipă. „Tot treizeci și șapte cu patru ! Și totuși mi-e rău !"

La rîndul ei, Paola era și ea geloasă pe prietenele mamei. Nu pe Frances sau pe Paola Carrara. Era geloasă pe prietenele tinere, cele pe care mama le proteja și le ajuta și pe care le tîra după ea la plimbare și la cinema. Paola venea la mama și i se spunea că a plecat cu una din prietenele sale tinere. Paola se supăra : „Dar e tot timpul la plimbare ! nu stă niciodată acasă !"

Pe urmă Paola se supăra cînd mama o „dădea" pe Tersilla uneia din prietenele sale tinere. „Nu trebuia să i-o dai pe Tersilla !" îi spunea. „Aveam eu nevoie de ea ca să transform paltoanele copiilor !"

— Mama noastră e prea tînără ! mi se plîngea uneori Paola. Mie în schimb mi-ar place să am o mamă bătrînă, grasă, cu părul alb ! una care să stea tot timpul acasă, care să brodeze fețe de masă. Ca mama lui Adriano. Mi-ar da un sentiment de siguranță, să am o mama foarte bătrînă, liniștită. Una care să nu fie atît de geloasă pe prietenele mele. Aș veni la ea în vizită și ar sta acolo, mereu senină, cu broderia, îmbrăcată toată în negru și mi-ar da sfaturi bune !

Îi spunea mamei :

— Dacă te plictisești atît, de ce nu înveți să brodezi ? Soacra mea brodează ! își petrece zilele brodînd !

Iar mama răspundea :

— Dar soacra ta e surdă ! Ce sînt eu de vină, dacă nu sînt surdă ca soacra ta ? Eu mă plictisesc să stau tot timpul închisă în casă ! Am chef de plimbare !

Spunea :

— S-o crezi tu că învăț să brodez ! Nu mă pricep ! Nu știu să cos ! Cînd îi țes tatii ciorapii, ies așa de urîți, că Natalina pe urmă trebuie să desfacă totul !

Reluase studiul limbii ruse, singură, și silabisea pe divan ; cînd venea Paola în vizită, îi spunea frazele din gramatică, silabisind.

Iar Paola zicea :

— Of ! ce plicticoasă e mama cu rusa asta !

Paola era geloasă și pe Miranda. Îi zicea mamei :

— Te duci mereu la Miranda ! Nu vii niciodată la mine !

Miranda născuse un băiețel, îi puseseră numele de Vittorio. Paola născuse, în aceeași perioadă, o fetiță.

Paola spunea că băiețelul Mirandei e urît. „Are niște trăsături urîte, grosolane, spunea. Parcă e băiatul unui muncitor feroviar !"

Acum mama, cînd se ducea să-l vadă pe băiețelul Mirandei, zicea :

— Mă duc să văd ce mai face feroviarul !

Mamei îi plăceau toții copiii mici. Îi plăceau și doicile.

Doicile îi aminteau de vremea cînd și copiii ei erau mici. Avusese o colecție întreagă de doici și de bone, care o învățaseră diverse cîntece. Cînta prin casă și zicea : „Asta era cîntecul doicii lui Mario ! Asta, al doicii lui Gino !"

Băiatul lui Gino, Arturo, care se născuse în anul în care fusese arestat tata, mergea în vilegiatură cu noi, împreună cu doica lui. Mama, cînd doica lui Arturo era la noi, stătea tot timpul de vorbă cu ea.

Tata zicea :

— Stai mereu cu servitoarele ! Cu scuza că ai grijă de copii, pălăvrăgești mereu cu servitoarele !

— Dar e o femeie așa de simpatică, Beppino ! E antifascistă ! Gîndește ca noi !

— Îți interzic să vorbești de politică cu servitoarele !

Tatii îi plăcea, dintre nepoții săi, numai Roberto. Cînd i se arăta un nou nepot, spunea :

— Roberto însă e mai frumos !

Poate că Roberto, fiind primul lui nepot, era singurul pe care-l privise cu mai multă atenție.

Cînd venea vremea să mergem în vilegiatură, tata închiria o casă, mereu aceeași ; de-acum, de ani de zile nu mai vroia să schimbe locul. Era o casă mare de piatră cenușie, care privea spre o pajiște : și era în Gressoney, în cătunul Perlotoa.

Veneau cu noi copiii Paolei și băiatul lui Gino ; dar pe băiatul lui Alberto, feroviarul, îl duceau la Bardonecchia [1], pentru că Elena, sora Mirandei, avea o casă acolo.

Tata și mama disprețuiau Bardonecchia, nu știu de ce. Spunea că acolo nu e soare și e un loc oribil. Dacă-i ascultai, ți se părea că-i o latrină.

Tata zicea :

---

1 Loc de vilegiatură în Piemont.

— Mare nătoadă Miranda aia ! putea să vină aici. Băiatul s-ar fi simțit mai bine aici decît la Bardonecchia, cu siguranță.

Iar mama spunea :

— Bietul feroviar !

Băiatul se întorcea de la Bardonecchia simțindu-se minunat. Era un copil foarte frumos, înfloritor și blond. Nu părea de loc un muncitor feroviar.

Tata zicea :

— N-arată rău deloc. Curios, Bardonecchia nu i-a făcut rău.

Cîțiva ani ne-am dus la Forte dei Marmi, pentru că Roberto avea nevoie de aer de mare. Dar tatii nu-i făcea de loc plăcere să stea la mare. Se așeza să citească sub umbrelă, îmbrăcat ca în oraș : supărat, pentru că nu-i plăceau oamenii în costum de baie. Mama făcea baie, însă doar lîngă țărm, pentru că nu știa să înoate : și cît timp era în apă se bucura, îi plăceau valurile. Dar pe urmă, cînd se așeza lîngă tata, se bosumfla și ea. Era geloasă pe Paola, care pleca cu barca în larg și nu se mai întorcea.

Seara, Paola se ducea să danseze la „Capannina". Iar tata zicea :

— Se duce să danseze în fiecare seară ? Ce măgăriță !

În schimb, la munte, în casa de la Perlotoa, tata era întotdeauna mulțumit ; la fel și mama. Paola și Piera nu veneau decît puțin, în scurte vizite : stăteau cu ei doar copiii. Mama se simțea foarte bine cu copiii, cu Natalina și cu doicile.

Eram și eu acolo în vilegiatură și mă plictiseam de moarte. Iar în casa alăturată stăteau Lucio și Frances. Se duceau în sat, îmbrăcați în alb, să joace tenis.

Într-un hotel din sat stătea și Adele Rasetti : mereu aceeași, mică, slabă, cu aceeași față verde și trasă ca a fiului ei, cu ochii ascuțiți ca niște vîrfuri de ace. Aduna insecte în batistă și le punea pe un bulgăre de mușchi pe pervazul ferestrei.

Mama zicea :

— Cît de mult îmi place Adele !

Fiul ei lucra acum la Roma cu Fermi [1] și era un fizician celebru.

Tata zicea :

— Am spus întotdeauna că Rasetti este foarte inteligent. Dar e arid ! foarte arid !

Frances venea să se așeze pe pajiște pe o bancă, lîngă mama : avea încă la ea racheta de tenis în husa ei, iar părul strîns cu un elastic alb. Vorbea despre o cumnată de-a ei care era în Argentina, soția unchiului Mauro, și zicea, imitînd-o :

— *Commo no* [2] *!*

Tata îi spunea :

— Țineți minte cînd în tinerețe mergeam în excursie împreună cu Paola Carrara, și Paola Carrara numea prăpastiile „găurile acelea în care cazi" ?

---

1 Enrico Fermi (1901—1954), fizician. Premiul Nobel pentru fizică (1938). În 1939 a emigrat în S.U.A. în semn de protest împotriva legilor rasiale. A proiectat și construit prima pilă atomică.

2 Cum să nu ! (în spaniolă ; corect : *Como no !*).

Iar mama zicea :

— Şi ţii minte cînd Lucio era mic şi îi explicasem că în excursie nu trebuia să spui niciodată că ţi-e sete, iar el spunea : „Mi-e sete dar nu spun" ?

Iar Frances spunea :

— *Commo no !*

— Lidia, nu-ţi smulge pieliţele de la unghii ! tuna din cînd în cînd tata. Nu fi necuviincioasă !

— Ba cu Frances, ba cu Adele Rasetti, zilele trec ! zicea mama.

Dar cînd venea Paola să-şi vadă copiii, mama devenea imediat neliniştită şi nemulţumită. O urmărea pe Paola pas cu pas, o privea în timp ce îşi scotea cutiuţele cu creme. Mama avea şi ea o mulţime de creme, aceleaşi ca ale Paolei ; dar niciodată nu-i trecea prin minte să le folosească.

— Ai pielea crăpată toată, îi spunea Paola, îngrijeşte-ţi puţin pielea. Trebuie să-ţi dai în fiecare seară cu o cremă nutritivă de calitate.

Mama purta la munte fuste groase şi păroase ; iar Paola zicea :

— Prea te îmbraci ca o elveţiancă !

— Ce tristeţe aici la munte ! zicea Paola. Nu pot să sufăr muntele !

— Toţi sînt nişte minerale ! îmi spunea apoi mie, amintindu-şi de jocul pe care-l juca odată cu Mario. Adele Rasetti e chiar un mineral pur. Eu cu oameni aşa de minerali nu mă mai înţeleg de loc !

Pleca după cîteva zile ; iar tata îi spunea :

— De ce nu stai mai mult ? Ce măgăriţă eşti !

Toamna ne-am dus, eu şi cu mama, să-l vedem pe Mario, care locuia acum într-un sat de lîngă Clermont-Ferrand. Era pedagog la un internat.

Se împrietenise foarte mult cu directorul internatului şi soţia acestuia. Spunea că sînt persoane extraordinare, foarte culte, cinstite, cum există doar în Franţa.

Avea, în internat, o cămăruţă cu o sobă cu cărbuni. Se vedea de la fereastră cîmpul acoperit de zăpadă. Mario scria scrisori lungi la Paris, lui Chiaromonte şi lui Cafi. Îl traducea pe Herodot şi se lupta cu soba. Purta sub haină un pulovăr de culoare închisă, cu gulerul întors, pe care i-l făcuse soţia directorului. El îi făcuse cadou, drept mulţumire, un coşuleţ de lucru.

În sat îl cunoşteau toţi ; se oprea să discute cu toţi şi îl invitau în case să bea *„le vin blanc"*.

Mama zicea :

— Cît a devenit de francez !

Seara, juca cărţi cu directorul internatului şi soţia acestuia. Asculta ceea ce spuneau şi discuta cu ei despre sistemele de învăţămînt. Vorbeau îndelung şi despre supa care fusese servită la cină, dacă avea sau nu destulă ceapă.

— Cît de răbdător s-a făcut ! zicea mama. Cîtă răbdare are cu ăştia ! Cu noi n-avea niciodată răbdare, ne găsea plictisitori cînd era acasă. Mie mi se pare că ăştia sînt şi mai plictisitori ca noi !

Și mai spunea :

— Are răbdare numai pentru că sînt francezi !

La sfîrșitul iernii, Leone Ginzburg s-a întors la Torino din închisoarea de la Civitavecchia, unde își ispășise pedeapsa. Avea un palton prea scurt, o pălărie veche : pălăria așezată cam strîmb pe păru-i negru. Umbla încet, cu mîinile în buzunar : și scruta cu privirea în jur, cu ochii negri și pătrunzători, buzele strînse, fruntea încruntată, ochelarii cu ramă de baga neagră, așezați cam jos pe nasul lui mare.

S-a dus să stea, împreună cu sora și cu mama lui, într-o locuință în apropiere de Corso Francia. Era sub supraveghere specială : adică trebuia să se întoarcă acasă înainte de lăsarea întunericului și veneau niște agenți să controleze dacă era acasă.

Serile și le petrecea în tovărășia lui Pavese ; erau prieteni de mulți ani. Pavese se întorsese de puțin timp din domiciliul forțat ; și era pe atunci foarte melancolic, suferind din cauza unei deziluzii în dragoste. Venea la Leone în fiecare seară ; își agăța în cuier micul fular de culoare mov, paltonul său cu gaică la spate și se așeza la masă. Leone stătea pe divan, sprijinindu-se cu cotul de perete.

Pavese explica faptul că venea acolo nu din prea mult curaj, pentru că el curaj nu avea de loc ; și nici din spirit de sacrificiu. Venea pentru că altfel n-ar fi știut cum să-și petreacă serile ; și nu suporta să-și petreacă serile în singurătate.

Și explica faptul că nu venea ca să audă vorbindu-se de politică, pentru că lui „puțin îi păsa" de politică.

Uneori își fuma pipa toată seara, în tăcere. Alteori, înfășurîndu-și părul în jurul degetelor, povestea de-ale lui.

Capacitatea de ascultare a lui Leone era incomensurabilă și infinită ; și știa să asculte problemele altora cu o atenție profundă, chiar și atunci cînd era cu totul absorbit de propriile sale gînduri.

Pe urmă venea sora lui Leone să aducă ceaiul. Ea și mama ei îl învățaseră pe Pavese să spună în rusește : „Îmi place ceaiul cu zahăr și lămîie".

La miezul nopții, Pavese își înșfăca fularul de pe cuier, și-l arunca repede în jurul gîtului și își înșfăca și paltonul. Cobora pe Corso Francia, înalt, palid, cu gulerul ridicat, pipa stinsă între dinții albi și sănătoși, pasul lung și iute, umărul sfidător.

Leone mai rămînea un timp în picioare lîngă raft, scotea o carte și începea s-o răsfoiască, și citea din ea ca la întîmplare, îndelung, cu sprîncenele încruntate. Stătea așa, citind ca la întîmplare, pînă la ora trei.

Leone începu apoi să lucreze cu un prieten de-al său editor [1]. Erau doar el, editorul, un magazioner și o dactilografă, care se numea domnișoara Coppa. Editorul era tînăr, cu fața roză, timid, și se înroșea adesea. Însă cînd o chema pe dactilografă, scotea un urlet sălbatic :

1 Giulio Einaudi.

— Coppaaa !

Au încercat să-l convingă pe Pavese să lucreze cu ei. Pavese se arăta recalcitrant. Spunea :

— Puțin îmi pasă !

Spunea :

— N-am nevoie de leafă. Nu trebuie să întrețin pe nimeni. Mie îmi ajunge o farfurie de supă și tutunul.

Era suplinitor la un liceu. Cîștiga puțin, dar îi ajungea.

Pe urmă făcea traduceri din engleză. Tradusese *Moby Dick*. Îl tradusese, spunea, pentru propria sa plăcere ; îl plătiseră, dar ar fi făcut-o și gratis, ba mai mult, ar fi plătit chiar el ca să-l poată traduce.

Scria poezii. Poeziile sale aveau un ritm lung, tărăgănat, leneș, un fel de cantilenă amară. Lumea poeziilor sale era Torino, Padul, colinele, ceața și cîrciumile de la marginea orașului.

Pînă la urmă s-a lăsat convins și a intrat și el să lucreze împreună cu Leone la acea mică editură.

A devenit un funcționar încăpățînat, meticulos, care-i bombănea pe ceilalți doi ce veneau dimineața tîrziu și se duceau la masă pe la ora trei. El propovădia un orar diferit : venea devreme și pleca la ora unu fix : pentru că la ora unu, sora lui cu care locuia împreună punea supa pe masă.

Leone și editorul se certau din cînd în cînd. Nu își vorbeau cîteva zile. Pe urmă își scriau

lungi scrisori și astfel se împăcau. Lui Pavese „puțin îi păsa".

Adevărata pasiune a lui Leone era politica. Totuși avea, în afara acestei vocații esențiale, și alte vocații pasionante, poezia, filologia și istoria.

Vorbea italiana la fel de bine ca rusa, pentru că venise în Italia de mic copil. Totuși acasă vorbea întotdeauna rusește cu sora și cu mama lui. Ele ieșeau rar din casă și nu se întîlneau niciodată cu nimeni ; iar el le povestea, în cele mai mici amănunte, tot ceea ce făcuse și despre toate persoanele pe care le întîlnise.

Îi plăcuse, înainte să fi fost închis, să frecventeze saloanele. Purta conversații foarte atrăgătoare, deși vorbea ușor bîlbîit ; și, deși era tot timpul absorbit de gîndul sau de realizarea unor lucruri serioase, totuși era dispus să-i urmărească pe oameni chiar cînd povesteau bîrfele cele mai neînsemnate, pentru că avea o curiozitate legată de oameni și o memorie deosebită, capabilă să recepționeze și lucrurile cele mai neînsemnate.

Dar cînd s-a întors din închisoare, lumea nu l-a mai invitat în saloane, ba mai mult, se fereau de el : pentru că devenise cunoscut la Torino ca un conspirator periculos. Nu-i păsa de loc de asta ; părea că uitase saloanele cu totul.

Eu și cu Leone ne-am căsătorit și ne-am stabilit în casa din strada Pallamaglio.

Tata, cînd i-a spus mama că Leone vrea să mă ia de soție, a făcut obișnuita scenă de furie, pe care o făcea cu ocazia fiecărei căsătorii de-a

noastre. De data aceasta n-a spus că Leone e urît. A spus :

— Dar nu are o poziție sigură !

Într-adevăr, Leone nu avea o poziție sigură ; dimpotrivă, avea una cît se poate de nesigură. Puteau să-l aresteze și să-l închidă din nou ; puteau, sub un pretext oarecare, să-l trimită cu domiciliu forțat. Dacă însă fascismul lua sfîrșit, zise mama, Leone urma să devină un mare om politic. În afară de asta, mica editură unde lucra, deși încă mică și săracă, clocotea totuși de energii promițătoare.

Mama spuse :

— Publică și cărțile lui Salvatorelli !

Numele lui Salvatorelli era, pentru tata și mama, dotat cu puteri magice. La auzul acestui nume, tata devenea binevoitor și blînd.

M-am căsătorit ; și imediat după aceea tata spunea, vorbind despre mine cu străini : „fata mea Ginzburg". Pentru că el era întotdeauna gata să definească schimbările de situație și obișnuia să le dea imediat femeilor care se căsătoreau numele de familie al soțului. Avea doi asistenți, un bărbat și o femeie, care se numeau el Olivo, și ea Porta. Apoi Olivo și Porta s-au căsătorit. Noi continuam totuși să-i numim „Olivo și Porta", iar tata se supăra de fiecare dată : „Nu mai este Porta ! ziceți doamna Olivo !"

În Spania, murise luptînd fiul lui Giua, băiatul acela palid, cu ochii aprinși, care la Paris era mereu împreună cu Mario. Tatăl lui se îmbolnăvise de trahom în închisoarea de la

Civitavecchia, și își pierdea din ce în ce mai mult vederea.

Doamna Giua venea adesea în vizită la mama : se cunoscuseră la Paola Carrara și se împrieteniseră. Hotărîseră să se tutuiască ; mama însă a continuat să-i spună, ca și înainte, „doamna Giua" ; îi spunea : „Tu, doamnă Giua", pentru că așa începuse și îi venea greu să-și schimbe obiceiul.

Doamna Giua venea cu fetița ei, care se numea Lisetta și era cam cu șapte ani mai mică decît mine.

Lisetta era identică cu fratele ei Renzo, înaltă, slabă, palidă, dreaptă, cu ochii aprinși, cu părul scurt și un moț pe frunte. Mergeam împreună cu bicicleta ; și mi-a povestit că se întîlnea din cînd în cînd cu un fost coleg de școală al fratelui ei Renzo de la liceul „D'Azeglio", care venea s-o vadă și îi împrumuta cărțile lui Croce, și era foarte inteligent.

Așa am auzit vorbindu-se de Balbo [1] pentru prima dată. Era conte, mi-a spus Lisetta. Mi l-a arătat odată pe stradă, pe Corso Re Umberto, mic, cu nasul roșu. Balbo avea să devină, mulți ani mai tîrziu, cel mai bun prieten al meu : dar atunci încă n-o știam, și l-am privit cu lipsă de interes pe micuțul conte care îi împrumuta Lisettei cărțile lui Croce.

Uneori vedeam trecînd, pe Corso Re Umberto, o fată care mi se părea odioasă și foarte frumoasă, cu o față parcă turnată în bronz, un nas mic acvilin care tăia aerul, ochii întredes-

1 Felice Balbo (1913—1964), filozof și eseist.

chişi, paşii înceţi şi dispreţuitori. Am întrebat-o pe Lisetta dacă ştie cine e.

— Aia, mi-a spus Lisetta, e una de la „D'Azeglio", care merge bine pe munte şi îşi dă multă importanţă.

— E detestabilă, am spus, odioasă şi foarte frumoasă.

Fata odioasă locuia pe o stradă perpendiculară pe bulevard, la parter ; o vedeam uneori, vara, la fereastră, cum mă privea cu ochii întredeschişi, buzele dispreţuitoare şi pline de dezgust, părul brunet tuns paj în jurul obrajilor de culoarea bronzului, expresia plictisită şi misterioasă.

I-am zis Lisettei :

— Are o faţă care cere palme !

Mulţi ani de zile, cît am trăit departe de Torino, am purtat în mine imaginea acelei feţe care cere palme ; şi cînd mai tîrziu mi s-a spus că „faţa care cere palme" s-a angajat la editură şi că lucra cu Pavese şi cu editorul, am rămas uimită cum o fată atît de mîndră şi de dispreţuitoare catadicsise să coboare printre persoane atît de umile şi de apropiate mie. Pe urmă am aflat că fusese arestată într-un grup de conspiratori ; şi am rămas şi mai uimită. Dar trebuiau să mai treacă încă mulţi ani pînă să ne reîntîlnim ; şi pînă să devină, ea, „faţa care cere palme", prietena mea cea mai dragă.

Lisetta, în afară de cărţile lui Croce, citea şi romanele lui Salgari [1]. Avea pe atunci cam

---

1 Emilio Salgari (1862—1911), autor de romane de aventuri pentru copii.

paisprezece ani : adică o vîrstă la care omul e într-un du-te-vino continuu, neîncetat, între maturitate şi copilărie. Eu citisem romanele lui Salgari şi le uitasem : şi Lisetta mi le povestea, cînd, cu bicicletele culcate în iarbă, şedeam şi ne odihneam pe cîmp. În visurile şi în vorbele sale se amestecau maharadjahi indieni, săgeţi otrăvite, fasciştii şi micuţul conte cu numele de Balbo, care venea duminica s-o vadă şi îi aducea cărţile lui Croce ; iar eu o ascultam, în parte amuzată, în parte neatentă. Cît despre mine, eu nu citisem nimic de Croce, decît *Literatura Italiei Noi :* sau, mai bine zis, citisem din *Literatura Italiei Noi* rezumatele romanelor şi citatele. Totuşi la vîrsta de treisprezece ani îi scrisesem lui Croce o scrisoare şi îi trimisesem cîteva poezii de-ale mele : iar el îmi răspunsese, cu deosebită amabilitate, explicîndu-mi politicos că poeziile mele nu erau prea frumoase.

Mă feream să-i mărturisesc Lisettei că nu cunoşteam cărţile lui Croce, pentru că nu vroiam s-o dezamăgesc, dată fiind stima pe care mi-o purta ; şi mă consola gîndul că dacă eu nu-l citisem pe Croce, Leone însă îl citise tot, de la început pînă la sfîrşit.

Fascismul nu părea să se termine curînd. Dimpotrivă, nu părea că se va termina vreodată.

Fuseseră ucişi, la Bagnole de l'Orne, fraţii Rosselli.

Torino, de ani de zile, era plin de evrei fugiți din Germania. Și tata avea cîțiva, în laboratorul său, ca asistenți.

Erau niște oameni fără patrie. Poate că în curînd urma să fim și noi fără patrie, constrînși să rătăcim dintr-o țară în alta, de la o chestură la alta, fără să mai avem de lucru, nici rădăcini, nici familie, nici casă.

Alberto m-a întrebat, la cîtva timp după ce mă căsătorisem :

— Te simți mai bogată sau mai săracă, acum că ești căsătorită ?

— Mai bogată, i-am răspuns.

— Și eu ! și cînd te gîndești că de fapt sîntem cu mult mai săraci !

Eu cumpăram mîncarea și găseam că totul costă puțin. Eram uimită, pentru că auzisem întotdeauna că prețurile erau mari. Numai că uneori, înainte de sfîrșitul lunii, mă trezeam fără nici un ban, pentru că cheltuisem, puțin cîte puțin, toți banii pe care-i avusesem.

Eram mulțumită, acum, cînd cineva ne invita la masă. Chiar dacă erau persoane care nu-mi plăceau. Eram mulțumită că pot mînca, din cînd în cînd, mîncăruri neașteptate și gratuite, și pe care nu eu le gîndisem, nu le cumpărasem și nu le privisem fierbînd.

Aveam o femeie care se numea Martina. Îmi era foarte simpatică. Mă gîndeam însă :

„Cine știe dacă s-o pricepe să facă bine curățenie ? Cine știe dacă șterge bine praful ?“

Cu totala mea lipsă de experiență, nu reușeam să-mi dau seama dacă era sau nu curată casa mea.

Cînd mergeam în vizită la Paola sau la mama, vedeam, la ele acasă, haine atîrnate în călcătorie, pentru a fi periate și curățate cu benzină. Imediat mă întrebam îngrijorată : „Cine știe dacă Martina ne perie din cînd în cînd hainele și le scoate petele ?“ La noi în bucătărie aveam o perie, precum și o sticluță de benzină, astupată cu o cîrpă ; dar sticluța aceea era întotdeauna plină, n-o vedeam niciodată pe Martina folosind-o.

Vroiam, uneori, să-i spun Martinei să facă curățenie generală în casă : cum vedeam la mama acasă, cînd Natalina, cu un turban pe cap, ca un pirat, răsturna toate mobilele și le plesnea cu bătătorul. Dar nu găseam niciodată momentul potrivit să-i dau ordine Martinei ; eram timidă cu Martina, care era, la rîndul său, foarte timidă și blîndă.

Schimbam cu ea, întîlnind-o pe coridor, zîmbete lungi și afectuoase. Dar amînam de pe o zi pe alta hotărîrea de a-i sugera curățenia generală. Pe de altă parte nu îndrăzneam să-i dau nici un ordin, eu care în copilărie, în casa părintească, dădeam ordine cu indiferență, îmi exprimam voința în fiecare clipă. Mi-aduceam aminte că, în vilegiatură la munte, puneam să mi se aducă în cameră, în fiecare dimineață, niște găleți și căni mari cu apă caldă, pentru că, neexistînd acolo baie, mă spălam în cameră, într-un fel de ciubăr. Tata predica spălatul cu apă rece ; dar nici unul din noi, în afară de

mama, nu avea obiceiul să se spele cu apă rece, dimpotrivă, noi toţi copiii uram apa rece, din copilăria cea mai îndepărtată, din spirit de contradicţie. Acum mă minunam cum de putusem s-o constrîng pe Natalina să încălzească apa pe maşina de gătit cu lemne şi să care sus pe scară găleţile acelea pline. Martinei n-aş fi avut curajul să-i poruncesc să-mi aducă nici măcar un pahar cu apă. Descoperisem deodată, măritîndu-mă, oboseala şi munca : şi mi s-a tras din ele o lene care îmi slăbea voinţa şi anchiloza, în gîndul meu, persoanele care mă înconjurau ; de aceea nu visam în jurul meu decît o inerţie absolută ; iar Martinei mă străduiam să-i comand la prînz feluri de mîncare ce se puteau pregăti repede şi murdăreau puţine vase. Descoperisem şi banii : nu înseamnă că am devenit avară (am fost întotdeauna, ca şi mama, risipitoare), ci am identificat, în spatele lucrurilor, prezenţa banilor ca o complicaţie obositoare şi încîlcită, care pe urmele a treizeci de centime putea să ducă cine ştie unde, la o destinaţie necunoscută ; şi de aici mă cuprindea o senzaţie de oboseală, de lene şi de moleşeală. Totuşi nu pregetam, cînd aveam bani în mînă, să-i cheltuiesc imediat, căindu-mă imediat că i-am cheltuit.

Avusesem, în adolescenţă, trei prietene. Prietenele mele erau numite în familie „zurliile". „Zurlii" însemna, în limbajul mamei mele, fetiţe mofturoase şi înzorzonate. Prietenele acelea ale mele nu erau, aşa mi se părea, nici aşa de mofturoase, nici atît de înzorzonate : dar mama le numea aşa referindu-se la copilăria mea şi

la anumite fetiţe mofturoase şi înzorzonate care poate pe atunci obişnuiau să se joace cu mine. „Unde e Natalia ?" „E la zurliile ei !" se spunea mereu în familie. Prietenele acelea le aveam din anii de liceu ; şi înainte de căsătorie îmi petreceam zilele în tovărăşia lor. Erau sărace. Poate că printre lucrurile care mă atrăgeau la ele era tocmai sărăcia, pe care eu n-o cunoşteam, dar pe care o iubeam şi aş fi vrut s-o cunosc. După ce m-am căsătorit, am continuat să le frecventez pe cele trei fete, dar ceva mai puţin, lăsînd să treacă zile în şir fără să le caut, lucru pe care ele obişnuiau să mi-l reproşeze, deşi înţelegeau că era inevitabil să fie aşa. Totuşi faptul de a le întîlni din cînd în cînd mă bucura şi îmi restituia pentru o clipă adolescenţa, pe care o simţeam îndepărtîndu-se în urma mea.

Toate cele trei prietene ale mele, din motive diferite, trăiau într-un conflict deschis cu societatea. Societatea se prezenta, în ochii lor, sub forma unei vieţi uşoare, ordonate, burgheze, cu orare regulate, cure balneare şi studii sistematice şi controlate în familie. Eu duceam această viaţă uşoară înainte de căsătorie, şi mă bucuram de numeroasele ei privilegii ; dar n-o iubeam şi aspiram să scap de ea. Căutam, împreună cu prietenele mele, locurile cele mai triste din oraş pentru întîlnirile noastre : grădinile publice cele mai deprimante, cele mai mizere lăptării, cinematografele cele mai murdare, cafenelele cele mai neîmpodobite şi mai pustii ; şi ne simţeam, în adîncul acelor penumbre posomorîte sau pe acele bănci reci, ca pe o navă

care și-a rupt lanțurile ancorelor și navighează în derivă.

Două dintre „zurlii" erau surori și trăiau singure împreună cu un tată bătrîn, care fusese foarte bogat în trecut și se ruinase, și avea legături cu niște avocați pentru un proces în curs. Totdeauna prins de scrierea unor lungi memorii și făcînd naveta între Torino și Sassi, Sassi și Torino, pentru că mai avea încă la Sassi o mică proprietate, gătind complicate mîncăruri evreiești care nu le plăceau fetelor, acest tată bătrîn trăia ignorînd cu desăvîrșire ceea ce făceau fetele lui, care de altfel nu făceau nimic extraordinar, ci doar își creaseră un cod de viață în care autoritatea paternă, compusă doar din cîteva strigăte de admonestare ocazionale și plîngărețe, nu avea nici cea mai mică însemnătate. Erau două fete înalte, frumoase, brunete și înfloritoare ; una era leneșă și stătea tot timpul întinsă pe pat, cealaltă energică și hotărîtă ; cea leneșă își trata tatăl cu o intoleranță amabilă ; cealaltă îl trata cu o intoleranță hotărîtă și disprețuitoare.

Cea leneșă avea ochi lungi de arăboaică, bucle negre și moi și tendință de îngrășare, precum și o mare dragoste pentru podoabe și cercei ; și deși afirma că își detestă rotunjimile, nu făcea nimic împotriva lor, și era profund fericită și senină așa cum era ; obișnuia să spună despre ea însăși, cu un zîmbet care îi descoperea dinții albi, mari și ieșiți în afara buzelor : *„Nigra sum, sed formosa"*. Cealaltă era slabă și vroia să fie și mai slabă, examinîndu-și îngrijorată în oglindă picioarele puternice ca niște coloane ; pentru că, sub slăbiciunea ei cucerită prin voință, avea șolduri puternice și o osatură robustă și dominantă. Dacă avea o întîlnire cu un băiat la care ținea puțin, nu mînca la prînz, sau mînca doar un măr, pentru că își făcea singură rochiile și și le făcea atît de strîmte încît se temea să nu plesnească dacă mînca un prînz întreg. Rochiilor acelora le dedica o atenție meticuloasă și nervoasă, cu fruntea încruntată și gura plină de ace cu gămălie, și le vroia cît mai simple și mai sobre, urînd la sora ei, în afară de plinătatea formelor, și tendința de a se îmbrăca în mătăsuri bătătoare la ochi.

Tatăl obișnuia să lase pe masa din bucătărie, de fiecare dată cînd pleca, lungi scrisori pline de plîngeri, scrise cu caligrafia lui de notar, ascuțită și aplecată, fie împotriva servitoarei, „care își primise logodnicul, oferindu-i o jumătate de pepene galben dispărută pe care am descoperit-o astăseară", fie împotriva țărăncii de la Sassi, care lăsase să moară din lipsă de îngrijire niște iepuri „mici și drăguți", fie împotriva unei vecine, care se supărase din cauza unei pături cerută de ei cu împrumut și restituită arsă ici-colo, „îi făcuse reproșuri și nu avusese de loc cuvinte de milă".

Fetele frecventau niște refugiați evrei din Germania, cu care împărțeau uneori acele mîncăruri întunecate pe care tatăl obișnuia să le gătească și să le abandoneze în bucătărie, în oale mari și negre. Îi întîlneam uneori în casa lor pe studenții aceia, care trăiau de pe

o zi pe alta și care nu știau ce vor face luna viitoare, dacă vor reuși să plece în Palestina sau dacă vor reuși să ajungă în America, la vreun văr necunoscut. Fascinația acelei case mereu deschisă tuturor, cu coridorul ei îngust și întunecos unde te împiedicai de bicicleta tatălui, cu salonașul plin de mobile fastuoase și uzate, cu candelabre ebraice și mici mere roșii de la proprietatea din Sassi, înșirate pe podea, pe covoarele tocite, se exercita asupra mea profund și constant. Uneori îl întîlneam pe bătrînul tată pe scară sau pe coridor, mereu absorbit de problemele lui cu avocații și actele, și mereu ocupat să transporte pe scară sacoșe pline de mere și ardei : obișnuia să ne informeze despre procesul lui, în dialect piemontez, mîngîindu-și barba neîngrijită și ștergîndu-și pe sub pălărie fruntea nobilă de bătrîn profet ; în timp ce fetele, nerăbdătoare, îi spuneau să meargă în camera lui.

Se succedau de obicei, în casa aceea, femei de serviciu fantomatice și idioate, cărora însă nu le era permis să gătească, pentru că tatăl vroia să domnească singur asupra alimentelor ; și dat fiind că nu le era permis nici să mături în salon, din cauza candelabrelor ebraice pe care puteau să le spargă și din cauza merelor pe care puteau să le fure, nu se înțelegea prea bine ce făceau. Pe de altă parte, fiecare era concediată după cîteva săptămîni și era înlocuită cu alta, nu mai puțin idioată și fantomatică.

Casa era în strada Governolo. A fost distrusă în timpul războiului, iar eu m-am dus s-o văd

cînd m-am întors după război la Torino, dar nu mai era decît o grămadă de ruine în vechea curte, iar din scările dărîmate nu mai rămăsese decît balustrada, acolo unde bătrînul tată urca și cobora cu bicicleta și cu sacoșele. Bătrînul murise de mult, în timpul războiului, dar înainte de ocupația germană. Se îmbolnăvise și se internase în spitalul evreiesc, luînd cu el un pui pe care spera să fie lăsat să-l gătească. Murise singur, pentru că fetele erau una în Africa, unde se măritase, iar cealaltă, cea hotărîtă, la Roma, unde studia dreptul.

Cealaltă prietenă a mea se numea Marisa și locuia pe Corso Re Umberto, dar la capăt, într-un punct unde bulevardul forma un fel de piață, acoperită cu iarbă, se terminau șirurile de copaci și erau capetele liniilor de tramvai. Era mică și grațioasă, tot timpul fuma și își tricota niște berete frumoase, pe care și le punea apoi cu multă grație pe părul roșu și creț. Își făcea și pulovere. „Îmi voi face un puloveh fhumos“, spunea cu pronunția ei rîrîită caracteristică, și avea o mare varietate din aceste „pulovehe fhumoase“ cu guler înalt și întors, pe care le purta sub paltonul de păr de cămilă. Avusese o copilărie bogată, cu sejururi frecvente în stațiuni climaterice și hoteluri de lux, și dansase, abia ieșită din copilărie, în localurile din stațiunile balneare. Pe urmă familia ei s-a ruinat. Îi păstra acelei vieți apropiate, dar străvechi, o amintire afectuoasă și totodată ironică, complet lipsită de amărăciune sau regret. Avea o fire leneșă, încrezătoare și senină.

În timpul ocupației germane, Marisa a fost partizană și a dat dovadă de un curaj extraordinar, pe care nimeni nu l-ar fi bănuit la fetița leneșă și fragilă care fusese întotdeauna. Pe urmă a devenit activistă a partidului comunist și și-a închinat propria viață partidului, rămînînd însă în umbră, pentru că era lipsită de orice ambiție și modestă, umilă și generoasă. Vorbea doar despre probleme de partid, spunea „pahtidul", cu pronunția ei graseiată, și o spunea cu același accent de așteptare senină și încrezătoare, cu care spunea : „Îmi voi face un puloveh fhumos". N-a vrut niciodată să se căsătorească, pentru că niciodată nu i s-a părut că un bărbat ar coincide cu idealul ei de bărbat pe care îl păstra dintotdeauna, un bărbat pe care nu știa să-l descrie, dar ale cărui trăsături erau, în imaginația sa, de neconfundat.

Aceste trei prietene ale mele erau evreice. A început în Italia campania rasială ; dar ele, frecventîndu-i pe acei evrei străini, se pregătiseră în mod inconștient pentru un viitor nesigur. Pe de altă parte, erau destul de nepăsătoare încît să accepte o asemenea situație fără vreo umbră de panică. Mai mergeam încă, toate, la universitate ; dar, în afară de cea energică și hotărîtă, învățam dezordonat și fără tragere de inimă.

Cît despre bătrînul tată al celor două prietene ale mele din strada Governolo, la începutul campaniei rasiale a primit un formular, pe care scria „să se menționeze decorațiile și meritele speciale". A răspuns așa :

„Am făcut parte, în 1911, din clubul *„rari nantes"* [1] și m-am aruncat în fluviul Pad pe timp de iarnă.

Cu ocazia unor anumite lucrări efectuate în casa mea, inginerul Casella m-a numit șef de șantier".

Mama mea nu era geloasă pe prietenele mele, cum era geloasă întotdeauna pe prietenele Paolei. Mama, cînd m-am căsătorit, nu a suferit cum a plîns și a suferit cînd s-a căsătorit Paola. Cu mine mama nu avea un raport de egalitate, ci unul matern și protector ; și nu mi-a simțit lipsa din casă, pe de o parte pentru că, după cum spunea ea întotdeauna, „n-o ascultam", și pe de alta pentru că, îmbătrînind, se resemnase în fața golului pe care-l lasă copiii cînd pleacă, și își apărase și protejase viața în așa fel încît să nu simtă prea tare șocul acelei despărțiri.

Părea că singurii optimiști care mai rămăseseră pe lume erau Adriano și cu mama. Paola Carrara, îmbufnată de tot în salonașul ei, îl mai invita seara pe Salvatorelli, așteptînd inutil de la el cuvinte de speranță. Dar Salvatorelli era întunecat la față, toți erau tot mai întunecați și mai posomorîți, în cuvintele pe care și le adresau nu mai era speranță, circula în jur o spaimă ascunsă.

Adriano știa totuși „de la un informator de-al său" că fascismul nu mai avea mult de trăit. Mama se bucura ascultîndu-l, aplauda ;

1 Rari înotători (în l. latină).

dar uneori o apuca bănuiala că acel celebru informator era, în realitate, o ghicitoare. Adriano obişnuia să apeleze la ghicitoare ; avea cîte una în fiecare oraş unde mergea ; spunea că unele din ele erau foarte pricepute şi ghiciseră anumite lucruri din trecutul său, unele chiar „citeau gîndurile". De altfel, Adriano găsea ceva firesc că unii oameni „citesc gîndurile" altora ; spunea despre cîte ceva că tatăl lui ştia deja acel lucru, şi cînd era întrebat cum de aflase, „a citit gîndurile", răspundea el liniştit. Mama îl întîmpina întotdeauna pe Adriano cu cea mai mare bucurie, pentru că îl îndrăgea şi pentru că aştepta întotdeauna de la el veşti care să-i alimenteze propriul optimism ; într-adevăr, Adriano obişnuia să ne prezică tuturor destinul cel mai norocos şi mai plin de succese. Leone urma să devină, spunea, un foarte mare om de stat. „Ce frumos !" spunea mama, împreunîndu-şi mîinile, ca şi cum lucrul s-ar fi şi întîmplat. „Va deveni preşedinte al Consiliului de Miniştri !" „Iar Mario ?" întreba. „Mario ce va deveni ?" Adriano avea proiecte mai modeste în legătură cu Mario. Nu avea o prea mare simpatie pentru Mario, spunea că are prea mult spirit critic si găsea şi el că făcuse rău desprinzîndu-se din grupul fraţilor Rosselli. Poate că în mod inconştient îi păstra ranchiună, din cauza faptului de a se fi angajat la fabrică, cu ani în urmă, pentru a se pune imediat pe conspiraţii, a fi arestat şi a fugi. „Şi Gino ? Şi Alberto ?" continua să întrebe mama ; iar Adriano, cu răbdare, pronostica.

Mama nu credea în ghicitoare ; îşi dădea însă în fiecare dimineaţă în cărţi, în timp ce-şi bea cafeaua îmbrăcată în capot, în sufragerie. Spunea : „Să vedem dacă Leone devine un mare om de stat". „Să vedem dacă Alberto devine un mare medic". „Să vedem dacă cineva îmi face cadou o vilişoară frumoasă". Cine ar fi trebuit să-i dăruiască frumoasa vilişoară, nu era prea clar ; desigur nu tata, care era tot mai îngrijorat din cauza banilor şi din nou i se părea că are foarte puţini, acum că începuse campania rasială. „Să vedem dacă fascismul mai durează mult", spunea mama, amestecînd cărţile şi scuturîndu-şi părul încărunţit, întotdeauna ud dimineaţa, şi mai turnîndu-şi cafea.

La începutul campaniei rasiale, familia Lopez plecase în Argentina. Toţi evreii pe care-i cunoşteam plecau sau se pregăteau să plece. Nicola, fratele lui Leone, emigrase în America împreună cu soţia. Aveau acolo un unchi, unchiul Kahn ; un unchi bătrîn pe care nu-l văzuseră niciodată, pentru că plecase din Rusia cînd era copil. Leone şi cu mine, uneori, plănuiam să mergem şi noi „în America, la unchiul Kahn". Ne fuseseră însă luate, lui şi mie, paşapoartele. El îşi pierduse cetăţenia italiană, devenise apatrid. „Dacă am avea paşaport Nansen ! spuneam eu mereu, dacă am avea paşaport Nansen !" Era un paşaport special, care se elibera unor persoane importante, fără cetăţenie. El îmi vorbise o dată de asta. Să ai paşaport Nansen mi se părea lucrul cel mai frumos de pe lume : şi totuşi în fond nu am fi vrut, nici el, nici eu, să plecăm din Italia. El

primise, pe cînd încă poate ar mai fi putut să plece, propunerea să lucreze la Paris, în grupul care fusese al lui Rosselli. Refuzase. Nu vroia să devină un emigrat, un refugiat.

Totuși ne gîndeam la refugiații de la Paris ca la niște ființe minunate, miraculoase și ni se părea extraordinar faptul că acolo oricine putea să-i întîlnească pe stradă, să-i atingă, să le strîngă mîna. Eu nu-l mai văzusem pe Mario de ani de zile, nu știam cînd aveam să-l revăd. Și el făcea parte din mulțimea aceea minunată. Mai erau apoi Garosci, Lussu [1], Chiaromonte, Cafi. În afară de Chiaromonte, pe care îl cunoscusem la Paola, la mare, pe ceilalți nu-i văzusem niciodată. „Cum arată Garosci ?“ îl întrebam pe Leone. Parisul era acolo, nu prea departe, mă gîndeam, mergînd pe Corso Francia : mă gîndeam că se află chiar la capătul acestui bulevard, dincolo de munți, sub vălul acela de ușoare cețuri albăstrii. Și totuși ne despărțea de Paris o prăpastie.

La fel de greu de atinși și de miraculoși ni se păreau cei ce erau în închisoare : Bauer și Rossi, Vinciguerra, Vittorio. Păreau tot mai îndepărtați ; păreau să se cufunde într-o depărtare tot mai întunecată, care semăna cu depărtarea morților. Era oare posibil ca într-un trecut atît de apropiat Vittorio să se fi plimbat pe Corso Re Umberto, cu bărbia sa proeminentă ? Era oare posibil ca noi să fi jucat, cu el și cu Mario, jocul vegetalelor și al mineralelor ?

1 Aldo Garosci (n. 1907), ziarist și istoric, Emilio Lussu (1890—1975), om politic. Au luat parte la crearea grupurilor *„Giustizia e Libertà“* și au participat apoi activ la mișcarea de Rezistență.

Tata își pierduse și el catedra. A fost invitat la Liège, să lucreze la un institut. A plecat, însoțit de mama.

Mama a rămas în Belgia cîteva luni. Însă era foarte tristă și scria scrisori disperate. La Liège ploua tot timpul. „Fir-ar să fie de Liège ! spunea mama. Fir-ar să fie de Belgie !“ Mario i-a scris de la Paris că nici Baudelaire nu putuse să sufere Belgia. Mamei nu-i plăcea prea mult Baudelaire, poetul ei preferat era Paul Verlaine : dar imediat Baudelaire i-a devenit foarte simpatic. Tata în schimb lucra foarte bine în Belgia și își făcuse chiar și un elev, un tînăr, care se numea Chèvremont.

— În afară de Chèvremont și de gazda noastră, belgienii nu-mi plac, zise mama la întoarcerea ei în Italia.

Pe urmă și-a reluat viața obișnuită. Venea la mine în vizită, se ducea în vizită la Miranda și la Paola Carrara, și mergea la cinema. Paola, sora mea, închiriase un apartament la Paris și își petrecea iarna acolo.

— Acum că Beppino nu e aici și sînt singură, voi face economie, declara în fiecare clipă mama, simțindu-se săracă. Voi mînca puțin. O supișoară, o friptură, un fruct.

Recita în fiecare zi acest meniu. Cred că îi plăcea să zică „un fruct“, pentru că îi dădea un sens al frugalității. În ceea ce privește fructele, obișnuia să cumpere întotdeauna niște mere numite la Torino „renete“. Spunea „sînt

renete" cum spunea despre un pulover că „e de la Neuberg !" sau despre un palton că „este făcut de domnul Belom !" Cînd se întîmpla ca tata să se plîngă de merele servite la masă, găsind că nu erau bune, mama spunea mirată : „Nu sînt bune ? sînt renete !"

— Cine știe de ce îmi place să cheltui atît, suspina uneori mama. Într-adevăr, nu reușea să respecte regimul de economie pe care și-l prescrisese. Dimineața, în sufragerie, după pasiențe, făcea socotelile cu Natalina ; și se certau, pentru că și Natalinei îi plăcea să cheltuiască, era risipitoare. Natalina, cînd gătea, făcea atîta mîncare, zicea mama, încît ar fi fost de ajuns pentru săracii din tot cartierul.

— Ieri ai făcut atîta mîncare cu carne, că ar fi ajuns pentru săracii din tot cartierul ! zicea.

— Dacă e prea puțin, el mă ceartă, dacă e prea mult el mă ceartă, ieri el mi-a spus că vine și Tersilla, zicea Natalina, mișcîndu-și buzele groase și gesticulînd agitată.

— Stai locului ! nu mai da din mîini ! Ai șorțul murdar, de ce nu te schimbi, ți-am cumpărat atîtea șorțuri că ar ajunge pentru săracii din tot cartierul.

— Oh, biata Lidia, suspina mama, amestecînd cărțile și turnîndu-și din nou cafea. Cafeaua asta e zeamă chioară, n-ai putea s-o faci mai tare ?

— Cafetiera nu e bună, dacă el îmi cumpără altă cafetieră, am spus-o deja de mii de ori, asta are găurile prea mari, trece prea repede,

și ar trebui ca el să treacă încet, el, cafeaua, este delicată.

— Cît aș vrea să fiu un rege copil, zicea mama cu un suspin și un surîs, pentru că lucrurile care o fermecau cel mai mult în lume erau puterea și copilăria, dar le iubea combinate, astfel încît a doua să o îmblînzească pe prima cu grația ei, iar prima s-o îmbogățească pe a doua prin autonomie și prestigiu. „Ia te uită ce babă urîtă am devenit !" spunea, punîndu-și pălăria în fața oglinzii, pălărie pe care și-o punea pur și simplu pentru că o cumpărase și costa mult, dar pe care urma să și-o scoată la primul colț de stradă. Și cînd te gîndești că-mi plăcea atît de mult să fiu tînără ! Azi mi se pare că am patruzeci de ani ! îi spunea din ușă Natalinei.

— Nici gînd ca el să aibă patruzeci, el are aproape șaizeci, pentru că are cu șase ani mai mult ca mine, spunea Natalina agitînd mătura amenințător, pentru că obișnuia să vorbească întotdeauna pe un ton agitat și cu o expresie amenințătoare.

— Cu basmaua aia, îi spunea mama, nu semeni cu Ludovic al XI-lea. Semeni cu Marat.

Și ieșea din casă.

Trecea pe la Miranda. Miranda se învîrtea prin casă, obosită, palidă, cu părul blond căzîndu-i pe obraji ; și părea abia scăpată dintr-un naufragiu.

— Spală-te pe față cu apă rece ! Și hai la plimbare ! îi spunea mama.

Apa rece era, pentru mama, un remediu sigur împotriva lenei, melancoliei și a proastei

dispoziții. Ea însăși se spăla pe față „cu apă rece" de mai multe ori pe zi.

— Cheltuiesc puțin. Eu și cu Natalina, singure, cheltuim puțin. O supă, o friptură, un fruct, recita mama.

— Crezi tu că cheltuiești puțin! risipitoare cum ești! spunea Miranda. Și mai spunea: Eu pentru azi am cumpărat un pui. Eu puiul îl găsesc convenabil.

Miranda spunea „puiul" cu o intonație deosebită, o cantilenă tărăgănată și nazală, pe care o avea cînd punea față în față obiceiurile de la ea din casă cu cele de la noi, și cînd încerca față de noi un sentiment de superioritate. „Unul e să fii singură cum ești tu, altul e să-l ai pe Alberto, care nu e niciodată sătul", continua Miranda, care spunea mereu „unul, altul" în loc de „una, alta", cînd punea față în față două situații diferite.

Tata a rămas în Belgia doi ani. S-au întîmplat, în acești doi ani, o mulțime de lucruri.

La început, mama se ducea să-l vadă din cînd în cînd; dar, pe lîngă faptul că Belgia o întrista, se temea tot timpul ca evenimentele internaționale să n-o despartă de Italia și de mine. Mama nutrea față de mine un sentiment protector, pe care nu-l avea față de ceilalți copii ai săi, poate pentru că eu eram cea mai mică dintre copii; iar cînd s-au născut copiii mei, a extins și asupra lor același sentiment protector. Pe lîngă asta, i se părea tot timpul că sînt în pericol, pentru că pe Leone, din cînd în cînd, îl arestau. Îl arestau, din motive de

precauție, ori de cîte ori venea la Torino vreo oficialitate politică, sau regele. Îl țineau închis trei sau patru zile, pe urmă îi dădeau drumul, imediat ce pleca persoana oficială respectivă; iar Leone se întorcea acasă, negru la față din cauza bărbii și cu o legătură sub braț. „Fir-ar să fie de rege! să mai stea puțin și pe acasă!" spunea mama. Regele, de obicei, o făcea să zîmbească și nu-i era antipatic; îi plăcea că avea picioarele atît de scurte și de strîmbe și că era atît de iritabil. Însă o necăjea faptul că îl arestau pe Leone de fiecare dată, „din vina nărodului acela". Cît despre regina Elena, nu putea s-o sufere. „O frumoasă!" zicea: termen de dispreț pentru ea. „O țărancă! o proastă!"

Primii mei doi copii s-au născut, la un an diferență unul de altul, în perioada în care tata era în Belgia. Mama, împreună cu Natalina, s-a mutat la mine.

— Sînt din nou în strada Pallamaglio! zicea mama. Dar acum mi se pare ceva mai puțin urîtă strada Pallamaglio, poate pentru că o compar cu Belgia! La Liège e mai rău ca în strada Pallamaglio!

Cei doi copii ai mei îi plăceau foarte mult:

— Îmi plac amîndoi și n-aș ști pe care să-l aleg, spunea, de parcă ar fi fost obligată să aleagă unul. „Azi e foarte frumos!" spunea, și eu întrebam:

— Care?

— Care? Al meu! spunea mama, și eu continuam să nu înțeleg la care se referă, pentru că își schimba în fiecare clipă preferința de la unul la celălalt copil.

Cît despre Natalina, spunea „ea“, vorbind despre fiecare dintre ei, pentru că erau amîndoi băieți ; spunea :

— Ea nu trebuie trezit, rămîne amețit dacă e trezit, pe urmă ea trebuie plimbat două ore, pentru că rămîne amețit !

Dat fiind că mă oboseau cei doi copii mici, iar Natalina era prea neatentă și agitată pentru a se ocupa de ei, mama m-a sfătuit să iau o bonă. A scris ea însăși în Toscana unor bone cunoscute demult, cu care păstrase legătura ; iar bona a sosit, dar tocmai în zilele în care nemții au invadat Belgia, drept care eram cu toții neliniștiți și prea puțin dispuși s-o ascultăm pe bonă, care pretindea de la noi șorțuri brodate și fuste largi ca un clopot. Totuși mama, deși era neliniștită din cauza tatei de la care nu avea nici o veste, și-a făcut timp să cumpere șorțurile și să se bucure s-o vadă pe corpolenta bonă toscană învîrtindu-se prin casă cu fusta ei largă care fîșîia. Eu în schimb mă simțeam foarte stînjenită din cauza bonei, și o regretam pe Martina de demult care se întorsese în satul ei din Liguria, pentru că nu se înțelegea cu Natalina. Mă simțeam stînjenită pentru că mi-era tot timpul teamă să n-o pierd pe bonă, teamă că ne va considera pe noi, cu obiceiurile noastre modeste, nedemni de ea. În afară de asta, bona aceea corpolentă, cu șorțurile acelea brodate și mînecile bufante, îmi aducea aminte în ce situație precară mă aflam și cît eram de săracă, și că n-aș fi putut fără ajutorul mamei mele să țin o bonă ; și mi se părea că sînt Nancy, din romanul *Devoratorii* [1], cînd se uită pe fereastră la fetița ei care se plimba pe alee, ținînd-o de mînă pe maiestuoasa ei bonă, și în același timp știe foarte bine că și-au pierdut la cazinou toți banii.

În momentul invadării Belgiei eram înspăimîntați, dar încă încrezători în faptul că înaintarea germană se va opri ; iar seara ascultam la radio emisiunile franceze, sperînd mereu în vreo veste liniștitoare. Neliniștea noastră creștea pe măsură ce nemții înaintau. Veneau la noi, seara, Pavese și Rognetta, un prieten pe care-l vedeam des pe atunci. Rognetta era un băiat înalt și cu obrajii roșii, care vorbea cu *r*. Se ocupa de problemele nu știu cărei industrii și călătorea mult în România ; iar noi care duceam o viață închisă și sedentară, admiram la el aerul pe care-l avea de parcă era gata în fiecare clipă să urce în tren sau de parcă tocmai coborîse din tren ; iar el, conștient poate de admirația noastră, își accentua acel aer cînd era cu noi, făcînd puțin pe marele om de afaceri și pe marele călător. Rognetta aduna, în călătoriile sale, știri. Pînă la invadarea Belgiei, știrile sale fuseseră întotdeauna optimiste ; după invazie, au căpătat culoarea unui pesimism ca cerneala.

Rognetta spunea că Germania urma să invadeze în curînd nu numai Franța și desigur Italia, ci întreaga lume, drept care n-ar mai fi rămas nicăieri nici o palmă de pămînt unde să poți supraviețui. Mă întreba, înainte să plece,

---

1 Roman al scriitoarei Annie Vivanti (1868—1942).

ce mai fac copiii, iar eu îi spuneam că bine, așa încît mama i-a zis o dată : „Ce contează dacă sînt bine, dacă în curînd tot vine Hitler și ne omoară pe toți ?" Rognetta era întotdeauna foarte binecrescut și obișnuia, la plecare, să sărute mîna mamei mele. În seara aceea, sărutîndu-i mîna, i-a spus că poate totuși s-ar mai fi putut pleca în Madagascar. „De ce tocmai în Madagascar ?" întrebă mama. Rognetta răspunse că urma să-i explice altă dată, acum nu avea timp, trebuia să prindă trenul. Iar mama, care avea mare încredere în el și de altfel, în perioada aceea, plină de neliniște, sorbea orice cuvînt spus de alții, în seara aceea și în ziua următoare a continuat să repete : „Cine știe de ce tocmai în Madagascar !"

Rognetta n-a mai avu timp să ne explice de ce. Nu l-am revăzut decît cu mulți ani mai tîrziu, iar Leone cred că nu l-a mai revăzut niciodată. Mussolini a declarat război [1], după cum ne așteptam. În aceeași seară bona a plecat, iar eu am privit cu mare ușurare cum dispărea în capul scărilor spatele ei lat, îmbrăcat într-o rochie de stambă neagră, nu în rochia ei de bonă. A venit la noi Pavese. L-am salutat cu gîndul că urma să nu-l mai vedem multă vreme. Pavese ura despărțirile și la plecare a salutat ca întotdeauna, întinzînd ursuz doar două degete ale mîinii sale.

---

1 10 iunie 1940. Italia, încurajată de succesele repurtate de Germania, declară război Franței și Marii Britanii.

În primăvara aceea, Pavese obișnuia să vină la noi mîncînd cireșe. Îi plăceau primele cireșe, cele încă mici și apoase, care aveau, după cum spunea el, „gust de cer". Îl vedeam de la fereastră apărînd în capătul străzii, înalt, cu pasul lui iute ; mînca cireșe și arunca scurt și fulgerător cu sîmburii în ziduri. Înfrîngerea Franței, pentru mine, a rămas legată pentru totdeauna de cireșele lui, pe care ni le dădea să le gustăm cînd venea, scoțîndu-le una cîte una din buzunar, cu o mînă zgîrcită și ursuză.

Credeam că războiul va da imediat peste cap viața tuturor. În schimb, ani de zile multă lume a rămas fără să fie deranjată în casa ei, continuînd să facă ceea ce făcuse întotdeauna. Cînd toată lumea a crezut că în fond a scăpat ieftin și nu vor mai fi nici un fel de schimbări violente, nici case distruse, nici fugi sau persecuții, dintr-o dată au explodat bombe și mine peste tot, s-au prăbușit casele, iar străzile s-au umplut de ruine, de soldați și de refugiați. Și nimeni nu se mai putea preface că nu vede, nimeni nu mai putea să-și închidă ochii și să-și astupe urechile și să-și vîre capul sub pernă, nimeni nu mai putea. Așa a fost războiul în Italia.

Mario s-a întors în Italia în 1945. Era poate emoționat și melancolic, dar nu lăsa să se vadă ; mamei care îl îmbrățișa i-a întins obrazul ironic, fruntea bronzată și brăzdată de riduri ironice. Era chel de tot, cu craniul gol și lucios, ca de bronz, și era îmbrăcat cu o cazacă curată,

dar uzată, dintr-o mătase cenușie, care părea de căptușeală, cum poartă doar prin filme unii negustori chinezi.

Acum fața lui lua o expresie încruntată și serioasă cînd era de acord cu persoane și lucruri care i se păreau serioase, sau cînd vroia să arate că apreciază noi romancieri sau noi poeți. Spunea despre un roman : „E bun ! nu-i rău, e destul de bun !“ (Vorbea întotdeauna de parcă ar fi tradus din franceză). Îi abandonase pe Herodot și pe clasicii greci : sau cel puțin nu mai vorbea de ei. Noile romane pe care le aprecia erau, în general, romane franțuzești despre Rezistență. Dar părea că a devenit mai precaut în aprecierile sale : sau cel puțin era mai precaut în simpatiile sale, nu se lăsa ca altă dată prins de pasiuni neașteptate. Nu devenise însă mai precaut cînd dezaproba și cînd condamna, iar ura lui era la fel de violentă și necontrolată ca în trecut.

Nu-i plăcea Italia. În Italia aproape totul îi părea ridicol, infatuat, rău conceput și rău construit. „În Italia școala e de plîns ! În Franța e mai bună ! Nici în Franța nu e perfectă, dar e oricum mai bună ! Se știe, aici sînt prea mulți preoți. Totul e în mîinile preoților !“

— Ce de preoți ! zicea de fiecare dată cînd ieșea pe stradă. Ce de preoți aveți în Italia ! Noi în Franța putem să parcurgem kilometri fără să întîlnim un preot !

Mama i-a povestit un fapt ce i se întîmplase copilului unei prietene de-ale sale, cu mulți ani

în urmă, încă înainte de război și de campania rasială. Acest copil era evreu și familia îl înscrisese la o școală publică ; îi ceruse însă învățătoarei să-l scutească de lecțiile de religie. Într-o zi învățătoarea a lipsit și i-a ținut locul o suplinitoare, care nu fusese avizată și cînd a venit rîndul orei de religie, s-a mirat văzîndu-l pe copil luîndu-și servieta și pregătindu-se să plece. „Tu de ce pleci ?“ a întrebat. „Plec, a zis copilul, pentru că eu mă duc mereu acasă cînd e ora de religie.“ „Dar de ce ?“ a întrebat suplinitoarea. „Pentru că eu, a răspuns copilul, n-o iubesc pe Maica Domnului“. „N-o iubești pe Maica Domnului !“ a strigat scandalizată învățătoarea. „Ați auzit copii ? N-o iubește pe Maica Domnului !“ „N-o iubești pe Maica Domnului ! n-o iubești pe Maica Domnului !“ a început să strige întreaga clasă. Părinții au fost obligați să-și retragă copilul de la școala aceea.

Lui Mario i-a plăcut imens această întîmplare. Nu mai contenea să se entuziasmeze de ea și întreba mereu dacă era chiar adevărată. „Nemaiauzit !“ spunea, lovindu-și palmele de genunchi. „Un lucru nemaiauzit !“

Mama era mulțumită că povestea ei îi plăcuse atît de mult ; dar pe urmă s-a săturat să-l tot audă repetînd că în Franța nu existau asemenea învățătoare și nici nu puteau fi imaginate. Era sătulă să-l tot audă spunînd : „La noi, în Franța“, și sătulă să-l audă tot timpul vorbind împotriva preoților. „Tot e mai bun un guvern de preoți decît fascismul“, spunea

mama. „E același lucru ! Dar nu înțelegi că e același lucru ? Același lucru !“

În perioada cît nu l-am văzut, în timpul războiului, Mario se căsătorise. Vestea căsătoriei sale a ajuns la urechea părinților mei cu puțin înainte de sfîrșitul războiului ; se căsătorise, a povestit cineva, cu fiica pictorului Amedeo Modigliani. Tata, pentru prima oară la vestea căsătoriei unuia dintre noi, a rămas liniștit : ceea ce ni s-a părut, nouă și mamei, foarte ciudat, inexplicabl și a rămas pentru totdeauna așa. Dar poate că tata se temuse atît de tare pentru Mario, în acei ani, gîndind că poate a căzut prizonier la nemți, sau a murit, încît acum faptul că era doar căsătorit i se părea un incident de importanță infimă. Mama era foarte mulțumită și făcea tot felul de presupuneri în legătură cu acea căsătorie și cu acea Jeanne, pe care n-o văzuse niciodată, dar despre care i se spusese că părea un tablou de Modigliani, pieptănată cum sînt pieptănate femeile din tablourile lui. Tata a remarcat doar că tablourile lui Modigliani era oribile : „Mîzgăleli ! aiureli !“ și nu a mai spus altceva. Dar părea că privește acea căsătorie cu o vagă aprobare.

La terminarea războiului, a sosit de la Mario o scrisoare, cîteva rînduri laconice. Spunea că se căsătorise din motive legate de permisul lui de ședere în Franța, dar că divorțase deja. „Păcat ! a zis mama. Cît de rău îmi pare !“ Tata n-a zis nimic.

Cînd l-am revăzut, Mario nu părea dispus să vorbească despre acea căsătorie și despre

divorț. Lăsa să se înțeleagă că fusese totul prevăzut de la început, căsătorie și divorț, și avea aerul de a voi să afirme că divorțurile și căsătoriile erau lucrul cel mai simplu și mai natural din lume. De altfel nu părea dispus să vorbească despre nimic din ceea ce i se întîmplase în acei ani. Dacă avusese parte de lipsuri și spaime, deziluzii și umilințe, nu ne-a spus. Dar apăreau uneori pe fața lui înăsprită urme de melancolie, cînd se odihnea, cu mîinile unite și strînse între genunchi într-o poziție care-l caracterizase dintotdeauna, cu craniul ca de bronz sprijinit de speteaza fotoliului, cu buzele avînd o expresie de dezamăgire, un fel de zîmbet amar și blînd.

— Nu te duci să-l vezi pe Sion Segre ? l-a întrebat tata. Își închipuise că va alerga imediat în căutarea lui Sion Segre, tovarăș cu el în aventura de demult. „Nu mă duc. N-am mai ști ce să ne spunem“, a zis Mario.

N-a vrut să se ducă să-și vadă nici frații, care trăiau în orașe diferite, deși nu-i mai văzuse de ani de zile. A spus ceea ce spusese și despre Sion Segre : „De-acum n-am mai ști ce să ne spunem !“

Totuși a părut bucuros să-l vadă pe Alberto, care se întorsese după război la Torino. Acum nu-l mai disprețuia. „Trebuie să fie un medic bun ! a spus. Nu-i rău, ca medic trebuie să fie destul de bun !“

I-a cerut cîteva informații despre boala lui Cafi, descriindu-i simptomele acesteia și comunicîndu-i părerile medicilor care-l îngrijeau. Cafi locuia la Bordeaux și nu mai putea coborî

din pat, își pierduse forțele și aproape că nu mai vorbea.

Cum trăise Mario în acei ani am aflat puțin cîte puțin, pe fragmente, din frazele laconice și nerăbdătoare pe care ni le arunca din cînd în cînd, pufăind și ridicînd din umeri, aproape iritat că nu știm nimic. În timpul invaziei germane se afla la Paris, pentru că plecase de la internatul acela din provincie unde lucrase și se întorsese din nou, împreună cu pisica, în mansarda lui. Din zi în zi nemții înaintau și Mario i-a spus lui Cafi că trebuie să plece de la Paris ; dar Cafi avea un picior bolnav și nu vroia să plece. Soția lui Chiaromonte a murit la spital chiar în acele zile, iar el a hotărît să plece în America. S-a îmbarcat la Marsilia, pe ultima navă civilă care a mai plecat din port.

Pînă la urmă Mario l-a convins pe Cafi să plece. Au părăsit Parisul pe jos, cînd nemții erau deja la un kilometru de oraș și nu se mai putea găsi nici un mijloc de transport. Cafi șchiopăta și se sprijinea de Mario și înaintau cu o încetineală exasperantă. Din cînd în cînd Cafi se așeza să se odihnească pe marginea șoselei, iar Mario îi refăcea bandajul. Pe urmă o porneau iar la drum, iar Cafi își trăgea prin praf piciorul care-l durea, încălțat într-un papuc și un ciorap gros cîrpit cu fir roșu.

Au ajuns într-un sat de lîngă Bordeaux. Mario a fost internat într-un lagăr de refugiați străini. Cînd a fost eliberat a intrat în *maquis*. Sfîrșitul războiului l-a prins la Marsilia. Făcea parte din Consiliul de epurări. Chiaromonte a părăsit America și s-a întors la Paris și erau,

cu Mario și Cafi, prieteni în continuare. Mario nici nu se gîndea să se întoarcă să stea în Italia. Dimpotrivă, făcuse cerere să obțină cetățenia franceză.

Era consultant economic al unui industriaș, un francez, și venise în Italia cu automobilul împreună cu francezul, pe care îl ducea peste tot să vadă muzeele și fabricile, dar francezul era cel care conducea automobilul, pentru că Mario nu știa să conducă nici acum. Tata și mama se întrebau neliniștiți dacă slujba aceea avea vreo stabilitate sau era ceva temporar și precar.

— Mi-e teamă că pînă la urmă și-a ales o meserie proastă ! zicea mama. Păcat ! el care e atît de inteligent !

— Dar cine e francezul ăla ? zicea tata. Am impresia că are un aer echivoc !

Mario a rămas în Italia nu mai mult de o săptămînă ; pe urmă a plecat împreună cu francezul și nu l-am mai văzut mult timp.

Mica editură de odinioară devenise mare și importantă. Acum avea mulți angajați. Avea un sediu nou, în Corso Re Umberto, pentru că vechiul sediu fusese distrus în timpul unui bombardament. Pavese avea acum o cameră singur, iar pe ușa lui era o plăcuță pe care scria : „Direcțiune“. Pavese stătea la masă, cu pipa, și revedea corecturile cu o viteză de fulger. Citea *Iliada* în grecește, în orele de răgaz, psalmodiind versurile cu voce tare, cu o tristă cantilenă. Sau își scria, făcînd ștersături rapi-

de și violente, romanele sale. Devenise un scriitor celebru.

În camera de alături stătea editorul[1], frumos, roz, cu gîtul lung, părul ușor încărunțit la tîmple, ca niște aripi de turturea. Acum avea multe sonerii pe masă, și telefoane, și nu mai urla : Coppaaa !" De altfel domnișoara Coppa nu mai era. Nu mai era nici magazionerul de altădată. Acum, cînd vroia să cheme pe cineva, editorul apăsa pe un buton și vorbea prin telefonul interior, cu etajul de dedesubt, unde erau multe dactilografe și mulți magazioneri. Din cînd în cînd editorul începea să se plimbe în sus și-n jos pe coridor, cu mîinile la spate, capul puțin înclinat pe umăr, se oprea la ușile birourilor în care stăteau funcționarii și spunea ceva cu vocea sa nazală. Editorul nu mai era timid, sau mai bine zis timiditatea sa se trezea doar uneori, cînd trebuia să aibă discuții cu străini, dar nu mai părea timiditate, ci un mister rece și tăcut. De aceea timiditatea sa îi intimida pe străini, care se simțeau învăluiți într-o privire albastră, luminoasă și glacială, care îi cerceta și-i cîntărea de dincolo de masa mare de sticlă, de la o distanță glacială și luminoasă. Timiditatea aceea devenise astfel un important instrument de lucru. Timiditatea aceea devenise o forță de care străinii se izbeau cum se izbesc fluturii orbiți de o lampă și dacă veniseră acolo siguri de ei, cu o mulțime de propuneri și proiecte, la sfîrșitul discuției se trezeau ciudat de extenuați și deconcertați, cu îndoiala neplăcută de a fi poate cam proști și ingenui și de a-și fi făcut planuri fără nici o bază, în fața unei reci investigații care îi scrutase și îi triase în tăcere.

Pavese accepta rar să primească străini. Spunea :

— Am treabă ! Nu vreau pe nimeni ! Să se spînzure ! Puțin îmi pasă !

În schimb noii angajați, tinerii, erau interesați de discuțiile cu străinii. Străinii puteau să aducă idei.

Pavese spunea :

— Aici nu-i nevoie de idei ! Avem chiar prea multe idei !

Suna telefonul interior pe masa lui și cunoscuta voce nazală spunea în receptor :

— Jos e cutare. Primește-l. S-ar putea să aibă vreo propunere.

Pavese spunea :

— Ce nevoie avem de propuneri ? Sîntem plini de propuneri pînă-n gît ! Puțin îmi pasă de propuneri ! Nu vreau idei !

— Trimite-l atunci lui Balbo, spunea vocea.

Balbo, în schimb, îi asculta pe toți. Nu refuza niciodată o nouă întîlnire. Balbo nu avea rețineri în privința propunerilor și ideilor. Toate propunerile și toate ideile îi plăceau, îl mobilizau, îl făcea să se agite și venea să i le expună lui Pavese. Venea acolo, mic, cu nasul lui roșu, serios, așa cum devenea cînd avea o propunere de expus, cînd credea că a pus ochii pe un nou caz uman, uimit cum rămînea întotdeauna în fața fiecărei forme umane noi care se contura la orizontul său, mereu dispus

---

1 Giulio Einaudi.

să zărească inteligența peste tot, s-o vadă răsărind în fiecare colț unde se uitaseră ochișorii lui albaștri, pătrunzători și ingenui, dezarmați și profunzi. Balbo vorbea, vorbea, iar Pavese își fuma pipa și își răsucea părul în jurul degetelor.

Pavese spunea :

— Mi se pare o propunere cretină ! Fereș-te-te de cretini !

Iar Balbo răspundea că da, era într-adevăr în parte o propunere cretină, dar în același timp nu era totuși chiar așa de cretină și avea un miez bun, vital, fecund. Balbo vorbea și vorbea, pentru că vorbea mereu, nu tăcea niciodată. Cînd termina de vorbit cu Pavese, se ducea în biroul editorului și vorbea și cu el, mic, serios, cu nasul mic și roșu, iar editorul se legăna în fotoliu, îl fulgera din cînd în cînd cu privirea lui deschisă și rece, mîzgălea pe o foaie figuri geometrice, cu țigara aprinsă între buze, picior peste picior.

Balbo nu făcea niciodată corecturi. Spunea :

— Nu sînt în stare să fac corecturi ! Le fac prea încet. Nu e vina mea !

Nu citea niciodată o carte pînă la capăt. Citea cîteva fraze, ici-colo, și se ridica imediat să se ducă să-i vorbească cuiva despre ea, pentru că era suficient un fleac să-l mobilizeze, să-l facă să se agite, să pună în mișcare gîndirea lui care imediat începea să alerge, iar el rămînea la editură pînă la nouă seara, vorbind printre mese, pentru că nu avea orar, nu-și aducea niciodată aminte să meargă la

masă. Pînă cînd mesele se goleau, biroul la fel ; atunci se uita la ceas, tresărea, își punea paltonul și pălăria lui verde, trasă bine pe frunte. O lua în jos pe Corso Re Umberto, mic, drept, cu servieta sub braț și se oprea să privească motocicletele și motoretele din parcaje, pentru că avea o mare curiozitate față de mașini, iar pentru motociclete simțea o duioșie aparte.

Pavese spunea despre el :

— Dar de ce trebuie să vorbească tot timpul în timp ce ceilalți muncesc ?

Iar editorul spunea :

— Lasă-l în pace !

Editorul agățase pe perete, în biroul său, un mic portret al lui Leone, cu capul puțin aplecat, ochelarii lăsați în jos pe nas, părul des și negru, o gropiță adîncă în obraz, o mînă feminină. Leone murise în închisoare, în aripa germană a închisorii Regina Coeli, la Roma, în timpul ocupației germane, într-un februarie geros.

Eu nu i-am mai revăzut niciodată pe toți trei împreună, pe Leone, pe editor și pe Pavese, după primăvara aceea în care nemții au ocupat Franța, decît o singură dată, cînd eu și cu Leone ne întorsesem din domiciliul forțat, unde fusese trimis imediat ce Italia intrase în război. Venisem de acolo cu un permis de cîteva zile și am cinat atunci adesea împreună, noi, Pavese și editorul, împreună cu alții care începeau să devină importanți la editură, oameni veniți de la Milano și de la Roma, cu

proiecte și idei. Nu și Balbo, pentru că Balbo era atunci la război, pe frontul albanez.

Pavese nu vorbea aproape niciodată despre Leone. Nu-i plăcea să vorbească despre absenți și despre morți. O și spunea. Spunea :

— Cînd cineva pleacă, sau moare, caut să nu mă gîndesc la el, pentru că nu-mi place să sufăr.

Totuși poate că uneori suferea că îl pierduse. Fusese cel mai bun prieten al său. Poate că includea acea pierdere printre lucrurile care îl chinuiau. Și cu siguranță nu era în stare să se ferească de suferință, trecînd prin cele mai sfîșietoare și crude suferințe ori de cîte ori se îndrăgostea.

Dragostea îl cuprindea ca o criză de febră. Dura un an, doi ; pe urmă se vindeca de ea, dar era buimac și istovit, ca cineva care se scoală după o boală grea.

Primăvara aceea, ultima primăvară în care Leone lucrase în mod stabil la editură, cînd nemții ocupau Franța, iar în Italia se aștepta războiul, primăvara aceea părea tot mai îndepărtată. Și războiul, încet încet, devenea tot mai îndepărtat. În timpul războiului, cînd încălzirea centrală nu funcționa, s-au construit la editură niște sobe de cărămidă ; pe urmă au fost reparate cazanele caloriferelor, dar sobele acelea au mai rămas acolo mult timp. Pe urmă editorul a dat dispoziție să fie desfăcute. În birouri, toate manuscrisele erau îngrămădite unul peste altul, în dezordine, pentru că nu erau rafturi suficiente ; pe urmă au fost făcute niște rafturi suedeze, cu polițe mobile, care ajungeau pînă în tavan. Pe coridor, în fund, un perete a fost vopsit cu negru și s-au fixat pe el, cu pioneze, stampe și reproduceri de tablouri. Pe urmă pionezele au fost aruncate, iar pe perete au fost agățate tablouri adevărate, în rame lucioase.

Tata era în Belgia în momentul invaziei germane. A rămas la Liège pînă în ultima clipă, să lucreze la institutul său, neputînd să creadă că nemții vor sosi atît de repede, pentru că își amintea că în celălalt război nemții rămăseseră pe loc la porțile orașului Liège timp de cincisprezece zile. Acum însă nemții erau pe punctul de a intra în oraș ; pînă la urmă s-a hotărît și el să închidă institutul deja pustiu și să plece, și a plecat la Ostende, și pe jos, și cu mijloace de transport de ocazie, în mijlocul mulțimii care năpădea șoselele. La Ostende, a fost luat de o ambulanță a Crucii Roșii, pentru că cineva îl recunoscuse. L-au pus să îmbrace un halat și s-a dus, cu ambulanța aceea, pînă la Boulogne. Aici ambulanța a fost capturată de nemți. Tata s-a dus să se prezinte nemților, le-a spus cum se numește. Nemții n-au făcut caz de numele lui, care era un nume pur evreiesc, și l-au întrebat ce are de gînd să facă. El a răspuns că vrea să se întoarcă la Liège. L-au readus acolo.

La Liège a mai rămas timp de un an. Era singur, pentru că în perioada aceea nu mai era nimeni la institut, nici măcar elevul și prietenul său Chèvremont. Pe urmă a fost sfătuit

să se întoarcă în Italia,așa încît s-a întors în Italia, la mama, la Torino.

El și cu mama au rămas la Torino pînă cînd bombardamentele le-au avariat casa. La Torino, în timpul bombardamentelor, nu vroia niciodată să coboare în pivniță. Mama trebuia de fiecare dată să se roage de el să coboare și să-i spună că, dacă nu coboară el, nu va coborî nici ea. „Nărozii !“ zicea el pe scară. „Și așa dacă se prăbușește casa, se prăbușește și pivnița, cu siguranță ! Nu e de loc mai sigur în pivniță ! E o nărozie !“

Pe urmă s-au refugiat la Ivrea. A venit armistițiul ; mama se afla în zilele acelea la Florența, iar el i-a transmis să nu se miște de acolo. El a rămas la Ivrea, în casa unei mătuși a Pierei, care se refugiase în altă parte. Au venit să-i spună să se ascundă, pentru că nemții îi căutau și-i luau pe evrei. S-a ascuns la țară, într-o casă goală pe care i-o cedaseră niște prieteni, și a acceptat în sfîrșit să i se facă niște acte false pe numele Giuseppe Lovisatto. Cînd se ducea în vizită la cunoștințe și femeia care deschidea ușa îl întreba pe cine să anunțe, își spunea însă adevăratul nume, spunea : „Levi. Nu, adică Lovisatto“. Pe urmă a fost avizat că fusese recunoscut și a plecat la Florența.

Tata și mama au rămas la Florența pînă cînd a fost eliberat nordul Italiei. La Florența nu prea se găsea de mîncare ; iar mama spunea la sfîrșitul mesei, dîndu-le copiilor mei cîte un măr :

— Celor mici cîte un măr, celor mari diavolul care îi ia de păr.

Și povestea despre doamna Grassi care în timpul celuilalt război, în fiecare seară, lua o nucă și o împărțea în patru : „O nucă, Lidia !“ și dădea cîte un sfert din ea celor patru copii ai săi, Erika, Dina, Clara și Franz.

Mamei îi plăcea mult să vină să ne vadă, cînd eu și Leone trăiam în Abruzzo, cu domiciliu forțat. Mergea să-l vadă și pe Alberto, care era în apropiere, la Rocca di Mezzo ; compara apoi cele două sate și declama „Fiica lui Jorio“, care-i venea în minte în acele locuri.

La noi, dat fiind că nu aveam loc în casă, dormea la hotel : singurul hotel din sat, cîteva camere grupate în jurul unei bucătării, cu o boltă de viță, o grădină și o terasă ; iar în spate cîmpul și colinele joase, goale, bătute de vînt. Proprietăresele hotelului, mamă și fiică, ne deveniseră prietene ; și noi obișnuim să ne petrecem zilele, indiferent dacă mama mea era acolo sau nu, în bucătăria sau pe terasa aceea. Se comentau, în bucătărie în serile de iarnă, sau pe terasă vara, întîmplările din tot satul precum și ale celor cu domiciliu forțat, care veniseră, odată cu războiul, ca și noi, să se amestece în viața satului, împărțind cu localnicii bucuriile și problemele lui. Mama, ca si noi, învățase poreclele care se dădeau în sat noilor veniți și sătenilor. Cei cu domiciliu forțat erau mulți, unii bogați, iar alții foarte săraci : iar bogații mîncau mai bine, cumpărau făină și pîine la bursa neagră, dar în afară de mîncare, duceau aceeași viață ca și săracii, stînd uneori în bucătăria sau pe terasa hotelului, alteori în prăvălia lui Ciancaglini, un negustor de mărunțișuri.

Erau acolo familia Amodaj, bogați comercianți de ciorapi din Belgrad ; un cizmar din Fiume [1], un preot din Zara [2], un dentist ; și doi frați evrei din Germania, unul profesor de dans și celălalt filatelist, care se numeau Bernard și Willi ; pe urmă mai era o bătrînă olandeză nebună, pe care în sat o porecliseră Picioare Ușoare, pentru că avea gleznele slabe ; și încă mulți alții.

Picioare Ușoare publicase, în anii dinainte de război, niște volume de poezie în care îl slăvea pe Mussolini.

— Am scris poezii pentru Mussolini ! Ce greșeală ! îi spunea mamei mele, întîlnind-o pe stradă și își ridica spre cer mîinile lungi îmbrăcate în mănuși albe ca de mușchetar, pe care le primise cadou de la nu știu care asociație de ajutorare a refugiaților evrei. Toată ziua Picioare Ușoare mergea pe stradă în sus și-n jos, umblînd ca halucinată și oprindu-se să vorbească cu oamenii, cărora le povestea, ridicîndu-și spre cer mîinile înmănușate, nenorocirile ei. Toți cei cu domiciliu forțat mergeau așa în sus și-n jos, băteau de o sută de ori pe zi același drum, pentru că le era interzis să se plimbe pe cîmp.

— O ții minte pe Picioare Ușoare ? oare ce s-o fi întîmplat cu ea ? îmi spunea mama cu mulți ani mai tîrziu.

Mama, cînd venea în Abruzzo să ne viziteze, aducea mereu cu ea o cadă din cauciuc, pentru că acolo nu existau băi și grija ei constantă era să poată face baie neapărat, dimineața. Ne adusese una și nouă, și mă punea să-i spăl pe copii de mai multe ori pe zi, pentru că tata în fiecare scrisoare pe care o scria insista să-i spălăm cît mai mult, deoarece trăiam într-un sat primitiv și fără norme igienice ; femeia pe care o aveam atunci spunea cu un aer dezgustat, cînd vedea că-i spălăm pe copii :

— Sînt curați ca aurul. Îi spală tot timpul.

Acestei femei solide, îmbrăcate în negru și avînd în jur de cincizeci de ani, îi trăiau încă tatăl și mama, pe care îi numea „bătrînul ăla" și „bătrîna aia". Seara, înainte de-a pleca, punea într-o legătură niște pungi cu zahăr și cafea, iar sub braț lua o sticlă de vin : „Permiteți ? Îi duc și eu ceva bătrînei ăleia ! Îi duc puțin vin bătrînului ăluia, că-i place vinul !"

Alberto a fost transferat cu domiciliul forțat mai la nord. Transferul în nord era considerat un lucru pozitiv ; cine era transferat în nord, putea fi aproape sigur că va fi curînd eliberat. Făceam și noi, din cînd în cînd, cîte o cerere să fim transferați în nord ; dar ne-ar fi părut rău să plecăm din Abruzzo, după cum le păruse rău Mirandei și lui Alberto, care găseau stupid noul loc unde fuseseră trimiși, în ținutul Canavese [1]. În orice caz, cererile noastre de transfer nu au avut nici un rezultat.

Tata venea și el uneori să ne vadă. Găsea satul în care trăiam murdar. Îi aducea aminte de India.

1, 2 Porturi la Marea Adriatică, ce au aparținut Italiei între cele două războaie mondiale. Astăzi Rijeka și Zadar în Iugoslavia.

1 Ținut în Piemont.

— E ca în India! spunea. Murdăria care era în India nici nu v-o puteți închipui! Murdăria pe care am văzut-o la Calcutta! la Bombay!

Era foarte mulțumit că vorbea despre India. Era cuprins, pomenind de Calcutta, de o adevărată plăcere.

Cînd s-a născut fiica mea Alessandra, mama a rămas mult timp cu noi. Nu-i venea să plece. Era vara lui '43. Speram cu toții în sfîrșitul apropiat al războiului. A fost o perioadă senină și au fost ultimele luni pe care le-am petrecut împreună, Leone și cu mine. Mama a plecat în sfîrșit și m-am dus s-o conduc pînă la Aquila; în timp ce așteptam autobuzul în piață, aveam senzația că mă pregătesc pentru o lungă despărțire. Ba mai mult, aveam senzația confuză că n-o voi mai revedea niciodată.

A venit apoi ziua de 25 iulie [1] iar Leone a plecat la Roma. Eu am mai rămas încă în sat. Era acolo o pajiște, pe care mama o numise „a calului mort", pentru că găsisem acolo într-o dimineață un cal mort. Obișnuiam să mă duc pe pajiștea aceea în fiecare zi, cu copiii. Simțeam lipsa lui Leone și a mamei; iar pajiștea aceea, unde fusesem de atîtea ori cu ei, îmi provoca o mare melancolie. Aveam sufletul plin de cele mai triste presimțiri. De-a lungul drumului prăfuit, printre colinele arse de soarele verii, trecea în sus și-n jos Picioare Ușoare, cu pasul ei strîmb și iute, cu pălăria ei de paie; la fel și frații Bernard și Willi, îmbrăcați în paltoane lungi cu gaică la spate, dăruite

1 25 iulie 1943 · regele îl destituie și îl arestează pe Mussolini.

de asociația aceea evreiască, pe care le purtau și în plină vară, avînd hainele rupte. În afară de Leone, toți cei cu domiciliu forțat rămăseseră acolo, pentru că nu știau unde să se ducă.

Pe urmă a venit armistițiul [1], scurta exaltare și delirul armistițiului; pe urmă, cu două zile mai tîrziu, nemții. Pe șosea goneau camioane germane, colinele și satul erau pline de soldați. Erau soldați și la hotel, pe terasă, sub bolta de viță și în bucătărie. Satul era împietrit de spaimă. Tot îi mai duceam pe copii pe pajiștea „calului mort", iar cînd treceau avioanele, ne trînteam în iarbă. Îi întîlneam mereu pe drum pe ceilalți tovarăși de exil și ne întrebam din priviri, în tăcere, unde să mergem și ce să facem.

Am primit o scrisoare de la mama. Era și ea speriată și nu știa cum să mă ajute. M-am gîndit atunci pentru prima oară în viața mea că nu mă mai putea proteja nimeni și nimic, că trebuia să mă descurc singură. Am înțeles că existase întotdeauna în mine, în dragostea mea față de mama, senzația că la nenorocire ea mă va proteja și apăra. Dar acum rămînea în mine doar dragostea, și orice dorință de a fi protejată dispăruse din acea dragoste, ba dimpotrivă, mă gîndeam că poate ar fi trebuit de acum înainte, s-o protejez și s-o apăr eu, pentru că mama era acum foarte bătrînă, abătută și lipsită de apărare.

Am plecat din sat la întîi noiembrie. Primisem de la Leone o scrisoare, pe care mi-o

1 8 septembrie 1943.

adusese o persoană venită de la Roma, în care îmi spunea să părăsesc satul imediat, pentru că acolo era greu să te ascunzi și nemții ne-ar fi recunoscut și ridicat. Se ascunseseră deja și ceilalți, ici și colo prin împrejurimi sau în orașele mai apropiate.

Mi-au venit în ajutor oamenii din sat. S-au înțeles între ei și m-au ajutat cu toții. Proprietara hotelului, în ale cărui puține camere, ca și în bucătărie în jurul focului, unde șezusem de atîtea ori în liniște, stăteau acum niște soldați nemți, le-a povestit acestora că eram o rudă de-a ei, refugiată de la Napoli, că îmi pierdusem actele în timpul bombardamentelor și că trebuia să ajung la Roma. În fiecare zi plecau la Roma camioane germane. Așa că m-am urcat într-o dimineață într-un camion german, iar oamenii din sat au venit să-i sărute pe copiii mei pe care îi văzuseră crescînd și ne-am spus adio.

Cînd am ajuns la Roma, mi-am tras sufletul și am crezut că urma să înceapă o perioadă fericită pentru noi. Nu aveam prea multe motive s-o cred, dar așa am crezut. Aveam o locuință pe lîngă piața Bologna. Leone conducea un ziar ilegal și era tot timpul plecat de acasă. L-au arestat la douăzeci de zile după sosirea noastră ; și nu l-am mai revăzut.

M-am întîlnit cu mama la Florența. La nenorocire, îi era întotdeauna foarte frig și se înfășura în șalul său. Nu am schimbat prea multe cuvinte despre moartea lui Leone. Ea îl iubise foarte mult ; dar nu-i plăcea să vorbească despre cei morți și grija ei constantă era tot

timpul să-i spele, să-i pieptene și să-i îmbrace călduros pe copii.

— Ți-o amintești pe Picioare Ușoare ? Dar pe Willi ? zicea. Ce s-o fi întîmplat cu ei ?

Picioare Ușoare, după cum am aflat mai tîrziu, murise de pneumonie într-o casă de țărani. Familia Amodaj, Bernard și Willi se ascunseseră la Aquila. Dar alții fuseseră prinși, încătușați și suiți într-un camion, și dispăruseră în praful drumului.

La sfîrșitul războiului, tata și mama păreau îmbătrîniți. Pe mama, spaima și nenorocirile o îmbătrîneau pe loc, în cursul unei zile. În anii aceia, purta mereu un șal de lînă de angora violet, cumpărat de la Parisini, și se înfășura în el. Îi era frig, din cauza spaimei și a nenorocirilor, și era palidă, cu cearcăne mari, întunecate sub ochi. Nenorocirile o dărîmau și o înjoseau, o făceau să umble încet, umilindu-i pasul triumfător, și îi săpau în obraji două gropi adînci.

S-au întors la Torino, în casa din strada Pallamaglio, care acum se numea strada Morgari. Fabrica de vopsele din piață arsese într-un bombardament ; la fel și baia publică. Dar biserica rămăsese aproape neatinsă și era tot acolo, sprijinită acum de niște proptele metalice.

— Păcat ! zise mama, ar fi putut să se dărîme ! E atît de urîtă ! Dar nu, a rămas în picioare !

Casa noastră a fost reparată și pusă în ordine. Cîteva geamuri sparte fuseseră înlocuite cu placaj, iar tata a pus să se facă niște sobe

în camere, pentru că nu funcționau caloriferele. Mama a chemat-o imediat pe Tersilla, iar cînd Tersilla a apărut în călcătorie, în fața mașinii de cusut, și-a tras sufletul și i s-a părut că viața putea să-și reia vechiul ritm. A cumpărat niște materiale înflorate să facă huse pentru fotoliile care stătuseră în pivniță și aveau din loc în loc pete de mucegai. La sfîrșit, a fost pus la loc în sufragerie, deasupra divanului, portretul mătușii Regina, care acum privea din nou de sus, cu ochii ei rotunzi, de culoare deschisă, cu mănușile, cu gușa ei și cu evantaiul.

— Celor mici un măr, celor mari diavolul care îi ia de păr ! continua să spună mama la sfîrșitul mesei. Pe urmă a încetat să mai spună așa, pentru că erau din nou mere pentru toată lumea. „Nu au nici un gust merele astea !" zicea tata. Iar mama zicea : „Dar Beppino, sînt mere renete !"

Tata l-a informat pe Chèvremont că avea intenția să doneze universității din Liège biblioteca sa, care rămăsese acolo : drept mulțumire că îl găzduiseră în perioada în care în Italia se desfășura campania rasială.

Continua să corespondeze cu Chèvremont. Își scriau, iar Chèvremont îi trimitea publicațiile sale.

În mintea mamei toate locurile existau doar în funcție de persoanele pe care le cunoștea acolo. În toată Belgia, pentru ea nu exista decît Chèvremont. Cînd în Belgia se întîmpla ceva, inundații sau vreo schimbare de guvern, mama zicea :

— Cine știe ce-o zice Chèvremont !

În Franța, înainte ca Mario să plece acolo, pentru ea nu exista decît un anume domn Polikar, pe care ea și tata îl cunoscuseră la un congres. Spunea mereu :

— Cine știe ce-o mai fi cu Polikar !

În Spania cunoștea pe unul care se numea Di Castro. Dacă citea despre ploi torențiale sau furtuni pe mare în Spania, zicea :

— Cine știe ce-o mai fi cu Di Castro !

Cu prilejul unei călătorii la Torino, acel Di Castro s-a îmbolnăvit, și nu se știa ce boală avea. Tata l-a internat într-o clinică și a chemat o grămadă de medici să-l consulte. Unul dintre ei spunea că poate avea ceva la inimă. Di Castro avea febră mare, delira și nu recunoștea pe nimeni. Soția lui, venită de la Madrid, repeta încontinuu :

— *Non è il corazon ! E' la cabeza !* [1]

Cînd s-a însănătoșit, Di Castro s-a întors în Spania, a venit guvernul franchist, pe urmă războiul și n-am mai aflat nimic despre el. „*Non è il corazon ! è la cabeza !*" spunea însă mereu mama, evocînd Spania și pe doamna Di Castro. Războiul l-a înghițit și pe domnul Polikar. Nici de doamna Grassi, care trăia la Freiburg, în Germania, n-am mai știut nimic. Mama o pomenea adesea. Zicea :

— Cine știe ce-o fi făcînd în clipa asta doamna Grassi ?

— O fi murit ! zicea uneori. Oh, ce groaznic, poate a murit doamna Grassi !

1 Nu e inima ! E capul ! (în spaniolă ; corect : No es el corazon ! Es la cabeza !).

Geografia ei era cu totul răvășită după război. Nu mai puteau fi evocați în liniște doamna Grassi și domnul Polikar. Ei avuseseră pe vremuri forța să transforme în ochii mamei mele țări îndepărtate și necunoscute în ceva familiar, obișnuit și vesel, să transforme lumea într-un tîrgușor sau într-o stradă care putea fi străbătută cu gîndul într-o clipă, pe urmele acestor cîteva nume obișnuite și liniștitoare.

Lumea apărea, în schimb, după război, enormă, necunoscută și fără margini. Totuși mama a reînceput s-o locuiască cum putea. A reînceput s-o locuiască cu bucurie, pentru că temperamentul ei era vesel. Sufletul ei nu știa să îmbătrînească și nu a cunoscut niciodată bătrînețea, care înseamnă să stai deoparte, plîngînd decăderea trecutului. Mama a privit decăderea trecutului fără lacrimi și nu a purtat doliu după el. Nu-i plăcea, de altfel, să poarte doliu. Cînd a murit mama ei, ea locuia la Palermo ; s-a dus la Florența, unde mama ei murise pe neașteptate și singură. A fost foarte îndurerată văzînd-o moartă. Pe urmă s-a dus să-și cumpere o rochie de doliu. Dar în loc să-și cumpere o rochie neagră, cum își propusese, și-a cumpărat o rochie roșie, și s-a întors la Palermo cu rochia aceea roșie în valiză. I-a spus Paolei : „Ce vrei, mama nu putea să sufere rochiile negre și ar fi foarte mulțumită, dacă m-ar vedea cu această minunată rochie roșie".

CIA s-a îmbolnăvit la un picior,
Uneori seara îi curgea puroi,
Asigurările sociale au trimis-o la Vercelli.

Tineri poeți scriau și aduceau la editură versuri ca acesta. Această terțină despre CIA [1] făcea parte dintr-un lung poem despre muncitoarele din orezării. În perioada de după război, toți credeau că sînt poeți și toți credeau că sînt oameni politici ; toți își imaginau că se putea, ba chiar trebuia să se facă poezie despre orice, după atîția ani în care lumea păruse mută și pietrificată, iar realitatea fusese privită ca printr-un perete de sticlă, într-o imobilitate sticloasă, cristalină și mută. Romancierii și poeții postiseră în anii fascismului, pentru că nu existau prea multe cuvinte pe care era permis să le folosești ; iar puținii care mai folosiseră cuvinte, le aleseseră cu mare grijă în restrînsul patrimoniu de firimituri ce le mai rămînea. În perioada fascismului, poeții exprimaseră doar lumea aridă, închisă și sibilină a viselor. Acum circulau din nou multe cuvinte și realitatea apărea din nou la îndemîna tuturor ; de aceea toți cei ce postiseră în trecut se apucaseră să se înfrupte din cuvinte cu mare desfătare. Și ospățul a fost general, pentru că tuturor le-a venit ideea să ia parte la el ; rezultatul a fost o confuzie de limbaj între poezie și politică, ce au apărut amestecate. Pe urmă însă realitatea s-a dovedit la fel de complexă și secretă, indescifrabilă și obscură ca și lumea viselor ; și s-a dovedit că rămăsese tot dincolo de peretele de sticlă, iar iluzia de a-l fi spart s-a dovedit efemeră. Astfel încît mulți s-au retras curînd, deprimați și descurajați, căzînd din nou într-un post amar și o tăcere profundă. Astfel perioada

1 C.I.A. — Agenția Centrală de Investigații din S.U.A.

de după război a fost tristă și plină de demoralizare după veselia și entuziasmul de la început. Mulți s-au tras la o parte și s-au izolat din nou, fie în lumea viselor lor, fie într-o muncă oarecare ce le putea asigura existența, o muncă găsită la întîmplare și în grabă, și care părea măruntă și cenușie după atîta zgomot ; în orice caz toți au uitat acea participare scurtă, iluzorie la viața oamenilor de lîngă ei. Desigur, timp de mulți ani nimeni nu și-a mai făcut meseria, ci toți au crezut că pot și trebuie să facă o mie de alte meserii deodată ; a trecut mult timp înainte ca fiecare să-și reia propria meserie și să-i accepte greutatea și truda cotidiană, precum și singurătatea cotidiană, singurul mijloc pe care îl avem de a participa la viața oamenilor de lîngă noi, pierduți și strînși într-o singurătate identică.

Cît despre versurile despre CIA cu piciorul bolnav, nu ni se păreau pe atunci frumoase, dimpotrivă, ni se păreau, după cum chiar și erau, foarte urîte, dar astăzi ni se par totuși emoționante, vorbindu-ne limbajul acelei epoci. Existau pe atunci două feluri de a scrie, unul era o simplă enumerare de fapte, pe urmele unei realități cenușii, triste, avare, în cadrul unui peisaj lipsit de podoabe și chinuit ; celălalt consta dintr-o participare violentă la fapte, printr-un delir de lacrimi, de suspine agitate, de sughițuri. În ambele cazuri nu se mai alegeau cuvintele ; pentru că în primul caz cuvintele se pierdeau în cenușiul scrierii, iar în al doilea în gemete și în sughițuri. Dar greșeala comună era întotdeauna credința că totul se poate transforma în poezie și cuvinte. Urmarea a fost că s-a născut un atît de puternic dezgust față de poezie și cuvinte, încît a inclus și adevărata poezie și adevăratele cuvinte, drept care la sfîrșit toți au tăcut, împietriți de plictiseală și de greață. Era necesar să se revină la alegerea cuvintelor, la scrutarea lor pentru a vedea dacă sînt false sau adevărate, dacă aveau sau nu adevărate rădăcini în noi sau dacă aveau doar rădăcinile efemere ale iluziei comune. Era deci necesar, dacă cineva scria, să-și îmbrățișeze din nou propria meserie pe care, în beția generală, o uitase. Iar perioada care a urmat a fost ca perioada ce-i urmează beției, o perioadă de greață, de slăbiciune și de plictiseală ; și toți s-au simțit, într-un fel sau altul, înșelați sau trădați : atît cei care trăiau realitatea, cît și cei care posedau, sau credeau că posedă, mijloacele pentru a o povesti. Astfel încît fiecare și-a reluat, singur și nemulțumit, drumul său.

Adriano venea uneori la editură. Îi plăceau editurile și vroia să facă și el una. Dar editura pe care vroia el s-o facă era diferită de aceasta, pentru că el nu avea de gînd să publice nici poezii, nici romane. Îi plăcuse, în tinerețe, un singur roman : *Visătorii din ghetou* de Israel Zangwill [1]. Toate celelalte pe care le citise mai tîrziu nu îl impresionaseră. Îi respecta foarte mult pe romancieri și pe poeți, dar nu-i citea ; și singurele lucruri din lume care-l atrăgeau erau urbanistica, psihanaliza, filozofia și religia.

Adriano era acum un industriaș mare și ce-

---

1 Israel Zangwill (1864—1926). scriitor evreu de limbă engleză.

lebru. Totuși mai păstra încă în înfățișarea sa ceva de vagabond, ca în tinerețe cînd era soldat ; și mergea și acum cu pasul tîrșîit și solitar al unui vagabond. Încă mai era timid ; și nu știa să profite de timiditatea sa ca de o forță, cum făcea editorul, de aceea căuta s-o ascundă în prezența unor persoane pe care le întîlnea pentru prima dată : fie că era vorba de autorități politice, fie de băieți săraci care veniseră să-i ceară un loc de muncă în fabrică ; își îndrepta umerii și capul, iar în ochi i se aprindea o privire imobilă, rece și pură.

L-am întîlnit la Roma într-o zi, în timpul ocupației germane. Era fără mașină ; mergea singur, cu pasul lui rătăcitor, cu ochii pierduți în visele lui eterne, învăluiți de o ceață albastră. Era îmbrăcat la fel cu toată lumea, dar părea, în mijlocul mulțimii, un cerșetor ; și părea, în același timp, și un rege. Un rege în exil.

Leone a fost arestat într-o tipografie ilegală. Locuiam în apartamentul acela de lîngă piața Bologna ; eram acasă cu copiii și așteptam, iar orele treceau ; așa am înțeles, treptat, văzînd că nu se întoarce, că trebuie să fi fost arestat. A trecut ziua aceea, și noaptea ; a doua zi dimineață a venit la mine Adriano și mi-a spus să plec imediat din locuința aceea, pentru că Leone fusese într-adevăr arestat și putea sosi dintr-o clipă în alta poliția. M-a ajutat să fac bagajul, să-i îmbrac pe copii ; am fugit și m-a dus la niște prieteni care erau dispuși să mă găzduiască.

Îmi voi aminti mereu, toată viața, cît de încurajată m-am simțit văzînd în fața mea, în dimineața aceea, figura lui atît de familiară,

pe care o cunoșteam din copilărie, după atîtea ore de singurătate și de teamă, ore în care mă gîndisem la ai mei care erau departe, în nord, și pe care nu știam dacă aveam să-i mai revăd vreodată ; îmi voi aminti mereu spatele lui aplecat, în timp ce aduna prin camere hainele noastre împrăștiate, pantofii copiilor, cu gesturi de o bunătate umilă, miloasă și răbdătoare. Cînd am fugit din casa aceea, avea aceeași expresie a feței ca atunci cînd venise la noi să-l ia pe Turati, cu sufletul la gură, înspăimîntat și fericit că poate salva pe cineva.

Cînd venea la editură, Adriano obișnuia să discute cu Balbo ; pentru că Balbo era un filozof și el era profund atras de filozofi, iar Balbo, la rîndul său, era profund atras de toți industriașii și inginerii, de fabrici, de problemele de fabrici, de mașini și motoare ; atracție și pasiune cu care se lăuda față de noi, față de Pavese și de mine, spunînd că noi eram intelectuali, pe cînd el nu era ; pentru că noi nu înțelegeam nimic despre fabrici și mașini. Atracție și pasiune care se reducea pînă la urmă la contemplarea motocicletelor din parcaje, cînd se întorcea seara acasă.

Adriano și Paola divorțaseră după război. Ea trăia la Florența, pe colinele de la Fiesole, iar el la Ivrea. Totuși el rămăsese prieten cu Gino și se vedeau adesea ; deși Gino părăsise, după război, Ivrea și fabrica, și lucra acum la Milano. Ba poate că Gino era unul din foarte puținii săi prieteni, pentru că el era credincios prietenilor și lucrurilor descoperite și cunoscute în tinerețe, așa cum îi rămăsese credincios, în fundul sufletului său, romancierului

Israel Zangwill. Fidelitatea sa era însă pur afectivă și nu se extindea asupra realizărilor concrete : era în schimb gata oricînd să desfacă ceea ce făcuse și să caute căi și tehnici tot mai noi și mai moderne, părîndu-i-se că lucrurile pe care le realiza îi îmbătrîneau printre degete : semăna, prin aceasta, cu editorul, gata și el întotdeauna să distrugă ceea ce abia ieri alesese și crease, mereu agitat și neliniștit în căutarea noului, căutare pe care o așeza pe primul plan și de la care nu-l putea opri nimic, nici stima față de averea obținută cu vechile invenții, nici spaima și protestele celor din jurul său, care se atașaseră de acele vechi invenții și nu înțelegeau de ce trebuiau aruncate.

Acum lucram și eu la editură. Editura și faptul că eu lucram acolo erau privite de tata aprobator și cu simpatie, iar de mama cu neîncredere și suspiciune. Mama găsea că acolo era un mediu prea de stînga ; pentru că după război începuse să-i fie frică de comunism, la care, mai înainte, nu se gîndise de fel. Nu-i plăcea nici măcar socialismul lui Nenni [1], pe care îl găsea prea asemănător comunismului ; prefera curentul lui Saragat [2], dar nici acesta nu-i

1 Pietro Nenni (n. 1891), om politic socialist, participant la războiul civil din Spania, activ antifascist. După eliberare, secretar al Partidului Socialist Italian (PSI.).

2 Giuseppe Saragat (n. 1898), om politic social-democrat, participant la lupta antifascistă. Secretar al Partidului Social Democrat Italian (P.S.D.I.) (1952—1963). Președinte al Republicii Italiene (1964—1971). În 1947, Partidul Socialist Italian s-a scindat : P.S.I. (cu orientare de stînga) și P.S.D.I. (cu orientare de centru).

plăcea cu totul și i se părea că Saragat „avea o față fără nici o expresie".

— Turati ! Bissolati ! zicea. Anna Kuliscioff ! Ăștia erau oameni simpatici ! Politica de astăzi nu-mi place !

Se ducea în vizită la Paola Carrara, care stătea în salonașul ei, mereu întunecos și plin de păsărele artificiale, vederi și păpuși ; stătea acolo încruntată, pentru că era și ea supărată pe comuniști și se temea că vor pune stăpînire pe Italia. Sora și cumnatul ei muriseră, și ea nu mai avea motive să meargă la Geneva și să citească „Le Zurnàl de Zenève" ; nici nu mai aștepta sfîrșitul fascismului și moartea lui Mussolini, deoarece Mussolini și fascismul pieriseră cu mult timp în urmă ; de aceea rămînea în sufletul ei o vie antipatie față de comuniști și regretul că operele lui Guglielmo Ferrero, cumnatul ei, nu fuseseră, după căderea fascismului, reevaluate în Italia cît ar fi meritat. Seara nu mai invita lume în salonașul său : cei care obișnuiau să-l frecventeze, antifasciștii de odinioară, plecaseră la Roma, pentru că primiseră funcții politice : mai rămîneau doar părinții mei și alți cîțiva, pe care ea îi mai invita cîteodată seara, dar fără plăcerea de altă dată : pe toți îi găsea prea „de stînga", în afară de mama ; și de aceea pînă la urmă adormea, îmbufnată, în rochia ei de mătase cenușie, cu mîinile învelite în șalul cenușiu, croșetat.

— Te lași montată împotriva comuniștilor de Paola Carrara ! îi zicea tata mamei.

— Mie nu-mi plac comuniștii ! zicea mama. Paola Carrara n-are nici o legătură. Nu-mi

plac! Mie îmi place libertatea! În Rusia nu e libertate!

Tata recunoştea că în Rusia poate nu era prea mare libertate. Era însă atras de forțele de stînga. Olivo, fostul lui asistent, care acum avea o catedră la Modena, era de stînga.

— Şi Olivo e de stînga! îi spunea tata mamei.

Iar mama spunea:

— Vezi că tu eşti cel care se lasă montat de Olivo!

Deci tata şi mama se întorseseră după război în strada Pallamaglio, care acum se numea strada Morgari. Eu locuiam cu ei, împreună cu copiii mei. Natalina nu mai era la noi, pentru că imediat după război Natalina se mutase într-o masardă, cu nişte mobile pe care i le dăduse mama, şi acum era femeie de servici cu ora.

Nu mai vreau să fiu sclavă, zisese Natalina, vreau libertate!

— Eşti o proastă! îi zicea mama. Crezi că eu te țin ca pe-o sclavă! Eşti mai liberă ca mine!

— Sînt sclavă! sînt sclavă! zicea Natalina, pe tonul ei tulburat şi amenințător, agitînd mătura; iar mama ieşea din casă, spunînd:

— Plec pentru că nu mai pot să te văd în fața mea! Ai devenit o antipatică!

Şi se ducea să se plîngă la zarzavagiu, la măcelar.

— La mine stă la căldură, nu-i lipseşte nimic! explica. E o proastă!

Se ducea la Alberto şi Miranda, care locuiau în apropiere, pe Corso Valentino; şi li se plîngea şi lor.

— Nu are toată libertatea pe care şi-o doreşte? Eu nu țin pe nimeni în sclavie! zicea.

Şi mai spunea apoi:

— Dar eu, fără Natalina, ce mă fac?

Natalina s-a mutat în mansarda ei. Venea totuşi mereu în vizită la mama, care la început mai sperase că se va căi şi se va întoarce la ea. Pe urmă se resemnase. Avea acum o altă femeie.

— Adio Ludovic al XI-lea, îi spunea Natalinei care se ducea acasă, în mansarda ei care era, după cîte povestea, „splendidă“, şi unde îi invita seara pe Tersilla şi pe soțul ei la o cafea.

— Adio Ludovic al XI-lea! adio Marat!

Mulți dintre prietenii tatii şi ai mamei muriseră. Murise Carrara, soțul Paolei Carrara, încă înainte de război: un bărbat înalt, slab, cu mustățile albe ca o perie, care mergea tot timpul cu bicicleta, cu o mică manta neagră care flutura; despre el mama zicea mereu că e aşa de cumsecade, „cumsecade cum e Carrara“ spunea, cînd vroia să indice culmea corectitudinii; chiar după ce murise, continua să spună aşa. Şi părinții lui Adriano muriseră, bătrînul inginer Olivetti şi soția lui, tocmai în lunile care urmaseră armistițiului, într-un sat de lîngă Ivrea unde erau ascunşi, întîi el, apoi şi ea peste puțin timp. Murise Lopez, imediat ce se întorsese, la sfîrşitul războiului, din Argentina: murise şi Terni, la Florența. Tata continua să corespondeze cu soția lui, Mary, pe care însă n-o mai văzuse de mulți ani.

— I-ai scris lui Mary? îi spunea mamei. Trebuie să-i scriem lui Mary! Adu-ți aminte să-i scrii lui Mary!

— Ai fost în vizită la Frances ? îi spunea. Du-te s-o vezi pe Frances ! Astăzi te duci în vizită la Frances !

— Scrie-i lui Mario ! îi spunea. Vai de tine dacă nu-i scrii azi lui Mario !

Mario nu mai lucra cu francezul acela ; acum avea o slujbă la radio. Avea cetățenie franceză și se căsătorise din nou.

Cînd ne-a comunicat că s-a recăsătorit, tata, de data asta, s-a înfuriat. Totuși nu prea mult. S-au dus, el și cu mama, la Paris, ca s-o cunoască pe noua soție. Mario locuia într-o casă în apropiere de Sena. Casa era cam întunecoasă și tata nu a reușit s-o vadă bine pe soția lui Mario ; a văzut doar că era foarte mică și că avea breton pe frunte. L-a întrebat pe Mario, cînd ea nu era de față :

— Dar de ce te-ai căsătorit cu o femeie mult mai bătrînă ca tine ?

În realitate, soția lui Mario nu avea nici douăzeci de ani. El, Mario, avea acum patruzeci.

Au avut o fetiță. Tata și mama s-au întors la Paris, la nașterea fetiței. Mario era înnebunit după ea și o legăna în sus și-n jos prin camere. „*Elle pleure, il faut lui donner sa tétée !*“ [1] îi spunea agitat soției. Iar mama zicea : „Cît a devenit de francez !“

De data aceasta însă tata s-a înfuriat, găsind-o într-o zi în casa lui Mario, împreună cu fetița și soția, pe prima soție a lui Mario, pe Jeanne, de care divorțase și cu care rămăsese în relații de prietenie.

Tatii nu-i plăcea casa aceea de pe Sena. Spu-

1 Plînge, trebuie să-i dai să sugă ! (în l. franceză).

nea că e întunecoasă și că trebuie să fie și umedă. Cît despre soția lui Mario, i se părea prea mică. „E prea mică !“ spunea mereu. Mama zicea : „E mică, dar grațioasă ! Picioarele le are cam mici. Mie nu-mi plac picioarele mici.“

Tata nu era de acord în această privință. Mama lui avusese picioarele mici.

— N-ai dreptate ! Picioarele mici, la femei, sînt foarte frumoase ! Mama mea, biata de ea, se mîndrea tot timpul că are picioarele mici !

— Vorbesc prea mult despre mîncare ! spunea tata despre Mario și soția lui. Au o casă prea umedă ! spune-le să se mute !

— Dar ești nebun, Beppino ! Lor le place atît de mult să stea acolo !

— Și asta de la Radio mă tem că nu-i o meserie prea grozavă ! zicea mama.

Iar tata zicea :

— Păcat ! cu inteligența lui ! ar fi putut să facă o carieră foarte frumoasă !

Cafi a murit la Bordeaux. Mario și Chiaromonte au adunat toate foile lui împrăștiate, scrise cu creionul, și căutau să le descifreze.

Chiaromonte se recăsătorise în America. A părăsit Parisul și s-a stabilit, împreună cu soția, în Italia.

Mario a găsit că era un prost ; că nu putea face o prostie mai mare. Totuși au rămas foarte buni prieteni ; și se întîlneau în fiecare vară la Bocca di Magra [1]. Jucau șah. Mario avea acum doi copii și lucra la UNESCO. Tata i-a scris lui Chiaromonte ca să-l întrebe ce fel de

1 Localitate balneară pe țărmul Mării Liguriei.

servici avea Mario și dacă era ceva ce prezenta vreo garanție de siguranță.

— Poate că asta nu e o meserie rea! Poate e ceva bun! zise mama. Dar tata, deși primise de la Chiaromonte informații liniștitoare, dădea din cap dezamăgit, pentru că tata era foarte încăpățînat și incapabil să-și schimbe prima impresie, de aceea a rămas pentru totdeauna cu ideea că Mario ratase o carieră strălucitoare și plină de noroc.

Și, deși mai era încă mîndru că avusese, prin Mario, un fiu conspirator, care trecuse de mai multe ori granița cu broșuri ilegale, și deși mai era încă mîndru că fusese arestat, dar reușise să fugă într-un mod atît de dramatic, totuși păstră pentru totdeauna o părere de rău, și anume că atunci Mario pusese familia Olivetti într-o situație dificilă și compromisese fabrica. De aceea, cu cîțiva ani mai tîrziu, cînd a murit Adriano și Mario i-a trimis tatei o telegramă de la Paris: „Spune-mi dacă oportună prezența mea funeralii Adriano", tata i-a răspuns imediat cu următoarea telegramă aspră: „Inoportună prezența ta funeralii".

Tata, de altfel, era mereu foarte îngrijorat pentru cîte unul din copiii săi. Se trezea noaptea și vorbea despre Gino. După ce plecase de la Olivetti, Gino se stabilise la Milano, unde era director și consultant al unor mari întreprinderi. „Ultima dată cînd a venit mi s-a părut cam întunecat la față", zicea tata despre Gino. „N-aș vrea să aibă necazuri! Știi că e angajat în funcții de mare răspundere!"

Dintre noi, Gino era cel mai credincios vechilor obiceiuri de familie. Continua să meargă duminica la munte, iarna și vara. Uneori mai mergea cu Franco Rasetti, care acum trăia în America, dar apărea din cînd în cînd în Italia.

— Ce bine merge Gino pe munte! zicea tata. Știe să meargă bine pe munte! Și schiază foarte bine!

— Nu, zicea Gino, nu schiez de loc bine. Schiez după moda veche. Tinerii de acum știu să schieze bine!

— Tu ești mereu modest! zicea tata, și după ce pleca, mai repeta încă: „Cît de modest e Gino!"

— Ce intolerant e Mario! zicea de fiecare dată cînd venea Mario de la Paris. Nu-i place niciodată nimeni! Numai Chiaromonte îi place!

— N-aș vrea să-l concedieze de la UNESCO! zicea. Situația politică din Franța nu e de loc sigură! Sînt neliniștit! Ce prost a fost să-și ia cetățenia franceză! Chiaromonte n-a luat-o! Mario a fost un mare prost!

Totuși mama se înduioșa cînd Mario își aducea copiii. „Cît de drăguț e Mario cu copiii lui!" zicea. „Cît de mult îi plac!"

— *Sa tétée! Il faut lui donner sa tétée!* zicea. Sînt chiar francezi!

— Fetița e foarte frumoasă, zicea, dar e zănatică! e dracul gol!

— Nu știu să-i educe, zicea tata, sînt prea răsfățați.

— Și la ce bun să ai copii dacă nu-i răsfeți? zicea mama.

— Mi-a spus că sînt o burgheză! zicea mama după plecarea lui Mario. Îi par burgheză pentru că țin ordine în dulapuri. La ei e o mare dezordine în casă. Mario, care era atît de me-

ticulos, atît de precis! el care era ca Silvio! Acum a devenit cu totul altfel. Însă e mulțumit!

— Prostul! mi-a spus că sînt prea de dreapta! S-a purtat cu mine de parcă aș fi fost o democrat-creștină!

— Dar e adevărat că ești de dreapta! zicea tata. Ți-e frică de comunism! Te lași montată de Paola Carrara!

— Mie nu-mi plac comuniștii, zicea mama. Îmi plăceau socialiștii, cei de odinioară. Turati! Bissolati! ce drăguț era Bissolati! Mergeam la el duminica, împreună cu tata!

— Poate că Saragat ăsta nu e chiar așa de rău. Păcat că are așa o față inexpresivă! mai zicea mama, iar tata tuna:

— Nu mai vorbi nărozii! Doar n-oi crede că Saragat e socialist! Saragat e de dreapta! Socialismul adevărat e cel al lui Nenni, nu al lui Saragat!

— Nenni nu-mi place! Nenni e ca și cum ar fi comunist! e întotdeauna de acord cu Togliatti! Eu pe Togliatti ăsta nu pot să-l sufăr!

— Pentru că ești de dreapta!

— Eu nu sînt nici de dreapta, nici de stînga. Eu sînt pentru pace!

Și pleca, cu pasul ei din nou tînăr, ritmat, glorios, cu părul alb acum în vînt, și cu pălăria în mînă.

Se oprea întotdeauna puțin acasă la Miranda, dimineața cînd mergea să facă piața și după-amiaza cînd mergea la cinema.

— Ți-e frică de comuniști, îi spunea Miranda, pentru că ți-e frică să nu-ți ia servitoarea.

— Sigur că dacă vine Stalin să-mi ia servitoarea, îl omor, zicea mama. Cum să rămîn

fără servitoare, eu care nu mă pricep la nimic?

Miranda stătea ca și înainte cufundată în fotoliu, cu pledul ei și punga cu apă caldă, părul blond căzut pe obraji, vocea modulată, monotonă, infantilă.

Părinții ei fuseseră luați de nemți. Fuseseră prinși ca atîția alți evrei nenorociți care nu crezuseră în persecuții. Erau la Torino, în frig; și au plecat la Bordighera, ca să nu le mai fie așa de frig. Bordighera era un loc mic și toată lumea îi cunoștea; cineva i-a denunțat nemților și nemții i-au ridicat.

Miranda, cînd a aflat că erau la Bordighera, le-a scris să plece imediat de acolo, că toată lumea îi cunoștea. Orașele mari erau mai sigure. Însă ei i-au răspuns să nu facă pe proasta.

— Noi sîntem oameni liniștiți! Oamenilor liniștiți nu le face nimeni nimic!

Nici n-au vrut să audă de nume false, de acte false. Li se părea ceva incorect. Spuneau:

— Cine să se atingă de noi? Sîntem oameni liniștiți!

Astfel nemții i-au ridicat, pe ea, mama mititică, naivă și veselă, bolnavă de inimă, și pe el, tatăl, mare, greu, liniștit.

Miranda a aflat că erau la închisoarea din Milano. S-au dus acolo, ea și cu Alberto, încercînd să le trimită scrisori, alimente, îmbrăcăminte. Nu au reușit să comunice însă în nici un fel cu interiorul închisorii și au aflat apoi că toți evreii de la San Vittore[1] fuseseră trimiși spre o destinație necunoscută.

Ea, Alberto și copilul plecaseră la Florența,

1 Închisoare la Milano.

sub nume false. Aveau două camere lîngă Campo di Marte. Copilul s-a îmbolnăvit de tifos ; în timpul bombardamentelor trebuiau să-l ducă, învelit într-o pătură, bolnav cum era și cu febră, în adăpost.

După război, s-au întors la Torino. Alberto și-a redeschis cabinetul. În hol erau tot timpul mulți bolnavi ; iar Alberto, în halat alb, cu stetoscopul atîrnîndu-i pe piept, se refugia din cînd în cînd în salon ca să se încălzească la calorifer și să bea o cafea.

Se îngrășase și devenise aproape chel, dar mai avea încă, în vîrful capului, niște puf blond, moale și ciufulit. Uneori lua hotărîrea să țină cură de slăbire : ținea regim și încerca asupra sa anumite medicamente, pe care le primise gratuit drept mostre. Dar noaptea i se făcea foame : și se ducea în bucătărie să caute în frigider resturi de la masă.

Aveau un frigider mare, foarte frumos, pe care i-l dăruise Adriano, pentru că Alberto îl îngrijise o dată cînd fusese bolnav ; iar Miranda, care se plîngea mereu, se plînsese și de cadoul acela : „E prea mare ! zicea. Ce-o să pun în el ? Eu cumpăr întotdeauna doar cîte o sută de grame de unt !“

Își aduceau aminte mereu de anii în care stătuseră în Abruzzo, cu domiciliu forțat. Regretau mereu acei ani.

— Ce bine se trăia pe vremea domiciliului forțat, la Rocca di Mezzo ! zicea Alberto.

— Într-adevăr era bine ! zicea și Miranda. Eu nu eram leneșă, schiam, mergeam cu copilul la schi ! Dimineața mă sculam devreme, făceam focul în sobă. Nu mă durea niciodată capul. Acum sînt din nou mereu obosită !

— Nu te sculai chiar așa de devreme, zicea Alberto, să nu idealizăm ! Și nu făceai focul. Venea femeia !

— Care femeie ? N-aveam nici o femeie !

Copilul, „feroviarul“ de odinioară, era acum băiat mare. Se ducea să joace fotbal, împreună cu copiii mei, la Valentino.

Era mare și blond, cu vocea groasă. Totuși, în vocea aceea groasă, păstra ecoul cantilenei mamei sale.

— Mamă, spunea, pot să mă duc la Valentino cu verișorii ?

— Fiți atenți să nu vă loviți ! zicea mama mea.

Iar Miranda spunea :

— Nu-ți fie frică ! sînt prudenți ca niște șerpi!

— Însă e destul de binecrescut, spuneau Alberto și Miranda despre copilul lor. Cine știe cine l-o fi educat ? Noi nu ! Se vede că s-a educat singur !

— Poate duminică mă duc la munte, zicea Alberto, frecîndu-și mîinile.

Alberto mergea și el, ca și Gino, la munte : dar nu mergea ca Gino, care mai urma încă învățăturile tatii. Gino mergea singur la munte, cel mult uneori cu prietenul său Rasetti ; iar plăcerea sa, în mersul pe munte, era frigul, vîntul, oboseala, incomoditatea, dormitul puțin și rău, mîncatul puțin și în grabă. În schimb Alberto mergea cu grupuri de prieteni, se scula tîrziu, stătea mult timp în holurile hotelurilor, discutînd și fumînd, mînca, în căldura restaurantelor, prînzuri calde și bune, se odihnea mult timp, cu papucii în picioare, și

în fine schia. Cînd schia, schia și el avîntîndu-se cu furie, cum învățase să facă în copilărie ; și neștiind să-și dozeze efortul, nici să-și măsoare propriile forțe, se întorcea acasă foarte obosit, nervos, cu cute adînci în jurul ochilor.

Cît despre Miranda, nici nu vroia să știe de munte : pentru că ura frigul și zăpada, în afară de zăpada de demult de la Rocca di Mezzo, unde spunea că schiase așa de bine și pe care o regreta mereu.

— Ce prost e Alberto ăsta ! zicea. Se duce la munte și speră mereu să se distreze, dar de fapt nu se distrează chiar așa de bine, în schimb obosește ! Ce distracție o fi și asta ? Și apoi ce-o mai fi vrînd să se distreze acum ! Cînd eram tineri ne distram, schiind, făcînd orice ! Acum nu mai sîntem atît de tineri și nu ne mai distrăm !

— Unul era să faci aceste lucruri în tinerețe, altul e să le faci acum !

— Cît de deprimantă e Miranda asta ! zicea Alberto. Mă deprimi ! Îmi tai aripile !

Seara venea uneori Vittorio pe la ei, cînd era în trecere prin Torino. Vittorio ieșise din închisoare în timpul guvernului Badoglio [1]. Pe urmă fusese unul din conducătorii Rezistenței în Piemont. Făcea parte din Partidul de Acțiune [2]. Se căsătorise cu Lisetta, fiica lui

1 Pietro Badoglio (1871—1956), mareșal. La căderea lui Mussolini (25 iulie 1943), regele îl numește șef al guvernului, calitate în care a semnat armistițiul cu guvernele aliaților (8 septembrie 1943).

2 Partid democratic antifascist, fondat în 1942. A sprijinit grupările de rezistență *„Giustizia e Libertà"*, conduse de Ferruccio Parri. S-a dizolvat în 1947.

Giua. Cînd Partidul de Acțiune a încetat să mai existe, a devenit socialist. Fusese ales deputat. Trăia la Roma.

Lisetta nu se schimbase prea mult din vremea cînd mergeam împreună cu bicicleta și îmi povestea romanele lui Salgari. Era tot slabă, dreaptă și palidă, cu ochii aprinși și moțul ei pe frunte. Visase, la paisprezece ani, fapte aventuroase ; iar visele i se împliniseră în parte, în timpul Rezistenței. Fusese arestată la Milano și închisă la Villa Triste [1]. Fusese supusă unui interogatoriu de Luisa Ferida [2]. Niște prieteni deghizați în infirmieri o ajutaseră să fugă. Pe urmă își oxigenase părul, ca să nu fie recunoscută. Printre atîtea fugi și deghizări, avusese o fetiță. Mult timp după sfîrșitul războiului i-au mai rămas șuvițe oxigenate prin părul castaniu tuns scurt.

Cît despre tatăl ei, devenise și el deputat și făcea naveta între Roma și Torino ; iar mama ei, doamna Giua, venea și acum în vizită la mama, dar se certau, pentru că mama o găsea prea de stînga ; discutau despre granițele Asiei, iar doamna Giua îi aducea calendarul-atlas De Agostini, ca să-i dovedească, cu documente în mînă, că nu avea dreptate. Doamna Giua se ocupa de fetița Lisettei, pentru că Lisetta, fiind încă foarte tînără, nu avea încă prea mult chef să-i fie mamă propriei sale fiice, care se născuse aproape fără ca ea să fi avut timp să-și

1 Vilă la Milano, unde erau închiși și torturați partizanii.

2 Luisa Ferida, actriță de film. A participat la torturarea partizanilor la Villa Triste. A fost executată la 30 aprilie 1945.

dea seama bine de ceea ce se întîmpla, trecînd brusc de la visele ei din adolescență la viața adultă, fără nici o clipă de răgaz pentru a putea medita.

Lisetta era comunistă și vedea pretutindeni și în toți oamenii rămășițe periculoase ale Partidului de Acțiune. Partidul de Acțiune, sau pedea, cum îi zicea ea, încetase să mai existe : dar ea îi vedea umbra profilîndu-se în fiecare colț. „Sînteți niște pedea ! Aveți o mentalitate incorigibilă de pedea !“ le spunea lui Alberto și Mirandei. Vittorio, soțul ei, o privea cum privești o pisică mică cum se joacă cu un ghem de sfoară ; și rîdea de ea, astfel încît îi tresăltau bărbia voluntară și ieșită în afară și umerii puternici.

— Nu se mai poate trăi la Torino ! ce oraș plictisitor ! zicea Lisetta. Un oraș atît de pedea ! Eu n-aș mai putea să trăiesc aici !

— Ai dreptate ! zicea Alberto. Poți muri de plictiseală ! Mereu aceleași fețe !

— Ce proastă e Lisetta asta ! zicea Miranda. De parcă ar mai exista vreun loc unde ai putea să te distrezi ! Nu ne mai distrăm !

— Să mergem să mîncăm melci ! zicea Alberto, frecîndu-și mîinile. Și plecau, treceau prin piața Carlo Felice, cu porticurile slab luminate, aproape pustii la ora zece seara.

Intrau într-un mic restaurant aproape gol. Melci nu erau. Alberto comanda o farfurie de macaroane.

— Nu țineai cură de slăbire ? întreba Miranda ; și Alberto îi răspundea :

— Taci ! Îmi tai aripile !

— Ce obositor e Alberto ! se plîngea Miranda mamei mele, dimineața. E mereu neliniștit, vrea mereu să facă ceva ! Vrea mereu să mănînce ceva, sau să bea ceva, sau să meargă undeva ! Speră mereu să se distreze !

— E ca mine, zicea mama, și eu aș vrea să mă distrez ! Aș vrea să fac o călătorie frumoasă !

— Fugi de aici ! zicea Miranda. E așa de bine să stai acasă !

— Poate de Crăciun mă voi duce la San Remo, la Elena, zicea. Dar nu știu dacă să mă duc sau nu. În fond, de ce să mă duc ? Mai bine rămîn aici !

— Știi că am jucat la Cazinoul din San Remo ? îi povestea mamei la întoarcere. Am pierdut ! și prostul ăla de Alberto a pierdut ! Am pierdut zece mii de lire.

— Miranda, îi povestea mama tatii, a jucat la Cazinoul din San Remo. Au pierdut zece mii de lire.

— Zece mii de lire ! tuna tata. Uită-te la ei ce imbecili sînt ! Spune-le să nu mai joace niciodată ! Spune-le că le-o interzic categoric ! Și îi scria lui Gino : „Prostul ăla de Alberto a pierdut o sumă însemnată la Cazinoul din San Remo“.

Ideile tatii despre bani deveniseră, după război, mai nebuloase și confuze ca niciodată. O dată, încă în timpul războiului, îl rugase pe Alberto să-i cumpere zece cutii de lapte condensat. Alberto i le procurase la bursa neagră, plătindu-le peste o sută de lire una. Tata îl întrebase cît îi datora. „Nimic, a răspuns Alberto, nu contează“. Tata i-a pus în mînă patruzeci de lire și i-a spus : „Păstrează restul“.

— Știi că au scăzut mult acțiunile mele INCET ? îi spunea Miranda mamei. Poate le

vînd ! și pe față îi apărea, ca de fiecare dată cînd vorbea despre bani cîștigați sau pierduți, un zîmbet vesel, ascuțit și malițios.

— Știi că Miranda o să-și vîndă acțiunile INCET ? îi povestea mama tatii. Și zice că și noi am face bine să vindem „Imobiliarele" !

— Păi ce știe nătoada aia de Miranda ! urla tata.

Totuși se răzgîndea pe urmă. Îl întreba pe Gino :

— Și tu ești de părere că ar trebui să vînd acțiunile Imobiliare ? Așa a zis Miranda. Știi, Miranda se pricepe la Bursă. Are fler. Tatăl ei, bietul de el, era agent de schimb.

Gino îi spunea :

— Eu nu mă pricep de loc la problemele de Bursă !

— E adevărat, tu nu te pricepi de loc la Bursă ! În familie nu prea avem simțul afacerilor !

— Noi ne pricepem doar să cheltuim banii, zicea mama.

— Tu, desigur ! zicea tata. Dar n-oi fi vrînd să spui că eu cheltui prea mult ! Costumul de pe mine îl am de șapte ani !

— Într-adevăr, se și vede, Beppino ! spunea mama. E tocit, e ros de tot ! Ar trebui să-ți faci unul nou !

— Nici nu mă gîndesc ! Fugi de aici. E încă foarte bun. Vai de tine dacă-mi spui să-mi fac un costum nou !

— Și Gino, continua tata, nu e de loc risipitor. E modest ! Are obiceiuri foarte modeste ! Paola da, într-adevăr cheltuie mult. Voi

sînteți toți foarte risipitori, în afară de Gino ! Sînteți toți megalomani !

— Gino, zicea, e generos cu alții și modest cu el însuși ! El e cel mai bun dintre toți !

Uneori venea Paola de la Florența. Venea cu automobilul, singură.

— Singură ai venit ? cu automobilul ? o întreba tata. Rău ai făcut ! E periculos ! Ce te faci dacă ai pană de cauciuc ? Trebuia să vii cu Roberto ! Roberto se pricepe bine la mașini. Avea de mic mania automobilelor. Mi-aduc aminte că nici nu vorbea de altceva ! Și adăuga : Hai, povestește-mi despre Roberto !

Roberto era de-acum un bărbat în toată firea și mergea la universitate.

— Îmi place foarte mult de Roberto ! are un caracter așa de blînd ! zicea tata. Și mai spunea : Însă îi plac prea mult femeile. Ai grijă să nu se însoare ! Să nu-i vină în minte să se căsătorească !

Roberto avea o barcă cu motor și vara obișnuia să facă excursii cu ea, împreună cu prietenul lui, Pier Mario. O dată i se stricase motorul, pe vreme de furtună, și erau s-o pățească rău de tot.

— Nu-l lăsa să meargă cu barca, singur cu Pier Mario ! E periculos ! îi zicea tata Paolei. Trebuie să te impui ! Nu ai autoritate !

— Paola nu știe să-și educe copiii, îi spunea noaptea mamei mele. I-a răsfățat prea mult, fac tot ce vor ! Cheltuie prea mult ! Sînt niște megalomani !

— Tersilla e aici ! zicea Paola, intrînd în călcătorie. Ce plăcere s-o vezi pe Tersilla !

Tersilla se ridica, zîmbea descoperindu-și gin-

giile, o întreba pe Paola de copii, de Lidia, de Anna, de Roberto.

Tersilla făcea pantaloni pentru copiii mei, mamei îi era tot timpul teamă ca ei să nu rămînă fără pantaloni. „De nu, rămîn cu fundul gol !“ zicea. De teamă să nu rămînă „cu fundul gol“, punea să li se facă întotdeauna cîte cinci-șase perechi dintr-o dată. Ne certam, eu și mama, pe tema pantalonilor. „E inutil să le facem atîtea perechi !“ ziceam eu. Iar ea spunea : „Păi da, tu ești sovietică ! Ești adepta vieții austere ! Dar eu vreau să-i văd pe copii în ordine ! Nu vreau să aibă fundul gol !“

Cînd venea Paola, mama mergea cu ea, braț la braț, pe sub porticuri, discutînd și privind vitrinele.

I se plîngea Paolei de mine. „Nu-mi dă ascultare ! zicea, nu vorbește ! Și pe urmă e prea comunistă ! e o adevărată sovietică !“

— Din fericire îi am pe copii ! zicea, referindu-se la copiii mei. Cît sînt de drăguți ! cît de mult îmi plac ! îmi plac toți trei și n-aș ști pe care să-l aleg !

— Din fericire îi am pe copii, așa că nu mă plictisesc. Ea, Natalia, i-ar lăsa mereu să umble cu fundul gol, dar eu nu, eu îi țin în ordine ! Eu o chem pe Tersilla !

Bătrînul croitor Belom murise demult. Acum mama își făcea rochiile la o croitorie de sub porticuri, la Maria Cristina. Pentru pulovere și bluze se ducea la doamna Parisini.

— E de la doamna Parisini ! spunea, arătîndu-i Paolei bluza pe care și-o cumpărase ; la fel cum spunea și despre merele care erau servite la masă : „Sînt renete !“

— Vino, îi zicea Paolei, să mergem la Maria Cristina ! am chef să-mi fac un taior frumos !

— Nu-ți mai face alt taior, zicea Paola, ai deja atîtea ! Nu te mai îmbrăca de parcă ai fi o elvețiancă ! Mai bine fă-ți un palton negru frumos și elegant, o haină pentru ocazii, pe care să ți-o pui seara cînd te duci la Frances !

Mama își comanda un palton negru. Pe urmă i se părea că nu-i vine bine la umeri și o punea acasă pe Tersilla să-l ajusteze. Pe urmă tot nu-l îmbrăca. „E prea de doamnă ! zicea. Poate i-l dăruiesc Natalinei !“

Imediat după ce pleca Paola, își comanda un taior. Apărea dimineața la Miranda cu noul taior.

— Cum, zicea Miranda, ți-ai făcut un alt taior !

Iar mama spunea :

— Haine multe, multă stimă !

Paola avea prietene la Torino : uneori se întîlnea cu ele. Iar mama era mereu nițel geloasă.

— Cum de nu ești cu Paola ? o întreba Miranda cînd sosea la ea.

Iar mama zicea :

— Astăzi s-a dus să se plimbe cu Ilda. Mie nu prea-mi place Ilda asta. Nu e prea frumoasă. E prea înaltă ! Nu-mi plac femeile atît de înalte. Și pe urmă vorbește prea mult de Palestina.

Ilda plecase din Palestina, dar tot mai vorbea de ea. Fratele ei, Sion Segre, avea o fabrică de produse farmaceutice. El și cu Alberto tot mai erau prieteni.

Alberto îi zicea Paolei :

— Mergem în seara asta cu Ilda și Sion să mîncăm melci ?

— Mie nu-mi plac melcii, zicea mama.

Și rămînea acasă, să se uite la televizor. Tata disprețuia televizorul, spunea că-i o nărozie : însă în același timp era de acord ca mama să se uite la el, pentru că era un cadou de la Gino. Ba mai mult, dacă ea într-o seară nu-l deschidea și stătea în fotoliu să citească o carte, el spunea :

— Cum de nu deschizi televizorul ? Deschide-l ! Altfel de ce-l mai avem ! Ți l-a făcut cadou Gino și tu nu te uiți ! Dacă l-ai făcut să-și cheltuiască banii, acum măcar uită-te !

Seara tata citea în biroul lui. Mama, împreună cu femeia de serviciu, se uita la televizor.

După Natalina, mama a avut întotdeauna femei de serviciu de pe lîngă Veneția. Veneau toate dintr-un sat numit Motta di Livenza.

Una dintre ele într-o seară a scuipat sînge. Ne-am speriat foarte tare cu toții ; iar Alberto, pe care l-am chemat imediat, a spus că a doua zi trebuia să-i facem o radiografie. Femeia plîngea, disperată ; Alberto însă a spus că nu i se pare că ar fi vorba de o hemoptizie, ci mai degrabă de o zgîrietură în gît.

Într-adevăr radiografia a ieșit bine. Era o zgîrietură în gît. Totuși femeia plîngea, disperată, în continuare ; iar tata zise :

— Proletarii ăștia, ce frică le e de moarte !

Ori de cîte ori pleca Paola, mama o îmbrățișa plîngînd :

— Cît de rău îmi pare că pleci ! Acum mă obișnuisem să te am aici !

Iar Paola îi spunea :

— Vino să stai puțin la mine, la Florența !

— Nu pot, zicea mama, nu mă lasă tata. Și pe urmă Natalia merge la serviciu, iar eu trebuie să am grijă de copiii mei.

Paola, cînd o auzea spunînd „copiii mei“, se supăra, pentru că era puțin geloasă pe ei.

— Nu sînt copiii tăi ! Sînt nepoții tăi ! Și copiii mei îți sînt nepoți ! vino să stai puțin și cu copiii mei !

Uneori, mama se ducea.

— O vei vedea și pe Mary ! îi zicea tata. Vezi să te duci imediat s-o vizitezi pe Mary !

— Sigur că mă duc, zicea mama. Chiar vreau s-o văd pe Mary ! Îmi place Mary !

— Ce simpatică e Mary ! zicea la întoarcere. E atît de cumsecade ! N-am mai văzut niciodată pe cineva atît de cumsecade ca Mary ! M-am distrat foarte bine la Florența. Îmi place Florența. Iar Paola are o casă așa de frumoasă !

— Eu în schimb nu pot să sufăr Florența. Nu pot să sufăr Toscana, zicea tata.

În timpul războiului, cînd nu se găsea ulei, Paola îi trimitea ulei, pentru că avea niște măslini pe terenul din jurul casei ei de la Fiesole ; iar tata se înfuria : „Nu vreau ulei ! Nu pot să sufăr uleiul ! Nu pot să sufăr Toscana ! N-am nevoie de amabilități !“

— Sper că Paola nu s-a purtat ca o măgăriță cu tine ? o întreba pe mama.

— Nu ! Biata Paola ! Dimineața îmi trimitea micul dejun în cameră. Era așa de bun micul dejun în pat, la căldură ! Mă simțeam foarte bine !

— Îmi pare bine ! pentru că Paola uneori e o măgăriță !

— Și cine te împiedică să-ți iei micul dejun în pat și aici ? o întreba Miranda pe mama.

— Aici nu, aici mă scol! Fac imediat un duş rece ca gheaţa. Pe urmă îmi dau „pasienţele" mele, înfofolită şi învelită bine, şi între timp mă încălzesc!

Îşi dădea „pasienţele" în sufragerie. Intra Alessandra, fetiţa mea: întunecată, supărată, pentru că dimineaţa n-avea chef să se scoale şi nici să meargă la şcoală. Şi mama îi zicea: „Uite-o pe Maria Furtunoasa!"

— Să vedem dacă voi face curînd o călătorie frumoasă. Să vedem dacă îmi dăruieşte cineva o vilişoară frumoasă. Să vedem dacă Gino devine celebru. Să vedem dacă lui Mario, în locul postului acela de la UNESCO, o să-i dea un post şi mai important.

— Vorbe goale! zicea tata trecînd pe acolo. Mereu aceste vorbe goale fără de sfîrşit!

Îşi punea impermeabilul, ca să meargă la laborator; acum nu se mai ducea la laborator înainte de ivirea zorilor. Acum se ducea la opt dimineaţa. Cînd ajungea la uşă, ridica din umeri şi spunea:

— Cine vrei să-ţi dăruiască o vilişoară? Năroadă ce eşti!

Eu îmi petreceam toate serile acasă la familia Balbo. Uneori o găseam acolo şi pe Lisetta: nu şi pe Vittorio, pentru că el venea rar la Torino şi cînd era la Torino prefera să stea seara împreună cu Alberto, vechiul lui prieten.

Lisetta şi soţia lui Balbo erau prietene. Lola, soţia lui Balbo, era fata aceea odioasă şi foarte frumoasă pe care o vedeam pe vremuri la fereastră, sau o vedeam mergînd pe Corso Re Umberto cu paşi mari şi dispreţuitori.

Lola şi Lisetta se împrieteniseră în perioada cînd eu eram plecată în domiciliu forţat. Cînd încetase Lola să mai fie odioasă, nu ştiu. Cînd am devenit prietene, mi-a explicat că ştia foarte bine, în vremurile acelea de demult, că este odioasă, ba mai mult, căuta să pară cît mai odioasă cu putinţă: iar în fundul sufletului era paralizată de timiditate, de nesiguranţă şi de plictiseală. Şi acum, cînd sîntem prietene, revin mereu cu o adîncă uimire la imaginea aceea de odinioară, odioasă şi mîndră, atît de odioasă încît eu mă simţeam, în raza privirii ei, un vierme: şi mă simţeam împinsă să o urăsc pe ea, şi în acelaşi timp să mă urăsc şi pe mine. Revin la acea imagine şi o confrunt cu imaginea familiară şi apropiată a prietenei mele de azi: una din cele mai apropiate şi mai familiare imagini din cîte cunosc pe lume.

Cît timp fusesem plecată în domiciliu forţat, Lola lucrase pentru o scurtă perioadă ca secretară la editură. Era însă o secretară foarte proastă, şi uita tot. Pe urmă fasciştii au arestat-o şi a fost închisă timp de două luni. S-a căsătorit cu Balbo în timpul ocupaţiei germane, printre fugi şi deghizări. Era şi acum foarte frumoasă: dar acum nu mai avea părul tuns paj, compact, ca un coif de fier; acum avea părul dezordonat şi căzut pe obraji, păr de indian, nu de femeie indiană, ci de bărbat indian, păr biciuit de soare şi de ploaie: iar profilul ei dur şi imobil de altădată se transformase într-un chip neliniştit şi încruntat, gol şi biciuit de intemperii, de ploaie şi de soare. Totuşi şi acum uneori, timp de cîteva clipe,

reapărea profilul disprețuitor de altădată, pasul de demult, legănat și mîndru.

Tata, ori de cîte ori venea vorba despre ea, spunea imediat că era foarte frumoasă.

— E foarte frumoasă Lola Balbo ! A, e foarte frumoasă !

Și mai spunea :

— Știu că soții Balbo merg bine pe munte. Știu că sînt foarte buni prieteni cu Mottura.

Mottura era un biolog pe care tata îl stima. Prietenia lui Balbo cu Mottura îl liniștea în privința serilor mele. De fiecare dată cînd plecam seara de acasă, el îi spunea mamei :

— Unde merge ? la Balbo ? Soții Balbo sînt foarte buni prieteni cu Mottura !

Și se întreba :

— Cum de or fi așa de buni prieteni cu Mottura ? Cum de se cunosc ?

Tata era mereu curios să știe de ce cineva era prieten cu altcineva. „Cum de îl cunoaște ? unde s-au cunoscut ?" întreba neliniștit. „A, poate la munte ! S-or fi cunoscut la munte !" Și stabilită astfel originea unei relații dintre două persoane, se liniștea ; și dacă o stima pe una din ele, era gata să-i acorde și celeilalte încrederea sa binevoitoare.

— Lisetta se duce și ea la Balbo ? Cum de-i cunoaște Lisetta ?

Soții Balbo locuiau pe Corso Re Umberto. Aveau un apartament la parter, iar ușa le era mereu deschisă. Intra și ieșea încontinuu lume : prieteni de-ai lui Balbo, care îl însoțeau la editură, îl urmau la cafeneaua Platti, unde obișnuiau să-și bea „cappuccino", se întorceau cu el acasă și stăteau de vorbă pînă noaptea

tîrziu. Dacă nu-l găseau acasă cînd veneau, tot se așezau în salon și stăteau de vorbă între ei, se plimbau pe coridor, ședeau pe biroul lui, pentru că învățaseră de la el să nu aibă orare, să nu-și aducă aminte niciodată să meargă la cină și să discute fără răgaz.

Lola era cît se poate de sătulă să aibă mereu casa plină de lume. Totuși făcea treburile pe care trebuia să le facă ; se ocupa de copil, cu un amestec de neliniște și neplăcere : pentru că și ea, ca și Lisetta, nu se descurca prea bine în rolul de mamă, pentru că trecuse de la ceața adolescenței la intemperiile vieții adulte prea brusc și fără nici o continuitate.

Îi plăcea, din cînd în cînd, să-și lase copilul la mama sau la soacra ei, să se îmbrace foarte elegant, să-și pună perle și bijuterii și să iasă la plimbare pe Corso Re Umberto, ca altădată, mergînd cu pași rari și cu ochii întredeschiși, tăind aerul cu profilul ei acvilin. Cînd se întorcea acasă și-i găsea tot acolo pe cei pe care îi lăsase la plecare, așezați pe bancheta din hol sau strînși în jurul meselor, scotea un strigăt exasperat, lung, gutural, căruia nimeni nu-i dădea nici o atenție.

În lipsa soțului, obișnuia să-l alinte cu apelative gingașe și să se plîngă de absența lui momentană cu un strigăt lung și gutural, dar duios, ca al unei turturele ce-și cheamă tovarășul ; dar pe urmă, imediat ce-l vedea, îl mustra cu asprime, fie pentru că întîrzia mereu de la masă, fie pentru că o lăsase, cînd plecase, fără nici un ban pentru cumpărături, fie pentru că-i spunea că se simte exasperată din cauza ușii mereu deschise a casei și a lumii care tot

timpul vine și pleacă ; astfel începeau să se certe, el înarmat cu argumente subtile și ea cu nimic altceva decît cu furia ei, așa încît dreptatea și vina fiecăruia se amestecau într-o învălmășeală de nedescurcat. De altfel nu erau niciodată singuri, nici măcar cînd se certau ; iar ea îi insulta, la întîmplare, și pe unii prieteni care erau de față, strigîndu-le să plece ; dar ei nici nu se gîndeau să plece și așteptau, calmi și distrați de situație, ca furtuna să treacă.

Balbo mînca la prînz întotdeauna aceleași lucruri și anume : orez cu unt ; un biftec ; un cartof ; un măr. Acestea erau lucrurile pe care trebuia să le mănînce, deoarece în timpul războiului avusese amibă ; „Avem biftec ?“ întreba neliniștit, așezîndu-se la masă ; imediat ce i se răspundea afirmativ la această întrebare, începea să mănînce distrat, continuînd în același timp să vorbească cu prietenii săi, întotdeauna prezenți cînd lua masa, și să se certe, folosind argumente subtile, cu soția lui. „E plicticos ! zicea Lola, adresîndu-se prietenilor. Îl găsesc plicticos ! Da, avem biftec ! Ce plictiseală, mereu aceste biftecuri ! Dacă ar mînca măcar o dată ouă ochiuri !“ Și evoca perioada Rezistenței la Roma, cînd se ascundeau și erau fără nici un ban, iar ea trebuia să alerge prin tot orașul ca să-i caute, la bursa neagră, unt, biftec și orez. Balbo explica că el nu poate să mănînce ouă ochiuri, îi fac rău ; și mînca serios, distrat, indiferent față de tipul de biftec pe care-l mînca, trebuia doar să fie un biftec.

— Nu-mi plac prietenii ăștia ai tăi ! se plîngea Lola. Nu au o viață personală, nu au

soții, copii, sau dacă-i au, nu le pasă de ei ! Stau tot timpul aici !

Sîmbăta și duminica, casa devenea pustie. Lola își lăsa copilul la soacra ei și se ducea, împreună cu soțul, la schi.

— Ce drăguț era ieri ! zicea Lola despre soțul ei luni dimineața, adresîndu-se prietenilor reapăruți. Era așa de drăguț, dacă l-ați fi văzut. Știe să schieze ca un profesor de schi ! Pare un balerin ! Nu mai era de loc plicticos, ne-am distrat așa de bine ! Acum însă e din nou plicticos !

Uneori ei doi se duceau la night-club să danseze. Dansau amîndoi pînă noaptea tîrziu. „Ne-am distrat așa de bine ! zicea pe urmă Lola. Dansează așa de bine vals ! Dansează așa de ușor !“ și scotea, la adresa soțului care în clipa aceea se afla la birou, strigătul ei acela gutural și duios de turturea, atîrnînd în dulap rochia de seară.

Balbo îi spunea uneori soției : „Cumpără-ți o rochie de seară nouă. Mă amuză.“ Ea, ca să-l amuze, își cumpăra o rochie : și pe urmă era nemulțumită de ea, descoperea că era o rochie absurdă, că n-avea să și-o pună niciodată. „Prostul ăla ! zicea. Ca să-l amuz a trebuit să-mi cumpăr o rochie care n-are nici un sens !“

Lola nu mai lucrase niciodată, după perioada aceea scurtă cît fusese secretară la editură. Și ea și soțul ei erau de acord în a afirma că fusese o secretară foarte proastă. Dar amîndoi erau de acord și în a afirma că trebuia să existe pe lume o muncă potrivită ei ; nu se știa prea bine care, trebuia descoperită, Balbo mă ruga și pe mine să descopăr, printre miile

de ocupații de care era plin pămîntul, o muncă pe care Lola ar fi putut s-o facă bine.

Lola evoca cu mare nostalgie vremea cînd fusese în închisoare. „Cînd eram în închisoare", zicea adesea. În închisoare, zicea, se simțise în largul ei, în sfîrșit la locul ei, împăcată cu ea însăși, eliberată de complexe și rețineri. Se împrietenise cu niște fete iugoslave, închise din motive politice, dar și cu deținute de drept comun ; găsea pentru ele cuvinte potrivite și își cîștigase încrederea lor ; iar celelalte deținute se strîngeau toate în jurul ei pentru a fi ajutate și sfătuite de ea. Ori de cîte ori Balbo și soția lui discutau despre o posibilă ocupație pentru ea, pînă la urmă ajungeau să vorbească tot „despre închisoare" și trăgeau concluzia că trebuiau să caute pentru ea o ocupație în timpul căreia să se simtă, ca atunci cînd fusese în închisoare, cu totul în largul ei, liberă și fără rețineri, pe deplin stăpînă pe forțele sale. O asemenea ocupație nu părea însă prea ușor de găsit. O dată, mai tîrziu, Lola s-a îmbolnăvit și a trebuit să stea cîtva timp la spital : acolo și-a regăsit într-o oarecare măsură, printre fetele bolnave, forța ei de conducătoare a poporului, care renăștea evident în momentele dramatice, de tensiune, de risc și de urgență.

Lisetta își găsise de lucru la Roma : se angajase la Asociația Italia—U.R.S.S. Învățase limba rusă ; începuse s-o studieze imediat după război, împreună cu Lola și cu mine ; ea o învățase, în schimb noi ne oprisem pe drum. Deci Lisetta se ducea în fiecare zi la birou ; și reușea să se descurce si în gospodărie, ba acum se ocupa și de copiii ei : se prefăcea însă

că nu se ocupă de copii și se prefăcea că aceștia erau, deși foarte mici, cu totul independenți de ea. Mai venea încă în vacanțe la Torino și își aducea copiii cu ea. Cînd o întrebam unde sînt copiii, lua un aer distrat și neatent și spunea că nu-și amintește bine unde i-a lăsat ; îi plăcea să ne lase să înțelegem că îi lăsa să se joace singuri pe stradă. În realitate copiii erau în parc cu bunica și cu bona care îi supravegheau ; iar ea se ducea să-i ia imediat ce se lăsa întunericul, cu fulare și căciuli, pentru că devenise, fără să-și dea seama și fără s-o mărturisească nimănui, nici măcar sie înseși, o mamă duioasă, scrupuloasă și temătoare.

În afară de asta, se prefăcea mereu că e în polemică, din motive politice, cu soțul ei. În realitate era blîndă ca un mielușel cu soțul ei și în fond incapabilă să aibă o părere diferită de a lui. Pe de altă parte nu exista nici o diferență reală între opiniile lor politice. Partidul de Acțiune, pedea, se pierduse deja în negura vremurilor și nu mai era nici urmă de el în jur : dar Lisetta declara mereu că-i vede umbra proiectîndu-se peste tot, și în special între pereții casei sale. Imediat ce copiii ei au început să gîndească, a început să polemizeze și cu ei : mai ales cu fata mai mare, care emitea sentințe și era sarcastică, și o contrazicea cu asprime : astfel încît mama și fiica discutau îndelung, în fața unei farfurii cu mîncare, despre bogați și săraci, forțele de stînga și de dreapta, despre Stalin, preoți și Isus.

— Nu mai face atîta pe contesa ! îi spunea Lisetta prietenei sale Lola, cînd o vedea punîndu-și bijuteriile și machiindu-se în fața

oglinzii. Pînă la urmă își dădea și ea cu puțin negru pe la ochi, puțin de tot ; și ieșeau la plimbare pe Corso Re Umberto, Lisetta cu impermeabilul desfăcut și picioarele-i slabe de copil, goale în sandale, Lola cu paltonul ei negru, mulat pe corp, cu nasturi mari, o broșă prinsă pe guler, nasul acvilin care tăia aerul, pasul de odinioară, legănat și mîndru.

Se duceau la editură. Îl găseau pe Balbo pe coridor, stînd de vorbă, fie cu vreun preot, fie cu Mottura, fie cu vreunul din prietenii săi care venise cu el de acasă.

— Stă prea mult cu preoții, zicea Lisetta despre Balbo, cunoaște prea mulți ! Despre el nu spunea că „are o mentalitate de pedea". dimpotrivă, era una din puținele persoane despre care n-o zicea ; iar Balbo uneori o acuza că era ea însăși „puțin cam pedea", o acuza că este poate ultimul pedea care a mai rămas. Ea în schimb îl acuza că este prea catolic : dar era totuși dispusă să-i ierte pentru asta, cum n-ar fi făcut-o pentru nimeni pe lume : pentru că mai păstra încă din copilărie amintirea fascinației pe care o exercita Balbo asupra ei, prin locvacitatea sa, cînd îi aducea, duminica, cărțile lui Croce.

— Un conte ! În fond e un conte ! În fond sînt un conte și o contesă ! spunea despre soții Balbo cînd era la Roma, departe de ei. Se întîlnea la Roma cu alți prieteni, care îi plăceau mult mai puțin, și cu care nu se contrazicea, dar nici nu avea amintiri comune care s-o lege de ei ; cu care, de fapt, se plictisea puțin. Dar nu și-o mărturisea ei însăși. De departe, i se părea că originea nobilă și catolicismul lui Balbo făceau să se clatine toate teoriile lui, enunțate cînd se întîlneau. Dar de fiecare dată cînd se întorcea la Torino, casa lui Balbo o atrăgea cu putere : și totuși nu era în stare să-și spună ei însăși adevărul ; să spună : „Sînt prietenii mei și îi iubesc, și nu-mi pasă dacă părerile lor sînt adevărate sau false, nu-mi pasă dacă lui îi plac atît de mult preoții". Pentru că în firea ei ingenuă, gingașă, infantilă, părerile și ideile sale și ale altora înmugureau și se ramificau ca niște arbori mari, plini de frunze, ascunzînd și acoperind în fața privirii ei oglinda clară a propriului său suflet.

Mottura petrecea atît de mult timp împreună cu Balbo, încît la editură fusese creat un verb : „a mottura". „Ce face Balbo ? Motturează ! Bineînțeles că mottureaza !" spuneam. Balbo după ce discuta cu Mottura, se ducea la editor ca să-i spună propunerile făcute de Mottura în legătură cu colecția de cărți științifice, de care el, Balbo, nu ar fi trebuit de loc să se ocupe : dar obișnuia să-și bage nasul în toate colecțiile și să-și spună părerea. Balbo nu avea nici o noțiune științifică, deși făcuse, înainte să se înscrie la drept, în dezorientarea sa tinerească, doi ani de medicină ; dar nu păstra nici cea mai vagă amintire din acei doi ani. Mottura era singurul om de știință pe care-l cunoștea, în afară de tata, cu care dăduse, în cei doi ani de odinioară, examenul de anatomie ; dar în urma discuțiilor cu Mottura se simțea îndemnat să caute cărți de știință, pe care nu le citea, ci își băga doar în ele, ici-colo, nasul său roșu. Era totuși gata oricînd, discutînd cu Mottura, să prindă din zbor păreri și idei.

Bineînțeles că vorbea cu Mottura din pură plăcere, și nu cu scopul de a obține păreri și propuneri ; de altfel nu avea niciodată un scop anumit în a vorbi cu oamenii : și chiar dacă-l avea la începutul discuției, îl uita imediat. Vorbele lui urmăreau firul unei căutări dezinteresate, pure și cu totul lipsite de scop. Dar obișnuia să reverse asupra editurii o parte din ceea ce aflase, precum cei care, făcîndu-și nevoile din pura necesitate de a și le face, sînt totuși conștienți de a contribui la îngrășarea unui cîmp. Concepția pe care o avea el despre muncă nu s-ar fi putut imagina, și nici n-ar fi fost tolerată, în altă parte decît la acea editură. A învățat, într-adevăr, în altă parte, mai tîrziu, să lucreze altfel. Dar atunci lucra așa ; și pînă seara nu-și dădea seama că era obosit, dar în momentul cînd se culca, se simțea epuizat. Pe vremea aceea scria și o carte : cînd găsea oare timp s-o scrie, nu se-nțelegea de fel : totuși o scria, pentru că la un moment dat a dat-o la tipar, rugîndu-i pe alții să-i facă corectura, pentru că el nu era în stare ; chiar dacă lucra la corectură luni de zile, tot nu vedea greșelile.

Eu rămîneam la soții Balbo pînă seara tîrziu. Erau la ei permanent trei prieteni de-ai lor : unul mic cu mustăcioară, un altul care semăna puțin la față cu Gramsci și un al treilea [1], rozaliu și creț, care zîmbea mereu. Cel care zîmbea mereu a venit mai tîrziu să lucreze la editură, unde a primit sarcina să se

1 Paolo Boringhieri (n. 1921), conducător al editurii torineze *Edizioni Scientifiche Boringhieri.*

ocupe de colecția de cărți științifice : părea un lucru cam straniu, pentru că nimeni nu auzise că el să se fi ocupat vreodată de vreo formă a științei ; dar se pare că reușea să se ocupe bine de treaba aceasta, pentru că și-a păstrat postul timp de ani de zile, ba mai mult, a devenit mai tîrziu directorul acelei colecții, tot cu zîmbetul său blînd, dezarmat, trist, desfăcîndu-și mereu brațele și afirmînd că nu se pricepe de loc la știință ; pînă la urmă a plecat de la noi și a înființat o editură de cărți științifice pe cont propriu.

Balbo, cînd înceta pentru o clipă să discute cu prietenii aceia ai săi, ne expunea. mie și lui Pavese, ideile lui în legătură cu felul nostru de a scrie. Pavese îl asculta așezat în fotoliu, sub lampă, fumîndu-și pipa, cu un zîmbet răutăcios : și despre toate lucrurile pe care i le spunea Balbo, el zicea că le știa de foarte multă vreme.

Totuși, asculta cu o vie plăcere. Avea întotdeauna, în relațiile cu noi, prietenii săi, un fond ironic, și obișnuia să ne comenteze și să ne cunoască cu ironie ; și această ironie, care era poate printre calitățile sale cele mai frumoase, nu știa niciodată să o aplice la lucrurile care îl interesau cel mai mult, nici în relațiile lui cu femeile de care se îndrăgostea, nici în cărțile sale ; o aplica doar în prietenie pentru că prietenia era la el un sentiment natural și într-un fel necontrolat, adică era un lucru căruia nu-i acorda o importanță excesivă. În dragoste și în scris se arunca într-o asemenea stare sufletească febrilă și calculată, încît nu putea niciodată să le ia în rîs și nu putea să fie nici-

odată el însuşi pe de-a-ntregul : şi uneori, cînd mă gîndesc acum la el, ironia lui este cea de care mi-aduc cel mai des aminte şi pe care o deplîng, că nu mai există : nu există nici urmă de ea în cărţile sale şi nu poate fi regăsită în altă parte decît în fulgerarea aceea a zîmbetului său răutăcios.

Cît despre mine, eram profund însetată să aud vorbindu-se de cărţile mele. Cuvintele lui Balbo îmi păreau uneori deosebit de pătrunzătoare. Totuşi ştiam foarte bine că obişnuia să citească doar cîteva rînduri dintr-o carte. În cursul zilei nu avea nici timp, nici spaţiu pentru lectură. Dar el compensa lipsa de timp şi de spaţiu cu o intuiţie foarte acută şi promptă, care îi permitea să-şi formeze o părere cu ajutorul cîtorva fraze. De fapt, mi se întîmpla uneori să urăsc acest fel al său de a-şi forma o părere şi îl acuzam de a fi superficial. N-aveam însă dreptate, pentru că el era orice, numai vag şi superficial nu. Nu ar fi putut să-şi formeze, după o lectură atentă şi îndelungată, o părere mai completă şi mai profundă. Vagi şi superficiale, în comentariile sale asupra cărţilor sau persoanelor, erau doar sfaturile practice : pentru că el nu ştia să dea sfaturi practice, nici altora, nici sie însuşi. Sfatul practic pe care mi-l dădea, cînd îmi comenta cărţile sau cînd mă vedea melancolică, era să frecventez mai activ şedinţele organizaţiei de bază a Partidului Comunist, a cărei membră eram pe atunci. Acela i se părea, pentru mine, un mijloc de a-mi deschide o trecere spre lumea reală, de care mă considera detaşată ; şi de altfel atunci, în anii de după război, era o părere destul de răspîndită că scriitorii trebuie, prin partidele de stînga, să distrugă cercul de umbră în care se aflau şi să se amestece în realitatea vie. Sfatul acesta al său nu eram în stare pe atunci să-l declar greşit, ci pur şi simplu mă simţeam şi mai nefericită şi complet dezorientată : totuşi îl ascultam şi mă duceam la acele şedinţe, pe care le găseam, în adîncul sufletului meu şi fără să fiu în stare s-o mărturisesc, triste şi plictisitoare.

Am înţeles mai tîrziu că sfaturile lui practice nu trebuiau urmate în nici un caz. Cuvintele lui trebuiau eliberate de orice sugestie practică. Dezbrăcate de orice conţinut practic, cuvintele sale erau indicative şi fecunde. Dar eu pe atunci mă simţeam îndemnată să-l urmez pas cu pas, şi să comit, pas cu pas, aceleaşi greşeli pe care le comitea el. Cît despre Pavese, comitea alte greşeli la rîndul său, dar nu aceleaşi şi se împiedica pe alte drumuri, pe care le urma singur, cu o atitudine dispreţuitoare şi încăpăţînată, şi cu sufletul îndurerat şi blînd.

Pavese comitea greşeli mai grave decît ale noastre. Pentru că greşelile noastre erau generate de impulsivitate, imprudenţă, prostie şi candoare ; pe cînd greşelile lui Pavese se năşteau din prudenţă, viclenie, calcul sau inteligenţă. Nimic nu-i mai periculos ca acest tip de greşeli. Pot fi, cum au fost pentru el, mortale ; pentru că e greu să te întorci de pe drumurile pe care te-ai rătăcit din viclenie. Greşelile comise din viclenie ne învăluie strîns : viclenia are în noi rădăcini mai adînci decît nechibzuinţa sau imprudenţa : cum să te eli-

berezi de legăturile acelea atît de tari, atît de strînse, atît de profunde ? Prudența, calculul, viclenia au chipul rațiunii : chipul, vocea amară a rațiunii, care argumentează cu argumentele ei infailibile, la care nu poți răspunde nimic, poți doar să-ți dai consimțămîntul.

Pavese s-a sinucis într-o vară cînd nici unul din noi nu era la Torino. Pregătise și calculase împrejurările morții sale, ca un om care pregătește și plănuiește desfășurarea unei plimbări sau a unei seri. Nu-i plăcea ca în cursul plimbărilor și al serilor lui să apară nimic neprevăzut sau întîmplător. Cînd mergeam să ne plimbăm pe coline, el, eu, Balbo și editorul, se irita foarte tare dacă ceva modifica programul prevăzut de el, dacă cineva sosea tîrziu la întîlnire, dacă schimbam pe neașteptate programul, dacă ni se alătura vreo persoană neprevăzută, dacă vreo împrejurare fortuită ne obliga să mîncăm acasă la vreun cunoscut întîlnit pe neașteptate pe stradă, și nu la restaurantul ales de el dinainte. Neprevăzutul îl făcea să se simtă prost. Nu-i plăcea să fie luat prin surprindere.

Vorbise, timp de ani de zile, de sinucidere. Nimeni nu l-a crezut niciodată. Cînd venea la mine și la Leone mîncînd cireșe, iar nemții ocupau Franța, vorbea deja despre asta. Nu din cauza Franței, a nemților sau a războiului care tocmai se abătea asupra Italiei. Îi era frică de război, dar nu suficient ca să se sinucidă din cauza lui. Totuși a continuat să-i fie frică de război și după ce războiul luase de mult sfîrșit : cum de altfel ni se întîmpla si nouă, tuturor. Pentru că așa s-a întîmplat,

imediat ce s-a sfîrșit războiul am început să ne temem de un nou război și să ne gîndim mereu la el. Iar dintre noi toți, lui îi era cel mai tare frică de un nou război. Și în el frica era mai mare ca în noi : în el, frica era vîrtejul neprevăzutului și al necunoscutului, ce i se părea înfiorător în fața lucidității gîndirii sale ; ape întunecoase, învolburate și periculoase pe țărmurile pustii ale vieții sale.

În fond nu avea nici un motiv real să se sinucidă. Dar a adunat laolaltă mai multe motive și le-a calculat suma, cu o precizie fulgerătoare, și le-a mai adunat încă o dată și a văzut, zîmbind aprobator cu zîmbetul său răutăcios, că rezultatul era identic și deci exact. A privit și dincolo de viața lui, spre zilele noastre viitoare. a privit cum urma să se comporte lumea față de cărțile și de memoria lui. A privit dincolo de moarte cum fac cei care iubesc viața și nu știu cum să se desprindă de ea, și chiar dacă se gîndesc la moarte, își imaginează nu moartea, ci viața. Totuși el nu iubea viața, și privirile aruncate de el dincolo de propria moarte nu se datorau dragostei de viață, ci unui calcul prompt al împrejurărilor, pentru ca nimic, nici măcar după moarte, să-l poată lua prin surprindere.

Balbo s-a mutat la Roma și a părăsit editura. Pe urmă a bîjbîit ani de zile printre proiecte absurde și greșeli. Și în sfîrșit a obținut o muncă adevărată. A învățat să lucreze ca și ceilalți oameni : totuși uita mereu de ora mesei și uita să plece cînd se golea biroul, cum i se întîmpla și pe vremuri la editură. De aceea

lucra mai mult decît ceilalți, dar fără să-și dea seama și observa cu mirare că seara era epuizat.

Acum soții Balbo aveau trei copii : și au încercat să devină un tată adevărat și o mamă adevărată, lucru de care erau amîndoi incapabili, și care îi obosea. Obișnuiau să se acuze reciproc, în fiecare zi, de această incapacitate. Nici unul din ei nu susținea că știe să-i educe pe copii, dar fiecare dintre ei îi cerea celuilalt să fie ceea ce celălalt nu era. Balbo căuta să-i învețe pe copii un lucru pe care-l știa bine, și anume geografia : pentru că din celelalte materii care se învață la școală nu-și amintea nimic, deși fusese, din cîte spunea, un elev foarte bun.

Nu discuta însă niciodată cu ei pe teme istorice, pe de o parte pentru că nu cunoștea istoria, pe de alta pentru că se temea ca nu cumva să se strecoare, în faptele istorice, judecăți și păreri politice : iar el nu vroia să le ofere copiilor săi păreri deja formulate : credea că trebuie să-și formeze judecățile și părerile singuri. Acest lucru părea straniu la un tip ca el, care fusese timp de atîta vreme agresiv și acaparator cu prietenii săi în a emite judecăți și păreri : și la fel de agresiv și de acaparator în a le primi, adică în a-și însuși părerile altora, în a le contopi, a le amesteca și a le imprima pecetea gîndirii sale. Cu copiii săi, se arăta a fi cît se poate de precaut în a le administra hrana gîndirii sale.

Lola și soțul ei nu vorbeau deci niciodată de politică în prezența copiilor lor : ea, pentru că ura sectarismul ; el, pentru că credea că nu trebuie discutate cu copiii subiecte prea com-

plexe. Și dat fiind că amîndoi se temeau să nu le creeze confuzie în idei și să nu le inspire neîncredere și nesiguranță față de autoritățile constituite, în prezența copiilor nu vorbeau despre povestea cu închisoarea.

Cît despre Lola, obișnuia să-și plăsmuiască un ideal de copil cu totul diferit de copiii ei și să confrunte tot timpul idealul acela cu proprii ei copii leneși, dezordonați și distrați. De aceea nu făcea altceva decît să-i mustre, în felul său aspru și haotic, care nu speria pe nimeni, ci doar crea în casă o senzație confuză de jenă, de zgomot și de haos. În același timp ea își plăsmuia și un ideal de soț și tată cu totul diferit de cel care era și ar fi putut vreodată să-și propună să fie Balbo, și scotea din cînd în cînd la adresa soțului și a fiilor săi un strigăt lung, gutural și exasperat, identic cu cel prin care se plîngea odinioară de lumea care se învîrtea prin casă.

În casa lor din Roma nu mai era același du-te-vino ca în Corso Re Umberto la Torino. Dimpotrivă, acum aveau puțini prieteni, care veneau la niște ore rezonabile ; era vorba de persoane cărora Balbo uneori n-avea nimic special să le spună, cu care uneori tăcea sau stătea de vorbă glumind. Se calmase în el vorbăria violentă de odinioară. Acum își orienta inteligența spre scopuri precise, o conducea spre persoane precise și în momente bine definite ale zilei, intrînd apoi în tăcere, cum se închide un oblon la lăsarea serii.

Uneori și acum, cînd călătoreau singuri sau cînd toți copiii erau plecați în vacanță, Balbo și soția lui își trăiau din plin zilele și serile

ca de obicei, se odihneau liberi, mergeau la plimbare pe străzi. iar el o punea să-și cumpere rochii și pantofi care îl amuzau, sau se duceau să danseze la night-cluburi.

În sfîrșit și-a luat și Lola un serviciu. Nu și l-a ales, ci mai degrabă i-a căzut în brațe într-un moment cînd ea nici nu se gîndea la așa ceva. Poate că nu era munca pe care și-ar fi ales-o, dacă ar fi putut să aleagă : și nu semăna de loc cu închisoarea, adică cu momentul pe care-l considera cel mai bun și mai generos din viața ei. Totuși munca aceasta reușea s-o facă bine și să transpună în ea o parte din inteligența ei : dar odată cu ea pătrundeau și dezordinea sa, nerăbdarea, neliniștea și cheful ei de ceartă. Cheful ei de ceartă și-l descărca îndeosebi în fața ghișeelor oficiilor poștale, unde se ducea uneori să expedieze, pentru serviciu, broșuri și pachete.

Lucra cu niște magistrați. De obicei lucra acasă ; și între timp urla porunci femeii de serviciu și copiilor, telefona soacrei și prietenelor și își proba niște rochii. Munca aceasta a adăugat haos la haos. Uneori trebuia să facă niște pachete ; și atunci hotăra brusc că trebuiau să i le facă copiii, plăsmuindu-și într-o clipă imaginea unor copii îndemînateci și abili la făcutul pachetelor. De aceea urla : „Luucaaa !“ și Luca apărea, mare, pătat tot cu cerneală, pierdut în ceața indolenței, încet și indiferent ca un prinț, iar ea îi poruncea să-i facă imediat cam douăzeci de pachete. Luca nu făcuse în viața lui un pachet. Ea îi punea în mînă niște hîrtie și un ghem de sfoară. Luca rătăcea prin casă cu sfoara aceea, absorbit, uituc

și indolent, mișcîndu-se încet și fără nici un scop, pînă cînd la un moment dat ea îl copleșea cu urlete și îi smulgea sfoara din mînă, și atunci el o privea cu ochii lui verzi, mîndri, imobili, de la distanța tăcerii sale regale.

Soții Balbo mergeau întotdeauna iarna la munte la schi. Acum îi luau și pe copii cu ei. Mergeau însă în nord, pentru că disprețuiau munții scunzi, bătuți de vînt și plini de lume din împrejurimile Romei. Mergeau la Sestrières sau chiar în Elveția ; și acolo, pe pîrtiile de schi, Lola era liberă, uita de magistrații săi, de studiile copiilor, de femeia de serviciu care poate consuma prea mult ulei, de stările ei de proastă dispoziție și de eternele ei resentimente. Dar pentru a cuceri această libertate, aveau loc mai întîi la Roma zile de haos total, incoercibil, cu valize făcute și desfăcute, pulovăre dispărute și urlete, curse cu sufletul la gură prin oraș, ordine date și contramandate, între femeia de serviciu înspăimîntată și Luca, impenetrabil și pătat cu cerneală, țîrîitul telefonului și întîlniri cu magistrații.

Lola pleca și vara, la mare, la Ostia. Acolo se ducea singură, pentru că soțului ei nu-i prea plăcea marea, iar copiii erau în general, în perioada aceea, plecați din Roma, în taberele lor de cercetași. Se ducea la mare cu prieteni ocazionali, de care se folosea doar în acest scop, ca să aibă cine s-o ia de acasă cu mașina și să o ducă înapoi. Cu aceste persoane ocazionale purta conversații care nu o plictiseau și nici nu o distrau, deoarece temperamentul ei avea o latură mondenă, străină de distracție și plictiseală, legată de obicei de un interes imediat, să

fie dusă cu mașina sau să obțină adrese de tapițeri. Obișnuia să-și complice viața practică, căutînd tapițeri care locuiau departe, tîmplari care costau puțin dar care nu aveau telefon, magazine de stofe la capătul lumii unde putea avea datorită acestor cunoștințe de ocazie, mici reduceri de preț. La Ostia totuși, în apa mării, se distra singură, înotînd departe, uscîndu-se la soare și bronzîndu-se într-un mod neverosimil, deși medicii o sfătuiseră să nu stea prea mult la soare, din cauza bolii de care suferise în trecut și de care îi mai era și acum tare frică, dar nu pînă-ntr-atît încît să evite marea, soarele și nisipul. Se întorcea la masă la ora patru, și scotea prin casă, către soțul ei, strigătul ei gutural și duios, simțindu-se împăcată de dimineața aceea de libertate și de vacanță, și plăcîndu-i vara, căldura, să aibă copiii plecați în tabără și să se plimbe prin casă în costum de baie și în picioarele goale.

Eu mai locuiam încă la Torino ; dar veneam adesea la Roma și mă pregăteam să mă mut definitiv acolo. Mă recăsătorisem, iar soțul meu preda la Roma ; ne căutam casă și urma ca în scurt timp să-i aduc și pe copii și să ne instalăm la Roma pentru totdeauna.

Mergeam în vizită la familia Balbo. Eram și acum prieteni și vorbeam despre vremurile de odinioară. Îi spuneam lui Balbo : „Ții minte cînd ne făceam autocritica ?"

Era foarte răspîndit printre noi obiceiul de a ne face autocritica, în anii de după război : adică, după ce făceam greșeli, să le analizăm și să le disecăm cu voce tare. Împleteam greșeli peste greșeli, iar autocritica se suprapunea greșelilor, se împletea și se confunda cu greșelile înseși, după cum muzica se confundă cu cuvintele unei opere, le întunecă sensul și și le duce cu ea în ritmul său de glorie.

Spuneam :

— Ții minte cînd organizam mitinguri ?

Lola, amintindu-și de mitingurile ținute de soțul ei, îi mai plîngea și acum de milă, pentru că îl revedea acolo, mărunțel, pe tribuna de lemn, printre steaguri fluturînd, deasupra pieței pline de lume ; iar el depăna fraze cu voce nehotărîtă, scărpinîndu-și din cînd în cînd cu arătătorul vîrful capului. Creștea frigul și întunericul nopții și el tot mai depăna fraze, absorbit în urmărirea cursului întortocheat și sofistic al gîndirii sale, convins că lumea care-l asculta îl urma de-a lungul drumurilor șerpuitoare, pietroase și inaccesibile pe care o luase. Lumea aștepta în zadar cuvintele răsunătoare pe care se obișnuise să le audă și să le aplaude. Aplauda totuși, poate dintr-o simpatie și o încredere nestrămutată, sau poate pentru a-l face în sfîrșit să tacă.

Și tata ținuse o dată un miting în anii aceia. Îl rugaseră să-și înscrie numele pe lista candidaților Frontului popular : Frontul popular era denumirea sub care se prezentau împreună comuniștii și socialiștii. Acceptase. Îi spuseseră că trebuie să țină cel puțin un discurs la un miting, unul singur. L-au invitat să spună ceea ce credea de cuviință. L-au dus la un teatru, l-au urcat pe scenă, iar tata și-a început discursul cu aceste cuvinte :

— Știința e căutarea adevărului.

N-a vorbit decît despre știință, timp de vreo douăzeci de minute : iar lumea tăcea, uimită. A spus, la un moment dat, că cercetarea științifică era mai avansată în America decît în Rusia. Lumea, tot mai dezorientată, tăcea. Totuși l-a amintit o dată, din întîmplare, pe Mussolini, căruia el obișnuia să-i zică, a spus el, măgarul de la Predappio. Au izbucnit atunci aplauze furtunoase : iar tata a privit în jur uimit, dezorientat la rîndul său. Acesta a fost mitingul ținut de tata.

Balbo, care fusese la mitingul acela, rîdea ori de cîte ori își aducea aminte. Tata îi plăcea mult : din vremea celor doi ani de medicină pe care-i urmase, și-l amintea numai pe el. La intrarea în institut, la începutul anului universitar, într-un mare vacarm, studenții mai vechi se băteau cu bobocii, iar tata, povestea Balbo, se arunca în mijlocul acelei grămezi de oameni cu capul plecat, ca un bivol care trece la asaltul unei turme, ca să-și deschidă cale prin mulțime și să treacă.

Tata, țin minte, fugea tot așa, cu capul plecat, ca un bivol, cînd, în timpul războiului, era surprins de bombardamente pe stradă. Tata nu cobora în adăposturi, și cînd suna sirena de alarmă, o lua la fugă, nu spre adăpost, ci spre casă. Fugea de-a lungul zidurilor, cu capul plecat, în huruitul avioanelor și în șuieratul bombelor, fericit în mijlocul pericolului, pentru că pericolul îi plăcea.

— Nărozii ! spunea mai tîrziu. S-o crezi tu că mă duc în adăpost ! Puțin îmi pasă mie de moarte !

Cînd am spus că voi pleca de la Torino și mă voi muta la Roma, mamei i-a părut foarte rău.

— Îmi iei copiii ! zise. Vezi ce suflet de cîine ai !

— O să-i lase să umble în zdrențe, i se plîngea Mirandei. O să-i lase să umble fără nasturi ! Cu fundul gol !

Își aducea aminte cînd venea la mine la domiciliul forțat, unde eu aveam în bucătărie un coș cu lucruri de cîrpit, pe care nu le cîrpeam niciodată. Mă așezam să cos, dar peste o clipă o lăsam baltă, spunînd :

— Nu mai pot să cos. Am pierdut acul.

De mulți ani nu mai aveam o casă a mea, nici un dulap cu lenjerie, nici un coș cu lucruri de cîrpit, pe care nu le cîrpeam. De mulți ani trăiam împreună cu tata și mama, iar mama era cea care se gîndea la toate.

Vara, tata și mama erau cei care îi duceau pe copii la munte ; îi duceau de obicei la Perlotoa, unde închiriau aceeași casă, cu pajiștea aceea în față. Eu rămîneam singură în oraș ; și nu plecam din oraș decît cîteva zile, cînd editura se închidea.

— Să mergem să umblăm ! zicea tata la munte, dimineața devreme, îmbrăcat cu vechea lui scurtă de culoare ruginie, cu șosetele groase și bocancii cu ținte. Hai, să mergem să umblăm ! Nu trebuie să ne lenevim ! Nu vreau să stați mereu pe pajiște !

Se întorceau în septembrie ; iar mama o chema pe Tersilla, să facă pantaloni și șorțuri de școală, pijamale și paltoane.

— Eu vreau să fie totul în ordine ! Mie-mi place să țin copiii în ordine ! Să-și aibă lucru-

șoarele în ordine! La gîndul că sînt îmbrăcați călduros, mă simt liniștită!

Seara, mama le citea copiilor *Singur pe lume*. „Ce frumos e *Singur pe lume!* zicea mereu. E una din cărțile cele mai frumoase din cîte există! Erau foarte frumoase și cărțile marchizei Colombi, mai spunea. Păcat că nu se mai găsesc. Ar trebui să-i spui editorului tău, să tipărească din nou cărțile marchizei Colombi. Erau minunate!"

Eu le dăruisem copiilor *Neînțelesul*[1]. Mi-l citise, cînd eram mică, Paola, căreia îi plăceau pe vremea aceea povestirile foarte triste, emoționante, care te făceau să plîngi, care se terminau rău. Mamei mele nu-i plăcea *Neînțelesul*. Îl găsea prea trist. „E mai frumos *Singur pe lume,* spunea, nici nu se compară. *Neînțelesul* e prea sentimental. Nu prea-mi place. În schimb ce carte e *Singur pe lume!* Capi! domnul Vitalis! Scutecele au mințit! Cinstește-ți tatăl și mama! Scutecele au spus adevărul!" Și continua să enumere personajele din *Singur pe lume,* și titlurile capitolelor, pe care le știa pe dinafară, pentru că citise cartea aceea de mai multe ori copiilor săi și o citea acum copiilor mei, cîte un capitol în fiecare seară, rămînînd mereu fascinată de acele întîmplări, care uneori luau întorsături dramatice, dar totuși nu se terminau rău; și rămînînd fascinată de cîinele Capi, față de care ea, care iubea mult cîinii, nutrea o mare simpatie." Mi-ar

1 Roman pentru copii al scriitoarei engleze Florence Montgomery.

place să am un asemenea cîine! Dar imaginează-ți dacă tata m-ar lăsa să țin un cîine!"

— Mi-ar place să am și un leu frumos! Îmi plac atît de mult leii! Toate animalele sălbatice! spunea, și alerga cînd putea la circ, cu scuza că îi duce pe copii. Îmi pare rău că la Torino nu există o grădină zoologică. M-aș duce în fiecare zi. Aș vrea atît de mult să văd cîte un frumos animal sălbatic!

— *Neînțelesul* nu, nu e așa de frumos, spunea. Îi plăcea Paolei cînd era fată, pentru că ea și Mario aveau mania lucrurilor triste. Acum însă din fericire le-a trecut!

— Făcuseră o mare alianță între ei Mario și Paola, în copilărie, spunea tata. Ți-aduci aminte cînd șușoteau tot timpul, împreună cu bietul Terni? Aveau mania lui Proust, nu vorbeau de altceva. Acum relațiile dintre Paola și Mario s-au răcit, nici nu se mai uită unul la altul. El o găsește burgheză. Ce măgari!

— Cînd îți apare traducerea din Proust? îmi spunea mama. Nu l-am mai recitit pe Proust de multă vreme. Însă mi-l amintesc, e minunat! Mi-o amintesc pe doamna Verdurin! Odette! Swann! Doamna Verdurin trebuie să fi fost cam ca Drusilla!

Cînd m-am recăsătorit și am plecat, după cîtva timp, să locuiesc la Roma, mama mi-a purtat pică un timp. Dar acest sentiment nu avea niciodată în sufletul ei rădăcini prea amare și adînci. Eu călătoream de la Roma la Torino și înapoi. Mă pregăteam să părăsesc Torino pentru totdeauna.

Spuneam adio, în inima mea, editurii, orașului. Îmi propuneam să lucrez în continuare la filiala din Roma a editurii ; dar gîndeam că avea să fie cu totul altfel. Ceea ce iubeam eu era editura aceea care dădea spre Corso Re Umberto, nu departe de cafeneaua Platti, nu departe de casa unde stăteau soții Balbo, cînd mai locuiau încă la Torino ; și tot atît de aproape de hotelul acela de sub porticuri, unde murise Pavese.

Iar la editură, îmi iubeam tovarășii de muncă : pe ei, și nu pe alții. Gîndeam că n-aș fi putut să lucrez împreună cu alți oameni. Într-adevăr, ajunsă la Roma, am părăsit pînă la urmă editura, pentru că nu eram în stare să lucrez fără editor și fără vechii mei colegi.

Gabriele, soțul meu, îmi scria de la Roma să mă grăbesc să vin cu copiii. Se împrietenise cu soții Balbo și îi vizita, seara, cînd era singur.

— La Roma însă trebuie să înveți să coși ! spunea mama. Dacă nu, trebuie să-ți găsești o femeie care se pricepe să coasă ! Găsește-ți o croitoreasă care vine acasă, în genul Tersillei. Întreab-o pe Lola. Lola trebuie să aibă vreo croitoreasă cu ziua ! Sau întreab-o pe Adele Rasetti. Fă-i o vizită Adelei Rasetti, e așa de simpatică ! Îmi place așa de mult Adele !

— Notează-ți adresa Adelei Rasetti, a spus tata. Ți-o scriu eu ! Să n-o pierzi ! Îți scriu și adresa vărului meu, băiatul bietului Ettore ! E un medic foarte bun ! Poți să-l chemi !

— Vezi să te duci imediat în vizită la Adele ! spunea tata. Vai de tine dacă nu te duci ! Nu vreau să te porți ca o măgăriță cu Adele !

Voi sînteți toți niște măgari. În afară de Gino, voi toți vă purtați cu lumea ca niște măgari ! Mario e un măgar. Cred că s-a purtat ca un mare măgar cu Frances cînd ea i-a vizitat la Paris ! Cred că nu i-a acordat nici o atenție. Iar ea m-a lăsat să înțeleg că în casă era foarte mare dezordine, ca de obicei.

— Cînd te gîndești că pe vremuri Mario era așa de ordonat ! spunea mama. Era atît de meticulos, de plicticos. Era ca Silvio !

— Dar acum, spunea tata, s-a schimbat. Frances m-a lăsat să înțeleg că era dezordine. Sînteți foarte dezordonați voi toți !

— Eu nu. Eu sînt ordonată, spunea mama. Uită-te în dulapurile mele.

— Da' de unde ! ești o mare zăpăcită ! Nu-mi găseai costumul de iarnă !

— Cum să nu-l găsesc ! Știam foarte bine unde e ! Dar îl pusesem deoparte să-l fac cadou, pentru că e vechi, nu-l mai poți purta, Beppino !

— S-o crezi tu că-l arunc ! Nici nu mă gîndesc ! Tot mor, s-o crezi tu că-mi mai fac un costum nou !

— Ți l-ai făcut cînd te-ai dus la Liège ! L-ai purtat tot războiul ! Sînt aproape zece ani de cînd îl porți !

— Ce contează dacă l-am purtat ? E un costum încă foarte bun ! Eu nu arunc banii cum faceți voi ! Voi sînteți cu toții niște megalomani !

— Și mama mea, biata de ea, spunea, insista mereu să-mi fac haine noi. Nu vroia să mă fac de rîs cînd mă duceam la Vandeea ! Bietul

Ettorino, vărul meu, era foarte elegant, și ea nu vroia să fiu mai prejos decît el !

— Vandeea, spunea, dădea mese pentru cincizeci, șaizeci de invitați. Afară era un șir întreg de trăsuri. Servea la masă Bepo, hamalul. O dată a căzut pe scări și a spart un morman de farfurii ! Fratele meu, bietul Cesàre, cînd se cîntărea după mesele acelea, era mai greu cu cinci-șase kilograme !

— Bietul Cesare, frate-meu, era prea gras. Mînca prea mult. N-aș vrea ca Alberto, care mănîncă atît, să devină la fel de gras ca bietul Cesare !

— Toți mîncau prea mult. Se mînca prea mult pe vremea aceea. Mi-o aduc aminte pe bunica Dolcetta cît mînca !

— În schimb mama, biata de ea, mînca puțin. Era slabă. Biata de ea, era foarte frumoasă în tinerețe. Avea un cap splendid. Toată lumea spunea că are un cap splendid. Și ea dădea mese pentru cincizeci, șaizeci de invitați. Se servea înghețată caldă, înghețată rece. Se mînca foarte bine !

— Verișoara mea Regina, la mesele acelea era foarte elegantă. Era frumoasă, a, era foarte frumoasă Regina !

— Da, de unde, Beppino, spunea mama, era doar aparent frumoasă !

— Nu, greșești, era foarte frumoasă ! Îmi plăcea mult. Și bietului Cesare îi plăcea mult. În tinerețe însă era cam ușuratică. Era foarte ușuratică ! Și mama o spunea mereu, că Regina era foarte ușuratică !

— Uneori se ducea și unchiul meu, Dementul, la mesele acelea date de mama ta, spunea mama.

— Uneori. Da, dar nu întotdeauna. Dementul își cam dădea aere, găsea că era un mediu prea burghez, reacționar. Își cam dădea aere unchiul tău.

— Era așa de simpatic ! spunea mama. Ce simpatic era Dementul, ce spiritual ! Era la fel ca Silvio ! Silvio îi semăna !

— „Stimate domnule Lipmann“ spunea mama, ții minte cum zicea ? Și pe urmă zicea mereu „Fericiți cei orfani !“ Spunea că foarte mulți nebuni erau nebuni din vina părinților. Fericiți cei orfani, zicea mereu. În fond înțelesese psihanaliza, care nu fusese încă inventată !

— „Stimate domnule Lipmann“ repeta mama. Parcă-l aud și acum !

— Mama, biata de ea, ținea și trăsură, spunea tata. În fiecare zi își făcea plimbarea cu trăsura.

— Îi lua mereu pe Gino și pe Mario cu trăsura. spunea mama. Iar ei după un timp începeau să vomite, pentru că nu suportau mirosul de piele, îi murdăreau toată trăsura și ea se supăra !

— Biata de ea, spunea tata. I-a părut așa de rău cînd a trebuit să vîndă trăsura !

— Biata de ea ! spunea tata, cînd m-am întors din insulele Spitzberg, unde intrasem în craniul balenei să caut ganglionii cerebro-spinali, aveam cu mine într-un sac hainele mele, toate murdare de sînge de balenă, iar ei îi era

scîrbă să se atingă de ele. Le-am dus în pod, şi puţeau într-un hal făr' de hal !

— Nu găsisem însă ganglionii cerebro-spinali, spunea tata. Iar mama mea zicea : „Şi-a murdărit nişte haine bune degeaba !“

— Poate că nu i-ai căutat bine, Beppino ! spunea mama. Poate trebuia să-i mai cauţi !

— Da' de unde ! Năroadă mai eşti ! Nu era un lucru aşa de uşor ! Eşti gata imediat să mă desfiinţezi. Vezi ce măgăriţă eşti !

— Cînd eram la internat, spunea mama, mă puneau şi pe mine să studiez balenele. Predau bine ştiinţele naturii, îmi plăceau foarte mult. Însă ne duceau, acolo la internat, cam des la biserică. Trebuia mereu să ne spovedim. Uneori nu ştiam ce păcat să mărturisim şi atunci spuneam : „Am furat zăpada !“

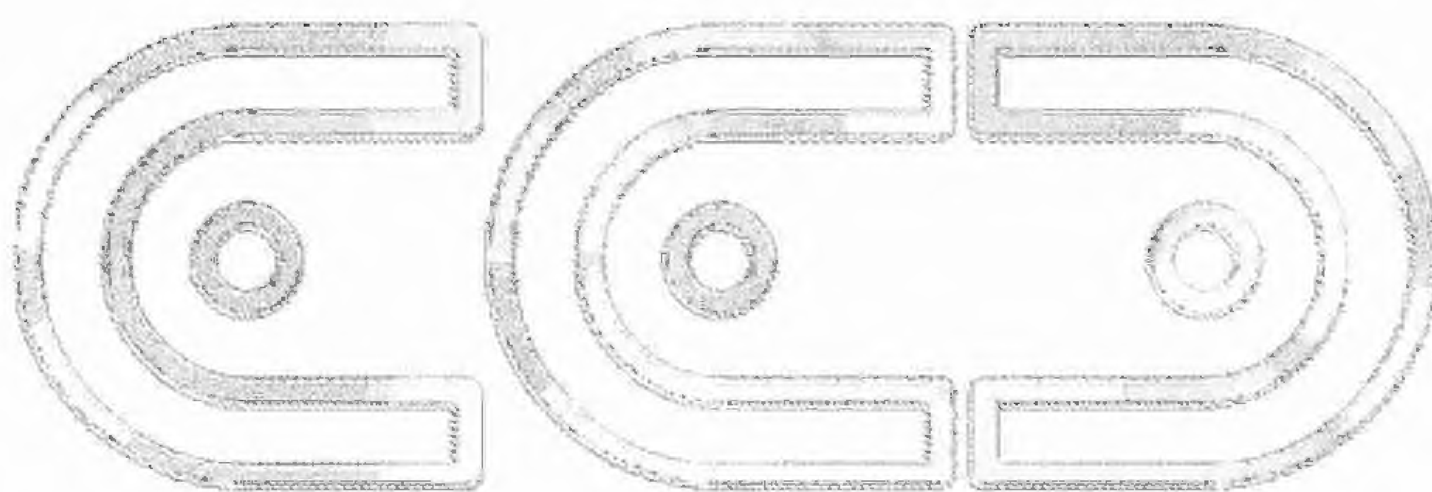
— „Am furat zăpada !“ Ce frumos era la mine la internat ! Ce bine mă distram !

— În fiecare duminică, spunea, mergeam la unchiul Barbison. Surorile lui Barbison erau poreclite Preafericitele, pentru că erau foarte bigote. Adevăratul nume al lui Barbison era Perego. Prietenii săi îi făcuseră această poezie :

E plăcut să vezi în zori şi la-asfinţituri
Casa lui Perego şi pivniţa cu vinuri.

— A, să n-o luăm iar de la capăt cu Barbison ! spunea tata. De atîtea ori am auzit deja povestea asta !

Scanare și prelucrare digitală

AVENTURA

de

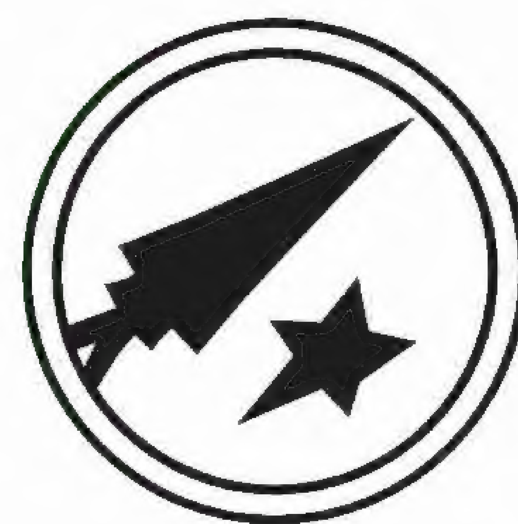

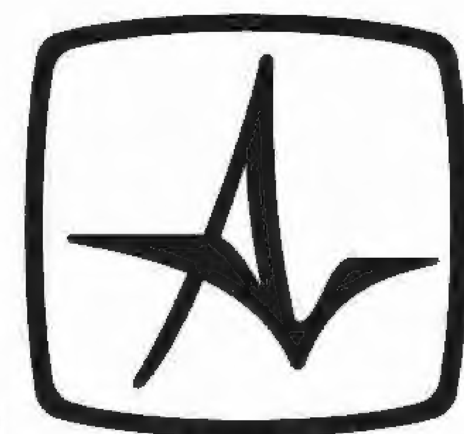
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

